

ИСТОРИЈА И ОПШТЕСТВО ЗА V ОДДЕЛЕНИЕ

Анита Ангеловска
Гликерија Илиоска

Историја и општество за V одделение

Автори

Анита Ангеловска
Гликерија Илиоска

Рецензенти

Беса Хавзиу-Исмаили
Анета Соклевска
Виолета Шурбановска

Лектор

Виолета Јовановска Никовска

Илустрации

Анастасија Димитрова

Стручна редакција: Орданка Мицкова

Уредник: Орданка Мицкова

Графичко и техничко уредување: Леон Џинго, Евгенија Павлова – APC СТУДИО

Печати: Европа 92 – Кочани

Тираж: 13.574

Издавач:

Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија Ул. „Св. Кирил и Методиј“ бр. 54, 1000 Скопје

Место и година на издавање: Скопје, 2022 година

Со одлука за одобрување на учебникот по предметот Историја и општество за петто одделение бр. 26-1514/1 од 03.11.2022 година донесена од Националната комисија за учебници.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

373.3.016:94(075.2)=163.3
373.3.016:316.3(075.2)=163.3

АНГЕЛОВСКА, Анита

Историја и општество за V одделение / Анита Ангеловска, Гликерија Илиоска ;
[илустрации Анастасија Димитрова]. - Скопје : Министерство за образование и наука на
Република Северна Македонија, 2022. - 152 стр. : илустр. ; 26 см

ISBN 978-608-273-148-3

1. Илиоска, Гликерија [автор]

COBISS.MK-ID 58613509

ИСТОРИЈА И ОПШТЕСТВО ЗА V ОДДЕЛЕНИЕ

СОДРЖИНА

ТЕМА 1 - ПОЕДИНЕЦОТ И ОПШТЕСТВОТО

ЕТИЧКИ ВРЕДНОСТИ.....	5
Што се етички вредности?	5
Чесност или лажење?.....	6
Уценување и подмитување – да или не?.....	7
Праведност наспроти неправда.....	9
Дали ја сакам вистината?	11
Што научив?	13
СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА.....	16
Што е социјализација?	16
Личноста и социјализацијата	17
Улогата на општествените (социјалните) норми во животот на луѓето.....	20
Фактори на социјализација.....	22
Социјализацијата влијае врз формирање на личноста	25
ПРИПАДНОСТ НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ	28
Кoj/Која сум јас?.....	28
Етнички и национален идентитет	33
ЧОВЕКОВИ ПРАВА	36
Човекови права и слободи	36
Универзалната декларација за човекови права	38
Истакнати борци за човекови права	44
ПРАВАТА НА ДЕТЕТО	46
Имам право да ги знам сопствените права.....	46
Моите права и моите одговорности	50
Кога моите права се повредени?.....	52

ТЕМА 2 - НАСЕЛЕНИЕТО И КОНТИНЕНТИТЕ

ШИРЕЊЕ НА НАСЕЛНОСТА НА ЗЕМЈАТА.....	57
Каде и кога се појавиле првите луѓе?.....	57
Видови/типови населеност на земјата	61
ГОЛЕМИТЕ ГЕОГРАФСКИ ОТКРИТИЈА	67
НАСЕЛЕНИЕТО ВО СВЕТОТ.....	73
Површина, број на население и густина на населеност	73
Население/природен прираст	79
Миграција на населението	81
НАЈГОЛЕМИТЕ ДРЖАВИ ВО СВЕТОТ	83
Најголемите држави на континентите.....	83
Факти за најголемите држави и нивните главни градови.....	85
НАСЕЛЕНИЕ, ПОВРШИНА И МЕСТОПОЛОЖБА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	92

ТЕМА 3 - ПРАИСТОРИЈА И ИСТОРИЈА

ИСТОРИСКИ ПЕРИОДИ.....	97
Временски периоди	97
Поделба на минатото.....	100
Праисторија	102
Појава на писмото.....	110
Историја.....	113
СМЕТАЊЕ НА ВРЕМЕТО НИЗ ИСТОРИЈАТА	120
Календарите низ историјата	120
Јулијански и грегоријански календар.....	124
ИСТОРИСКИ ИЗВОРИ	127
ПОЗНАТИ АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА ВО СВЕТОТ	131
АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА НА ТЕРИТОРИЈАТА НА НАШАТА ДРЖАВА	145

Тема 1

Резултати од учење

Ќе се оспособиш да:

- правиш разлика меѓу лоши постапки, неправди и лаги наспроти морално/добро однесување;
- ги идентификуваш факторите на социјализација и да објаснуваш како тие влијаат на формирање на личноста;
- правиш разлика меѓу етничка и државна/национална припадност и да објаснуваш како припадноста на овие и на други општествени групи го определува идентитетот на секој поединец;
- ги објаснуваш базичните принципи на човековите права, да ги поврзуваш правата со одговорностите и да препознаваш ситуации на повреда на правата на детето во секојдневниот живот.

Ќе развиваш:

- позитивен однос кон националната/државната припадност;
- критички однос кон нееднаквоста, дискриминацијата и расизмот;
- свесност за потребата од почитување на правата на детето.

ПОЕДИНЕЦОТ И ОПШТЕСТВОТО

ЕТИЧКИ ВРЕДНОСТИ

- Што се етички вредности?
- Чесност, вистинољубивост или лажење?
- Уцена и подмитување - да или не?
- Праведност наспроти неправда
- Дали ја сакам вистината?
- Што научив?

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

- Што е социјализација?
- Личност
- Улогата на општествените (социјалните) норми во животот на луѓето
- Фактори на социјализација
- Социјализацијата влијае врз развојот на личноста

ПРИПАДНОСТ НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ

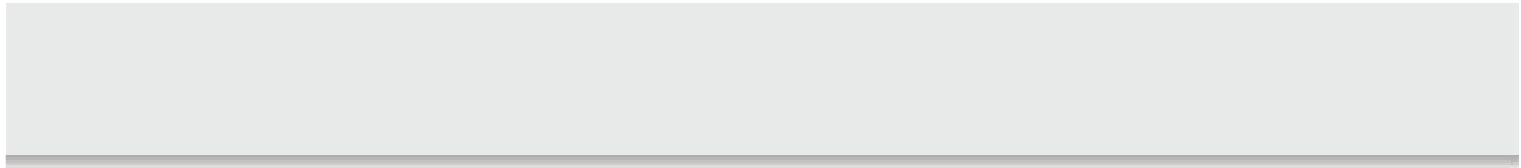
- Кој/Која сум јас
- Етнички и национален идентитет

ЧОВЕКОВИ ПРАВА

- Човекови права и слободи
- Универзална декларација за човекови права
- Истакнати борци за човекови

ПРАВАТА НА ДЕТЕТО

- Имам право да ги знам сопствените права
- Моите права и моите одговорности
- Кога моите права се повредени?

ЕТИЧКИ ВРЕДНОСТИ

Размисли и одговори:

1. Кои особини кај луѓето се позитивни? (Наброј ги оние кои ги знаеш.)
2. Кои особини кај луѓето се негативни? (Наброј ги оние кои ги знаеш.)
3. Опиши ги особините за кои мислиш дека ги поседуваш.
4. За која особина си слушал/слушнала дека некој ја поседува, а сакаш и ти да ја поседуваш?

Што се етички вредности?

Секој од нас има особини, постапки и однесувања што ни се допаѓаат и што не ни се допаѓаат. Понекогаш е тешко да се истакне и да се зборува за она што ни се допаѓа кај себе и она на што сме горди поради стравот да не изгледаме како фалбазии, а и поради тоа што сме несигурни дали и како тоа ќе биде прифатено од средината. Во процесот на растење учиме што значи правилно, етичко однесување, а што е неправилно.

Различни луѓе може различно да ги вреднуваат нашите особини и тоа е нормално. Понекогаш е важно да знаеме како нè вреднуваат другите и да се обидеме да погледнеме и низ нивните „очила“ за да го разбереме подобро сопственото однесување и последиците што тоа ги остава врз другите.

Основно е да ги научиме идеите коишто одредуваат што е она што се смета за важно, вредно и пожелно. Овие идеи ги претставуваат вредностите кои луѓето ги осознаваат од најмала возраст на различни начини: дома, во училиште, преку дружење со другарчињата, преку медиумите и слично. Според вредностите се раководат во нивното однесување и дејствување во општеството во кое живеат. Додека **вредностите претставуваат идеи за тоа што е исправно или погрешно, нормите претставуваат правила на однесување што ги потврдуваат вредностите.** Вредностите и нормите, заеднички го оформуваат начинот на којшто луѓето се однесуваат во нивното опкружување. Вредности кои се сметаат за етички (правилни) се: чесност, вистинољубивост, праведност. Наспроти нив се: лажење, уценување, подмитување, клеветење, неправда, кои се неисправни постапки.

Низ наредните страници преку активности ќе научиш да ги препознаваш и разликуваш позитивните етички вредности од неетичките, негативните вредности.

Преку следниве активности ќе се забавувате, ќе играте улоги и ќе направите разлика меѓу лоши постапки, неправди и лаги наспроти морално/добро однесување. Драматизирајте во групи и по секоја драматизација разговарајте/дискутирајте за прашањата дадени под текстот.

Чесност или лажење?

ДОМАШНА ЗАДАЧА

чесност, лажење

Тони и Јована се одлични ученици. Тие се добри другари и седат во иста клупа. На часот по историја и општество наставничката им зададе домашна задача да напишат состав за животот на луѓето во минатото. Тони сериозно ја сфати домашната и вложи многу напор за да ја сработи, а Јована заборави да ја напише. На домашната се сети на големиот одмор, кога веќе беше доцна. Ја извади тетратката од ранецот на Тони и набрзина ја препиша неговата домашна. Часот започна.

Наставничката: Ученици, на овој час ќе ја читаме домашната задача. Се надевам дека бевте успешни во своите истражувања. Ќе сакаш ли Јована ти да ни ја прочиташ твојата домашна?

Јована ја прочита „својата“ домашна, а Тони не можеше да им поверува на сопствените уши. Наставничката ја пофали Јована за составот и го прозва Тони да чита.

Тој беше збунет и не знаеше што да прави.

Наставничката: Сега би можеле да ја проследиме домашната на Тони!

Тони: Мојот состав не е толку убав наставничке, нека чита некој друг.

Наставничката: Тоа треба јас да го проценам, нели Тони? Ајде, читај!

Тони го прочита составот. Сите во одделението му се смееја. Наставничката беше многу изненадена.

Наставничката: Еден од вас двајца е препишувач. Кој го напиша составот, а кој препишувал?

Јована: Јас го напишав наставничке, а Тони го препишал од мене без да ме праша.

Тони ја наведна главата, но не рече ништо. Јована му е другарка. Сигурно има причина за ваквото однесување.

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е прикажано во драмскиот текст?
2. Кој не постапил чесно?
3. Дали некогаш сте присуствувале или сте се нашле во ваква ситуација ?
4. Што би направиле доколку сте на местото на Тони? А на местото на Јована?
5. Како би било најдобро да се разреши оваа ситуација?

Понекогаш во животот доживуваш ситуации во кои треба да одлучиш дали да постапиш чесно или да излажеш. Секогаш избери да бидеш чесен/чесна. Лажењето не помага да се реши некој проблем, ниту ќе те направи подобар човек.

Задача:

Ставете се во улога на режисери. Поделете се во две групи. Едната група треба да „сними“ филм со дејствие во кое ќе прикажете честност, а другата група филм со дејствие лажење. Одберете актери, сцена и поделете ги улогите меѓу себе. Дискутирајте го однесувањето на главните ликови во „филмот“.

Уценување и подмитување – да или не?

БРАЌА

Фатон и Валбон се браќа, но се многу различни по карактер. Фатон е осмоодделенец, одличен ученик, но е многу мрзелив. Неговата соба е честопати несредена, во тотален хаос. Валбон пак е ученик во петто одделение. За разлика од Фатон, тој не е толку по учењето, ама пак затоа во неговата соба секогаш има ред. Овие разлики многу често се причина за расправи, особено кога Фатон настапува од позиција на постар брат.

Фатон: Валбон, ќе ми дојдат другарите. Ајде малку зачисти ми ја собата. Види каков хаос е тука.

уценување, подмитување

Валбон: Не ми паѓа на памет.

Фатон: Тогаш пресели се на неколку часа во мојата соба, а ние ќе одиме во твојата. Тука е почисто.

Валбон: Не доаѓа предвид. Што добивам јас од тоа?

Фатон: Во ред. Ти исчисти ми ја собата, а јас за тоа време ќе ти ја напишам домашната по математика.

Валбон: Така може.

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е прикажано во текстот?
2. Кој покажал негативно однесување?
3. Какви вредности се уцената и подмитувањето?
4. Што би направиле ако се најдете во ситуација некој да ве уценува?

Уценувањето и подмитувањето се негативни вредности. Тие се коруптивни активности кои штетно влијаат на луѓето и општеството.

Уценувањето најчесто е изнудување на нешто со помош на закана.

Задача:

Прочитај ја следнава ситуација, размисли и објасни:

1. Мартин и Ајше учат во петто одделение и заедно седат во клупа. Кога имаа тест по математика Ајше ја препиша задачата која не ја знаеше. Мартин тоа го виде, но ништо не рече. Следниот ден Мартин, кој беше дежурен таа седмица, побара од Ајше да го замени цела седмица во неговите обврски.
  - Кој од ликовите покажал негативни етички вредности?
  - Зошто така мислиш?
  - Како би постапил/постапила да си на нивно место?
2. Ајше не се согласи со Мартин и побара од Тарик, претседателот на одделенската заедница, заеднички да го решат случајот. Тој свика состанок на одделенската заедница на која беше одлучено Ајше да се извини за препишувањето, а Мартин за уцената.
  - Дали Тарик правилно постапил и зошто така мислиш?
3. Опиши ситуација која ти се случила или си бил/била присутен/присутна на уценување или подмитување.

Праведност наспроти неправда

Размисли и одговори:

1. Што значат зборовите фер играч, ферплеј, фер постапка и фер однос?
2. Дали некогаш си се нашол/нашла во ситуација да речеш: не е праведно/нема правда?
3. Како се чувствуваш кога ти се нанесува неправда?
4. Дали се однесуваш праведно?

Задача:

Прочитај го текстот, а потоа во паралелката дискутирајте според прашањата кои се дадени под него.

ГРУПИ

На часот за одделенска заедница, наставникот на V-2 ги распореди учениците да седат во групи според редниот број во дневникот. Но, се покажа дека тоа не е баш најдобро решение, бидејќи меѓу учениците во групите многу често имаше несогласувања. Во првата група имаше пет девојчиња и едно машко, кое се жалеше дека е дискриминирано според полот. Втората група ја сочинуваа само ученици со послаб успех и поради тоа тие не можеа во целост да ги исполнуваат задачите, кои од нив ги бараа наставниците. Третата група беше составена само од одлични ученици, кои секогаш први ги завршуваа поставените задачи и остатокот од времето го поминуваа во меѓусебни разговори. Со тоа им пречеа на другите ученици во наставата. Учениците се обратија до раководителот на паралелката, со барање да направи нова распределба на учениците во групи, бидејќи вака не функционираат добро.

Прв ученик: Наставнику, Ве молам да ме преместите од оваа група, девојчињата воопшто не соработуваат со мене.

Втор ученик: И јас исто така. Ние сме тука само слаби ученици, а во другата група сите се одлични. Нашата група секогаш заостанува зад другите.

Наставникот: Ученици, јас веќе ги формирав групите! Не ме интересира! Немаме време за вакви ситници! Отворете ги учебниците на страница 34!
Утредента во одделението изби тепачка.

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е прикажано во текстот?
2. Како постапила наставничката во овој случај?
3. Како може да се исправи неправдата?
4. Како би постапил/постапила ако ти се нанесе неправда?

Секојдневно во животот се сретнуваш со праведност и неправда. Праведноста е позитивна етичка вредност. Праведност е кога никога не двоиш без разлика на неговите способности и можности. Таа се учи од најрана возраст и овозможува да се оформиш во позитивна личност.

Задача:

1. Потсети се на басната „Лисицата и штркот“ и објасни кој кому нанел неправда? Што требало да направи лисицата за нејзината постапка да биде праведна?
2. Опиши ситуација во која ти била нанесена неправда. Како си се чувствувал/чувствувала тогаш? Што си посакал/посакала да се случи? Како и кој ја исправил неправдата?

Дали ја сакам вистината?

Размисли и одговори:

1. Што значи зборот клеветење?
2. Дали некогаш ти се случило некој да те наклевети?
3. Како си се чувствувал/чувствувала тогаш?
4. Дали си посакал/посакала да ја кажеш вистината, но не си знаел/знаела како?

Задача:

Прочитај го текстот, а потоа во паралелката дискутирајте според прашањата кои се дадени под него.

ФИЛМ

Марко и Кате се брат и сестра. Тие честопати влегуваат во конфликт од различни причини. Петок попладне, време за одмор и уживање. Кате оди во детската соба со намера да го гледа најновиот филм на ДВД. Но, филмот „испарил“ некаде. Таа претпоставува кој е виновникот.

Кате: Маркооо! Каде е новиот филм?!

Марко: Што си се развикала, му го дадов на Бојан да го гледа!

Кате: Како си смеел да го дадеш без да ме прашаш?!

Марко: Како да не. Ти ќе ми кажеш! Бојан ми е другар, а освен тоа и постар сум од тебе. Имам право да одлучам што ќе правам со филмот.

Кате: Веднаш да го донесеш или ќе те кажам на мама!

Марко ја скубе Кате за коса, а таа се брани. Завршуваат со кавга и викање. Влегува мајка им и ги прашува што се случило.

Марко: Кате ме искуба за косата, мамо!

Мајката: Зошто Кате го повреди брат ти?

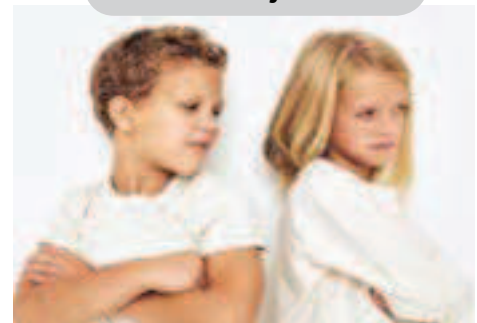
Марко: Не знам што ѝ стана, наеднаш се налути и ме искуба! (Марко плаче, а Кате останува зачудена како можел брат ѝ вака да ја наклевети).

Кате: Но мамо, јас...

Мајката: Немој да се правдаш, го искуба брат ти, крива си.

Мајката излегува од собата, Марко се потсмевнува, а Кате останува налутено гледајќи во Марко. Сака да ја докаже вистината, но не знае како.

клеветење,
вистинољубивост

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е прикажано во приказната?
2. Дали препознавате некоја позитивна етичка вредност?
3. Кој од ликовите во текстот употребил клеветата?
4. Како Кате може да ја докаже вистината?
5. За кој човек велиме дека е вистинољубив?
6. Како би постапил/постапила да си на местото од Кате, а како на местото од Марко?
7. Која друга особина препознаваш во текстот?

Вистинољубивост е љубов кон вистината. Тоа е етичка вредност која означува позитивна особина на некој човек. Ако некој е вистинољубов тој ќе биде и праведен. Клеветењето е негативна особина и е неправедно набедување, криење или извртување на вистината за да се добие некоја корист.

Задача:

1. Објасни како би постапила/постапил во следниве ситуации:
  - а) Сведок си на кавга меѓу двајца соученици. Знаеш кој е виновен, но не сакаш да се мешаш во кавгата. Наставничката те прашува кој е виновен. Се двоумиш дали да кажеш, но во исто време сакаш да ја кажеш вистината. Како ќе постапиш?
  - б) Во училницата двајца твои соученици играа со топка. Го скршија прозорецот од училницата. За тоа ја наклеветија нивната соученичка која во тоа време беше во дворот. Знаеш дека не е крива и дека неправедно е наклеветена. Како ќе постапиш?

Што научив?

1. Близначки

Тина и Христина се близначки и се ученички во петто одделение. Многу се блиски и не можат една без друга. Тие имаат многу заеднички работи: лектири, компјутер, облека, чевли... заедно учат, заеднички ги извршуваат домашните и училишните обврски. Тоа понекогаш е финансиско олеснување за родителите, но може да претставува и проблем и да биде причина за конфликт.

Тина: Јас сакав прва да истражувам за животот на луѓето во минатото. Ти реков уште во училиште, а ти пак прва си го „грабнала“ компјутерот.

Христина: Знаеш дека утре имаме тест по историја и општество, а мене послабо ми оди тој предмет. Додека учам, ти вежбај математика.

Тина: Се обидов, ама не можам да се сконцентрирам. Постојано мислам на тестот.

Христина: Па добро, ајде тогаш заедно да учиме. Прво ќе вежбаме задачи по математика, а потоа ќе истражуваме историја и општество.

Тина: Договорено, така ќе биде најдобро за двете.

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување ни е прикажано во приказната?
2. Дали сестрите постапиле правилно?
3. Кои вредности можеме да ги забележиме во приказната?

2. Активност

Вредности

Од списокот на вредности даден подолу, одбери 10 вредности коишто ти се важни лично на тебе. Доколку сметаш дека некоја твоја лична вредност не е опфатена со списокот, слободно додај ја. Со овој избор го направи твојот личен список на вредности. Сега од овој список, одбери 5 вредности што ти се поважни. Потоа, размисли и од овие 5 одбери само 3 вредности што тебе ти се најважни. Откако ќе ги избереш твоите 3 лични вредности, размисли

зошто овие три ти се најважни, дали ти беше тешко или лесно да го направиш изборот. Потоа, со ученикот до тебе разговарајте за избраните вредности. За време на часот, дискутирајте со цело одделение околу вредностите што ви се важни. Во дискусијата учествува и вашиот наставник/наставничка и видете дали неговиот/нејзиниот список на вредности е сличен со вашиот или пак можеби е сосема различен.

Список на лични вредности:

МИРОЉУБИВОСТ	РАДОСТ	КРЕАТИВНОСТ
БОГАТСТВО	ЉУБОВ	ЉУБОПИТНОСТ
СРЕЌА	СЕМЕЈСТВО	ЗДРАВЈЕ
ПРИЈАТЕЛСТВО	МУДРОСТ	ИСКРЕНОСТ
СЛАВА	ВИСТИНА	ОДГОВОРНОСТ
МОЌ	ПРИФАЌАЊЕ	БЕЗБЕДНОСТ
ПРАВИЧНОСТ	ХРАБРОСТ	СОРАБОТКА
?	?	?

3. Активност/истражувај

Поделете се во 6 во групи или парови. Споделете сопствени искуства или искуства на свои другари за доживеана неправда во училиште. Потоа изберете една од презентираниите ситуации на неправда за која треба да напишете протестно писмо или жалба упатена до претседателот на одделенската заедница, до претседателот на ученичката заедница, до ученикот правобранител, до одделенскиот наставник, до стручната служба или до директорот. Во писмото/жалбата треба кусо да ја опишете ситуацијата на неправда, да аргументирате зошто е тоа неправда и да побарате преземање мерки. Откако секоја група ќе го прочита писмото/жалбата, се води дискусија за тоа што е неправда, кај кого треба да се обратите кога ќе се случи неправда и како можете да бидете заштитени.

4. Провери го наученото со заокружување на знакот точно или неточно по наведените искази:

1. Дома е дозволено да се лаже	T	H
2. Почитувањето на другите е вредност	T	H
3. Чесно е да пријавиш неправда	T	H
4. Вистината секогаш излегува на виделина	T	H
5. Неправда е да клеветиш некого	T	H
6. Подмитувањето не е законско	T	H
7. Фер е да бидеш љубезен со сите	T	H
8. Кога сме во невоља бараме помош	T	H

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Размисли и одговори:

1. По што се разликуваш од твоите другари/другарки?
2. Кое однесување ви е заедничко, а кое различно?
3. По што се разликуваат, а по што се исти луѓето?
4. Кои правила на однесување треба да ги почитуваат луѓето во средината во која живеат?

Што е социјализација?

Луѓето меѓу себе се разликуваат во однесувањето, интересите, вкусовите, навиките, обичаите и друго. Нема двајца целосно исти луѓе, ниту пак двајца целосно различни. Разликите меѓу луѓето го прават светот побогат, интересен и нудат можност за учење, меѓусебно надополнување и развој. Сите луѓе со својата комбинација на карактеристики, што се однесуваат на изгледот, способностите, мислењето, уверувањата, потребите, интересите, придонесуваат кон збогатување на заедницата.

Секако дека луѓето имаат и голем број сличности. Некои луѓе иако живеат во различни услови и средини, може да имаат исти интереси или хобија. Најважно нешто по коешто луѓето се слични се нивните потреби за безбедност, почитување, пријателство, љубов, игра, забава, самоостварување и други.

Претходно научивме дека вредностите и нормите, заеднички го оформуваат начинот на којшто луѓето се однесуваат во нивното опкружување. Правилата на однесување ги учиме од своето раѓање, и тоа: во семејството, во училиштето, преку врсниците, преку медиумите и на други начини. Сите ние тежееме да се однесуваме според правилата кои ги пропишува општеството, затоа што тоа се очекува од нас. Тие правила се нарекуваат **општествени или социјални норми**. Општествените норми се учат во текот на социјализацијата на детето. **Социјализацијата е процес преку кој децата учат како да станат членови на општеството.**

Преку следниве активности и задачи ќе научите како децата учат да станат членови на општеството, каква е улогата на социјалните норми (правила на однесување) во животот на луѓето, кои се фактори на социјализација и како социјализацијата влијае врз формирање на личноста.

Личноста и социјализацијата

Активност:

Што ми се допаѓа, а што не ми се допаѓа кај мене?

Што ми се допаѓа, а што не ми се допаѓа кај мене?

Размисли за тоа кои твои особини, интереси, навики, вредности, релации со луѓе, постигнувања ти се допаѓаат, а кои не ти се допаѓаат. Потоа пополни ја табелата на другата страна. За секоја наведена работа во секој ред посебно процени најпрво дали тебе ти се допаѓа или не, а по тоа процени како тоа го доживуваат твоите родители/старатели, наставници и другари. На пример, ако напишеш дека ти се допаѓа тоа што секогаш имаш напишано домашна задача, тогаш во колоната „Јас“ означуваш со + дека ти се допаѓа; кај родителите/старателите или наставниците доколку сметаш дека тоа им се допаѓа, означуваш со + во соодветната колона; кај другарите доколку сметаш дека тоа не им се допаѓа, означуваш со + во соодветната колона (види пример во табелата). Потоа, со ученикот до тебе споделете ги одговорите. Презентирајте си еден на друг по две работи што ви се допаѓаат, односно не ви се допаѓаат кај себе, а потоа и една или две работи каде што постои разлика во одговорите што ги дал ученикот за себе во однос на проценката од родителите/старателите и другарите.

Табела: Што ми се допаѓа, а што не ми се допаѓа кај мене?

ОСОБИНИ, ИНТЕРЕСИ, НАВИКИ, ВРЕДНОСТИ, ОДНЕСУВАЊА СО ЛУЃЕ, ПОСТИГНУВАЊА...	ЈАС		РОДИТЕЛИ/ СТАРТЕЛИ		НАСТАВНИЦИ		ДРУГАРИ/ ДРУГАРКИ	
	Ми се допаѓа	Не ми се допаѓа	Им се допаѓа	Не им се допаѓа	Им се допаѓа	Не им се допаѓа	Им се допаѓа	Не им се допаѓа
Секогаш ја пишувам домашната задача	+		+		+			+
Кога ќе се договориме со другарите, обично јас прв пристигнувам на договореното место и потоа ги чекам другите		+	+		+		+	
Ако ме опомени наставникот, не им кажувам дома								
Секогаш ги поздравувам повозрасните								
Повеќе сакам да работам сам отколку во група								

Прашања:

1. Што ти беше потешко да напишеш – работи што ти се допаѓаат кај себе или што не ти се допаѓаат? Зошто? Колку често ги покажуваш работите што ти се допаѓаат кај себеси?
2. Како се справуваш со работите што не ти се допаѓаат кај себеси?
3. Колку ги покажуваш? Се обидуваш ли да ги поправиш?
4. Дали секогаш она што нам ни се допаѓа истовремено е и позитивно вреднувано и од другите?
5. Кои се причините за разликите во вреднувањето?

Секој човек има свои особини по кои се разликува од другите според изгледот, карактерот, интересите, навиките итн. Тие особини ја сочинуваат личноста. Личност е збир на сите особини кај човекот (физички, психички, социјални). Овие особини те прават посебен. По нив се разликуваш од другите луѓе. По нив си препознатлив/препознатлива од другите.

Социјализацијата е процес преку кој децата учат како да станат членови на општеството. Таа почнува од најраното детство и трае целиот живот. Дали личноста ќе ги почитува и применува етичките вредности, дали ќе има позитивни или негативни карактеристики на личноста ќе зависи од неговата социјализација. Социјализацијата е фактор кој влијае врз развојот на личноста.

Задача:

Прочитај ги прашањата, а потоа одговори ги. Спореди ги со одговорите на твоите соученици:

1. На училиште наставникот пред сите те пофали дека напредуваш во учењето. Како би реагирал/реагирала на пофалбата?
Претпостави како би реагирало твоето другарче доколку него го пофали наставникот?
2. Дома имаш три топки кои не ти требаат. Што ќе направиш со нив?
3. Во одделението се договоривте попладнето да одите до блиското игралиште, но прво да ја напишете домашната задача. Твојот другар не може да постигне да ја напише и сите го чекаат надвор. Што ќе направиш во овој случај?

Улогата на општествените (социјалните) норми во животот на луѓето

Размисли и одговори:

1. Веќе знаеш некои правила на однесување во училиштето, домот и непосредната околина. Наброј ги и објасни ги.
2. Во табелата запиши какво однесување очекуваш од следните луѓе:

	Очекувано однесување
Ученик	
Родител	
Сосед	
Пријател	
Доктор	
Полицаец	

Прашања:

1. Од каде знаеш како треба да се однесуваат учениците, родителите, соседите и другите луѓе во твоето опкружување?
2. Од каде знаат тие како треба да се однесуваат?
3. Како се нарекуваат правилата според кои се однесуваат луѓето?

Очекуваното однесување произлегува од правилата што ги пропишува општеството. Тие правила се нарекуваат општествени норми или социјални норми. Општествени (социјални) норми се на пример: почит кон другите, хуман однос кон послабите и немоќните, решавање на проблемите преку разговор и договор, толеранција, солидарност итн. Општествените норми се учат во текот на социјализацијата. Тоа е процес преку кој децата учат како да станат членови на општеството.

Задача:

1. Запиши најмалку три социјални норми на кои се придржуваш. Покрај нив напиши примери на непочитување на истите норми на кои си бил сведок. Откако ќе ги напишеш, дискутирајте во паралелката што довело и која е последицата од непридржување до општествените (социјалните) норми.
2. Објасни што би се случило доколку некој не се придржува до општествените (социјалните) норми. Објаснувањето поткрепи го со пример.

Фактори на социјализација

Размисли и одговори:

1. Кое е твоето прво другарче?
2. Со кого си научил/научила да пишуваш?
3. Од кого си научил/научила да ги поздравуваш повозрасните?
4. Кој учествува во твојата социјализација?
5. Што може да влијае врз социјализацијата на личноста?

Врз социјализацијата на личноста влијаат повеќе фактори. Тоа се семејството, групата врсници (другарите), училиштето и медиумите.

Семејството е првата средина во која личноста го почнува својот живот и ја почнува својата социјализација. Во семејството ги стекнува основите на етичките вредности, кои понатаму, како што расте и се развива како личност ги развива и нив. Затоа, многу е важно во каква средина ќе расте детето.

Групата врсници (другарите) се факторот кој влијае врз развојот на личноста. Детето восприема позитивни или негативни влијанија од своите другари.

Училиштето е место каде што личноста се образува и воспитува: стекнува знаења, се дружи, развива навика и учи да ги почитува правилата на училишниот живот.

Медиумите се неизоставен дел од животот и развојот на личноста на човекот. Преку телевизијата, радиото, печатот, интернетот, личноста се среќава со различни информации, комуницира преку некои од нив, а сето тоа влијае врз развојот на личноста и неговата социјализација.

Прашања:

1. Како семејството влијае врз социјализацијата на личноста?
2. Опиши како групата врсници (другарите) можат позитивно, а како негативно да влијаат врз тебе.
3. Како влијае училиштето врз развојот на твојата личност?
4. Објасни како медиумите влијаат позитивно, а како негативно врз твојата социјализација.

Активност:

Поделете се во четири групи и подгответе се за дебата. Секоја група ќе работи на еден од факторите на социјализација: семејството, другарите (врсниците), училиштето и медиумите. Притоа, смислува што е можно повеќе аргументи, поддржани со примери од реалноста, со кои треба на другите да им докаже дека „нивниот“ фактор е најважен за тоа што децата ќе научат дека е добро/лошо да го прават и како ќе се однесуваат. Потоа групите наизменично кажуваат по еден аргумент со пример, секој следен пат претставувани од различен член на групата. Секој ја започнува својата аргументација со реченицата: Семејството/училиштето/другарите/медиумите (зависно од групата на која припаѓа) е најважно/се најважни за социјализацијата затоа што... и наведува еден аргумент проследен со пример.

Дискутирајте на кој начин факторите на социјализација влијаат врз развојот на позитивни или негативни карактеристики на личноста.

Комуникацијата е исто така важна за социјализација на личноста. Начинот на кој комуницираш ја отсликува твојата личност.

Работилница

Поделете се во парови по случаен избор. Еден од парот добива улога на „цртач“, а другиот на „објаснувач“. Паровите седнуваат свртени грб со грб, при што „објаснувачот“ е свртен кон наставникот/чката. Додека трае работилницата, играчите не смеат да се вртат еден кон друг или на страна. Се истакнува цртежот на хамер или на табла, така што да биде видлив за учениците „објаснувачи“.

Учениците „објаснувачи“ го гледаат цртежот и се обидуваат најдобро што можат да им го објаснат нацртаното на своите партнери (на „цртачите“), а тие треба да го нацртаат на хартија тоа истото, следејќи ги неговите инструкции.

Кога сите парови ќе завршат со работата, играта завршува и следи дискусија. Се очекува во училницата да има голема врева, бидејќи „објаснувачите“ ќе почнат да ги надвикуваат другите.

Прашања за дискусија:

1. На што се должи вашиот успех/неуспех?
2. Дали чувствувате одговорност поради постигнатите резултати?
3. Чија вина (заслуга) е поголема за евентуалниот неуспех или успех на „објаснувачот“ или на „цртачот“?
4. Дали ќе бевте поуспешни ако самите го одберете својот партнер?
5. Каква улога за успешно извршување на задачата имаше комуникацијата меѓу паровите?
6. Дали ќе бевте поуспешни ако групите работеа една по една, а не истовремено?
7. Што ќе се случеше ако играчите беа свртени еден кон друг, а не грб со грб?
8. Дали успехот или неуспехот на поединецот секогаш зависи само од него?

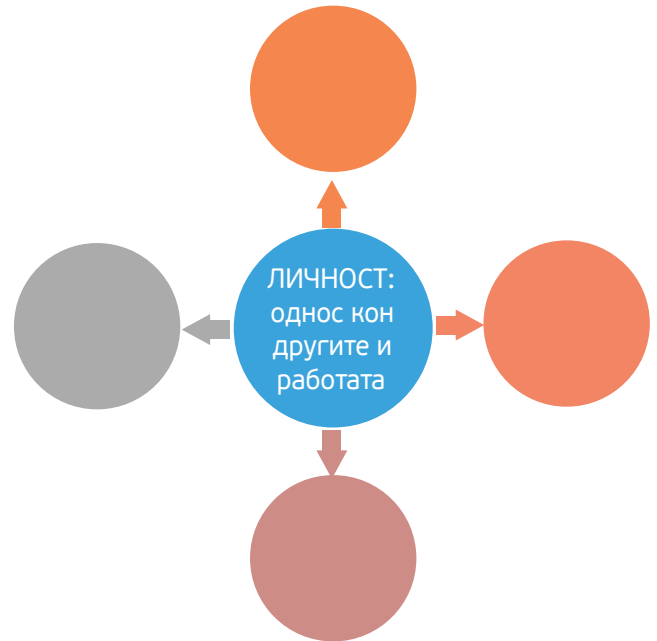

(предлог за цртеж кој учениците треба да го нацртаат)

Социјализацијата влијае врз формирање на личноста

Активност 1:

Поделете се во мали групи или во парови. Наставникот ќе ви подели работен лист во чиј центар е нацртан круг во кој пишува ЛИЧНОСТ: однесување кон другите луѓе и кон работата, а околу него се нацртани повеќе празни кругови. Во празните кругови наведете различни особини на личноста преку кои се манифестираат различни начини на однесување на личноста кон другите луѓе и/или кон работата (на пример: соработлив/соработлива – соработува со другарчињата; исполнителен/исполнителна – ги завршува задачите на време). Притоа особините не треба да се пишуваат само во машки род, туку треба и во женски род (пример: соработлив/соработлива).

Прашања за дискусија:

1. Зошто некои личности се посоработливи од други?
2. Зошто некои личности се потрудољубиви од други?
3. Што влијаело врз развојот на нивната личност?
4. На кој начин влијаеле семејството, училиштето, врсниците и медиумите врз развојот на праведноста/вистинољубивоста и чесноста?

Активност 2:

Прочитај го текстот, а потоа дискутирајте според дадените прашања под текстот:
„Слободан беше во петто одделение кога беше фатен како препишува на тест по математика. Тој почна да покажува сè послаби резултати по математика и неговите родители му се заканија дека ако не ги подобри оценките, нема да го пуштат да игра во кошаркарскиот тим. Затоа тој се одлучи да препишува на тестот. Кога наставничката почна да го распрашува, тој од почетокот негодуваше, но на крајот призна дека ги имал запишано одговорите од дома.

Родителите на Слободан беа повикани на родителски состанок и Слободан мораше да седне со своите родители, наставничката и директорот за да поразговараат за училишните правила што се однесуваат на препишување и лажење. На пат кон дома, татко му кажа дека е разочаран од него, дека очекувал многу повеќе од него. Таа ноќ, Слободан се почувствува како целиот свет да е против него, но почувствува и вина заради тоа што ги разочара своите родители.

Викендот, Слободан и неговото семејство отидоа во кино. Кога стигнаа до билетарницата татко му на Слободан побара два детски билета, за Слободан и за неговиот шеснаесетгодишен брат. Слободан го погледна неговиот брат, кој во тој момент беше загледан надолу, ги подигна своите раменици и се понадева дека продавачката на билети нема да забележи дека е многу повозрасен од границата за детски билет. Продавачката ги погледна со сомнеж таткото и братот и им ги подаде двата билета. Ова се случува секојпат кога одат во кино, и тоа придонесува Слободан да се чувствува чудно. По филмот, на пат кон дома, Слободан го праша својот татко зошто е во ред да се лаже и мами за пари во театар, а не е во ред за тест по математика. Неговиот татко му одговори дека понекогаш е во ред да се излаже доколку со тоа никој не е повреден. До крајот на патот, Слободан стана уште позбунет. Мамањето на тест не повредува никого. Тој не ги украде одговорите од некој друг ученик. Доколку наставничката не го фатеше тој ќе можеше да се радува. Како она што тој го направи се разликува од она што го прави татко му постојано? И треба ли да молчи и следниот пат кога татко му ќе излаже?"

Прашања за дискусија:

1. Која е дилемата на Слободан?
2. Кого се може да повреди Слободан со мамањето на тестот?
3. Дали некогаш си видел/а некој возрасен, или твој пријател да прави нешто за што ти сметаш дека не е во ред? Што направи ти? Како се почувствува тогаш?
4. Дали мислиш дека Слободан треба да се обиде уште еднаш да разговара со татко му во врска со лагата во кино?
5. Татко му на Слободан кажа дека е во ред да се биде нечесен доколку со тоа никој не е повреден. Што мислиш, кој се би можел да биде повреден од неговото лажење во билетарницата?
6. Дали некогаш си почувствувал дека сакаш да направиш (или си направил) некоја „лоша“ работа бидејќи си сметал/а дека вреди да се направи? Дали се уште мислиш дека вредеше?

Личноста се формира во текот на социјализацијата. Како личноста ќе се однесува кон другите и кон работата зависи од факторите (семејство, другари, училиште, медиуми) кои влијаат врз него.

Прашања за дискусија:

1. Размисли дали некогаш си се соочил/соочила со негативно влијание на некој фактор за социјализација?
2. Како ќе одолееш на негативните влијанија на факторите за социјализација?
3. Што може да се случи доколку потпаднеш под негативното влијание на некои твои врсници?

ПРИПАДНОСТ НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ

Кој/Која сум јас?

Активност 1:

Доврши ги речениците користејќи го претставувањето на наставникот/наставничката како модел:

- Јас сум ..... (момче или девојче).
- Моето семејство го сочинуваат .....(наведете ги членовите на семејството).
- Јас сум ученик во ..... одделение. (Се наведува паралелката.)
- Учам во основното училиште .....
- Јас сум ..... (се наведува етничката група: Македонец/ка, Албанец/ка, Србин/ка, Ром/ка, Турчин/ка, Бошњак/чка, Влав/Влаинка...)
- Јас сум од ..... (се наведува името на државата).

По завршување на задачата, со помош на наставникот/наставничката групирајте се според различните елементи од описот и ќе застанете во „својата“ група на местото од просторијата кое заеднички ќе го определите.

Најпрво групирајте се момчиња и девојчиња. Потоа групирајте се според тоа во кое одделение учите, потоа според училиштето во кое учите, па според припадност на етничка група, а на крајот според државата во која живеете.

Забележавте дека меѓу луѓето постојат сличности и разлики во припадноста на определени групи. На пример: припадноста на конкретно семејство ја споделуваат мал број ученици, припадноста на одредена паралелка ја споделуваат поголем број ученици, припадноста на одредено училиште уште повеќе. Припадноста на одредена професија ја споделуваат многу луѓе. Голем е бројот на луѓе кои припаѓаат на одредена етничка група, а на одредена држава уште повеќе, а на одреден пол/род најмногу луѓе. Ќе заклучиме дека припадноста на групите го определува нивниот идентитет.

На пример: не е исто дали е некој ученик во трето или во петто одделение во основно училиште или во некој клас во средно училиште. Не исто дали некој работи како одделенски наставник или како полицаец, од што понатаму зависи нивниот однос кон различните групи. Луѓето чувствуваат поголема приврзаност кон членовите на групите на кои им припаѓаат отколку на другите. На пример: родителите/старателите повеќе ги штитат децата кои ги одгледуваат, отколку другите, жените лесно се солидаризираат една со друга кога се нападнати за нешто од мажите и обратно, луѓето кои живеат во една држава повеќе навиваат за нивната државна репрезентација, отколку за друга итн.

Активност 2:

Најпрво размисли за прашањето: Кој сум јас?, а потоа дополни ги речениците:

Мои главни интереси се .....

Мои главни вредности се .....

Мои главни потреби се .....

Најзначајни настани во мојот живот се .....

Најважни особини што сум ги стекнал од најблиските се .....

Најзначајно искуство од училиштето за мене е .....

Моите најдобри другари се .....

Мое омилено хоби е .....

Моја омилена песна е .....

Разбравте дека поимот идентитет е всушност одговор на прашањата: Кој/а сум јас? Кои особини ме прават посебен/на и различен/на од другите луѓе? Кои особини ми се заеднички и слични со другите луѓе?

Идентитетот на една личност започнува да се создава од моментот на раѓање и се развива во текот на нејзиниот живот. Свеста за себе се развива од најрана возраст, кога започнува да се гради личниот и групниот идентитет на човекот.

Градењето на идентитетот на една личност зависи од различни фактори. Некои од факторите се такви што личноста сама ги определува, затоа што зависат од нејзините потреби, желби и интереси на определена возраст.

Тоа е почеток на процесот на градење на личниот и на групниот идентитет, на кој му следуваат периоди во кои разновидни интереси, желби и потреби имаат различна важност за личноста, а со тоа и различно влијание врз развојот на нејзиниот идентитет. На пример, самата личност и нејзината околина можат да влијаат врз изборот на местото на живеење, културата, образованието, професијата, партнерските и пријателските врски, припадноста на социјални групи и сл. Но, некои фактори кои влијаат врз формирање на идентитетот однапред се одредени. На пример: пол, физички особини, место на раѓање и слично.

Задача:

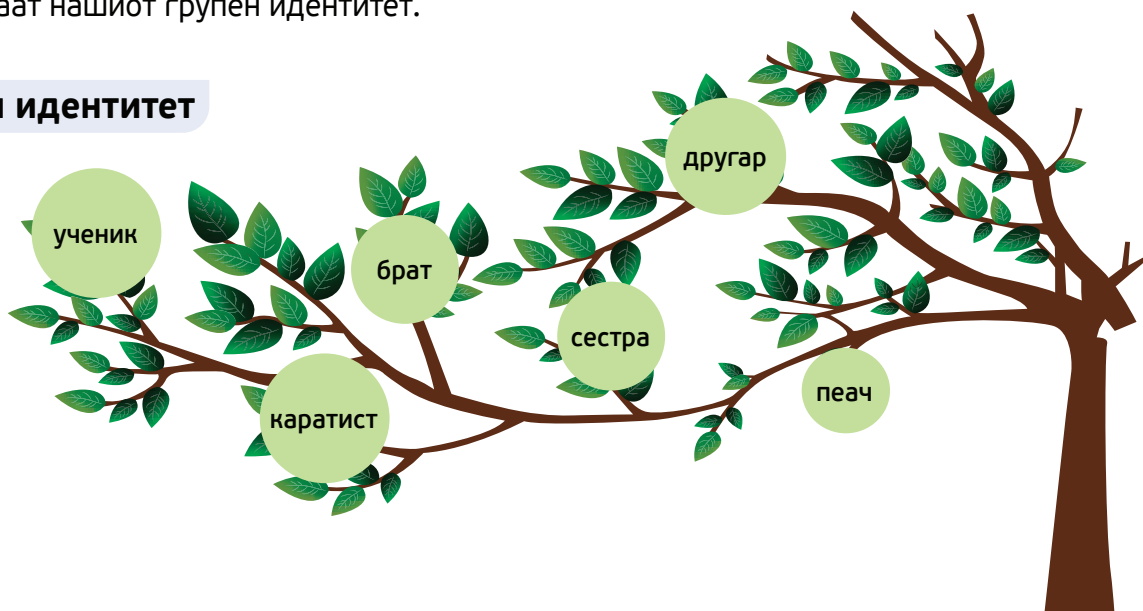
Според кои видови идентитет се разликуваат следниве личности: Весна е христијанка која живее во Албанија, а потекнува од Македонија, а Фатмир е муслиман кој потекнува од Албанија, а живее во Македонија?

1. Национален, етнички, полов и верски.
2. Национален, етнички, полов и семеен.
3. Етнички, семеен, полов и верски.
4. Возрасен, верски, полов и семеен.

Личен и групен идентитет

Личниот идентитет е нашата посебност, специфичност, единственост и различност во однос на другите луѓе. Во таа наша посебност, како што наспоменавме, има особини кои се сосема различни од другите луѓе и зависат од нашите желби, потреби и интереси, но има особини кои нè прават слични со другите луѓе. Тие особини го формираат нашиот групен идентитет.

Личен идентитет

Групниот идентитет се стекнува и со раѓање, но се развива со возраста на луѓето и нивната потреба да припаѓаат на различни групи, кои споделуваат заеднички интереси. Со возраста се менува и идентитетот на секој човек, и личниот и групниот. На пример, во моментот вие припаѓате истовремено на повеќе различни групи: на група деца на возраст од 10 години, група ученици, соседи, другари, членови на спортски клубови, секции, младински клубови, ученичка заедница, група навивачи, припадници на одредена религија, етничка група, слушатели на одреден вид музика и сл. Според наброеното, видовте дека групите на кои истовремено може

да припаѓате можат да бидат формални и неформални, во согласност со интересот. Чувството на посебност на членовите што ѝ припаѓаат на одредена социјална група и прифаќање на она што неа ја издвојува од другите го означува групниот идентитет. Освен со чувството на заштита, припадноста кон одредена група е поврзана со други многу значајни емоции: гордост, срам, задоволство, страв, среќа, тага, љубов итн. На пример: Кога сме дел од група навивачи на спортски тим и тимот ќе изгуби натпревар, ние сме тажни, а кога ќе победи, ние сме горди и среќни. Колкава важност ќе дадеме на одреден групен идентитет зависи од ситуацијата во која се наоѓаме. И тоа може да се објасни на следниов начин:

- Луан е машко, ученик, има 10 години, постар брат е, од Битола. Колку некој од овие идентитети ќе му биде важен зависи од конкретната ситуација во којашто се наоѓа. Во ситуација кога е член на спортска државна репрезентација на меѓународен натпревар, тој се претставува дека е од Република Северна Македонија. Ако со другарчињата разговара за музика, тој споделува дека сака класична музика. Кога е дома, како постар брат ѝ помага на својата помала сестра околу домашните задачи и подготвува добри сендвичи. Значи, кој од неговите групни идентитети ќе му биде важен во определена ситуација и ќе го истакне, се менува во зависност од ситуацијата.

Задача:

Размисли за тоа кои се петте клучни фактори што влијаат врз градењето на твојот идентитет? Некои од факторите што влијаат на овој процес се: полот, возраста, изгледот, потеклото, семејството, здравјето, особините на личноста, искуството, вредностите, целите, одлуките, интересите, животниот стил, односот на другите кон тебе (родители/старатели, другари, наставници, тренери...), разни социјални групи итн.

Активност 2:

Замисли си дека треба некому да му кажеш кој си, употребувајќи само три од понудените идентитети што најдобро те опишуваат. По изборот на трите категории, рангирај ги според важноста, така што со 1 го означуваш полето кое го сметаш за најважно кога треба да се опишеш себеси, со 2 помалку важно и со 3 најмалку важно.

Јас сум...		Рангирај од 1 до 3 според важност
Македонец/ка Турчин/ка Србин/ка Бошњак/Бошњачка (дополни) _____	друго	
од _____ (напиши ја државата)		
од _____ (напиши го местото, село/град)		
спортист/ка		
машко/женско		
ученик/чка		
син/ќерка/брат/сестра/единец		
уметник/чка		
гејмер/ка		
човек		

Етнички и национален идентитет

Знаевте ли дека

Во светот постојат над 5000 етнички идентитети (на пр. Италијанци, Македонци, Албанци, Турци, Финци, Роми, Пунџаби, Зулу, Тутси, Курди итн.), но нема толку национални идентитети, бидејќи има само околу 200 држави.

Етничкиот идентитет на една личност се поврзува со нејзината припадност кон некоја етничка група, додека националниот идентитет со припадност кон одредена држава. Припадниците на одредена етничка група ги поврзува заедничко минато, потекло, традиција, што ги прави да бидат цврсто поврзани помеѓу себе. Сличен на етничкиот е националниот идентитет.

Националниот идентитет е важен дел од групниот идентитет којшто произлегува од чувството на припадност на одредена држава, во која е можно да живеат повеќе етнички групи. Заедничките права и обврски кон државата нè идентификуваат како граѓани на некоја држава.

Граѓанинот развива чувство на припадност кон сопствената држава, кон вредностите што таа ги поттикнува и кон други луѓе што живеат во неа и ги споделуваат тие вредности. Државата со тие вредности ги поттикнува своите граѓани да развиваат чувство на припадност кон неа.

Република Северна Македонија е држава што им припаѓа на сите што живеат во неа и Уставот, како врховен закон, им ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет.

Истражувај:

Работете поделени во четири групи. Првата група напишете што знаете за јазикот, втората група за традиционалните јадења/десерти, третата група за народната музика, а четвртата група за религиите на различните етнички групи кои живеат во Република Северна Македонија. Побарајте помош од наставникот и подгответе презентација. Потоа, во рамки на истите групи, на посебен лист од едната страна, нацртајте го знамето на Република Северна Македонија, а од другата страна наведете што ве прави горди што сте граѓани на државата (на пример: мултиетничкиот карактер, природните убавини, некои заеднички особености на граѓаните, како што се: гостопримливост, солидарност...). Кога ќе завршите, презентирајте го напишаното пред сите. Дискутирајте и споделете го јавно заклучокот дека: Граѓаните на Република Северна Македонија се разликуваат според етничката припадност, но споделуваат иста државна, односно национална припадност.

Активност

Работете поделени во групи, за да ги одговорите прашањата подготвени од наставникот/наставничката, кои се истакнати на два големи листа хартија.

На врвот на едниот пишува: Државата Република Северна Македонија ги почитува своите граѓани доколку им обезбеди:..., а на другиот: Граѓаните на Република Северна Македонија ја почитуваат својата држава така што:... Запишувајте ги одговорите на големите листови така што групите наизменично ќе наведувате по еден одговор на едниот и по еден одговор на другиот лист. Секој ученик од групата треба да запише по нешто и на двата листа. Кај одговорите кои се повторуваат групите ставаат посебен знак (на пример: ѕвездичка). На крајот наставникот/наставничката го чита напишаното на листовите и заеднички се извлекуваат заклучоци дека државата ги почитува своите граѓани (на пример: им обезбедува образование, лекување, зборување на мајчин јазик, можности за вработување, струја и вода) и дека тие ја почитуваат државата (на пример: ги почитуваат симболите на државата, законите, им помагаат на сограѓаните).

Провери го наученото со заокружување на знакот точно или неточно по наведените искази:

1. Свеста за себе се развива од најрана возраст.	Т	Н
2. Личниот идентитет е нашата посебност.	Т	Н
3. Групниот идентитет се стекнува само со раѓање.	Т	Н
4. Националниот идентитет ја определува припадноста кон државата.	Т	Н
5. Граѓаните на Република Северна Македонија се разликуваат според етничката припадност, но споделуваат иста државна, односно национална припадност.	Т	Н

ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Човекови права и слободи

За да преживеат, луѓето мора да задоволат голем број потреби. Такви се потребите за топлина, храна, вода, дом, здравје, потреби за сигурност. Луѓето имаат потреба и за соработка и пријателство со други луѓе, потреба од почитување, потреба за личен успех затоа што сака да се натпреварува, докажува и усовршува. Потребите се сите оние работи без кои луѓето не можат да живеат и да имаат достоин живот. Луѓето имаат и желби. Тоа се нештата кои ги посакуваме. Понекогаш се совпаѓаат со потребите, но понекогаш се само посакувани предмети, патувања или идеи. Што мислите, дали човековите права ги остваруваат потребите или желбите на луѓето?

Многу често луѓето ги употребуваат зборовите човекови права и слободи, сакајќи да истакнат дека нешто со закон им е дозволено и никој не може да им го скрати. Човекот е причина за постоењето на човековите права, затоа што тие се создадени заради него.

Човековите права се правила и слободи со кои државата го определува начинот на однесување на луѓето во заедницата, со цел да ги задоволат своите потреби. Кога државата ќе ги признае и заштити човековите потреби, тогаш потребите се претвораат во човекови права.

АКТИВНОСТ

Работете поделени во групи. Секоја група ќе добие комплет со дваесетина напишани или илустрирани картички и неколку празни картички. На секоја од напишаните картички е претставена една потреба (на пример: чист воздух, образование, здрава храна, здравствена заштита) или една желба (на пример: сопствена соба, компјутер, велосипед, џепарлак).

Ваша прва задача е да ги разгледате картичките и доколку мислите дека недостасува нешто што вие го сакате и што ви е многу важно, тоа да го напишете или да го нацртате на празните картички.

Откако ќе ги комплетираат картичките, издвојте осум картички од кои би можеле да се откажете доколку морате. Откако наставникот/наставничката ќе ги собере картичките од кои се откажувате, групите ќе треба да се откажат уште од други осум картички. Секоја група ги лепи преостанатите картички на лист и ги презентира пред другите. Наставникот/наставничката, заедно со вас, ќе констатира кои работи се повторуваат во сите групи, а потоа дискутирајте од кои работи полесно се откажавте, а од кои потешко и зошто. Наставникот/наставничката ќе ви потврди дали во картичките беа прикажани желби и потреби и заеднички ќе утврдите дали тие што беа задржани се потреби или желби.

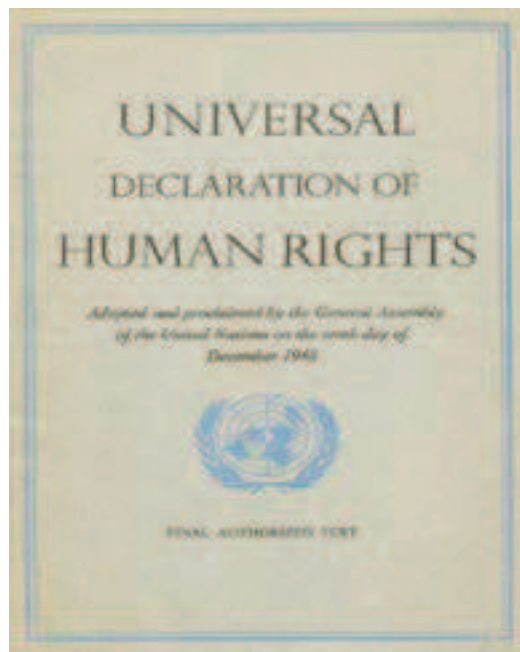
Универзалната декларација за човекови права

Научивме што претставуваат човековите права. Се поставува прашањето дали од секогаш луѓето ги имале овие права? Дали сите луѓе биле еднакви и рамноправни? Дали сите држави одеднаш ги вовеле човековите права?

Во минатото луѓето не биле еднакви во своите права. Постоеле големи разлики меѓу богатите и сиромашните, мажите и жените, децата и возрасните, црните и белите луѓе. Тие разлики биле по различни основи. Биле убивани луѓе без никој да одговара и некои луѓе многу страдале заради однесувањето на други луѓе.

За првпат во историјата на човештвото, луѓето од целиот свет договориле човекови права на меѓународно ниво, како систем од правила, кои се универзални и неделиви и важат за сите луѓе во светот, без оглед на возраст, пол, раса, религија, социјална припадност. Овој многу важен документ се вика Универзална декларација за човекови права, а го изгласало Генералното собрание на Организацијата на обединетите нации како препорака до сите земји во светот. Причината биле страдањата на луѓето за време на Втората светска војна. Универзалната декларација е изгласана на 10 декември 1948 година во Париз и содржи 30 члена, односно препораки кои се однесуваат на човековите права и слободи, против секаков вид дискриминација. Затоа 10 Декември е Меѓународен ден на човековите права.

Член 1

Сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви по достоинство и права. Тие се обдарени со разум и совест и треба да се однесуваат еден кон друг во духот на општо човечката припадност.

Член 2

Сите права и слободи наведени во оваа Декларација им припаѓаат на сите луѓе, без оглед на нивните разлики, како што се: раса, боја, пол, јазик, религија, политичко или друго убедување, национално или општествено потекло, сопственост, раѓање, или друг статус. Натаму, нема да се зема предвид политичкиот, правниот или меѓународниот статус на земјата или територијата на која и припаѓа лицето, без разлика дали земјата е независна, под старателство, без самоуправни власт или под каков и да е друг облик на ограничување на нејзиниот суверенитет.

Член 3

Секој има право на живот, слобода и сигурност.

Член 4

Никој нема да биде роб или потчинет; ропството и трговијата со робови ќе бидат забранети во сите нивни форми.

Член 5

Никој нема да биде подложен на тортура или на суров, нехуман или понижувачки третман или казна.

Член 6

Секој има право насекаде да биде признаен како личност пред законот.

Член 7

Сите луѓе се еднакви пред законот и на сите им припаѓа, без никаква дискриминација, еднаква заштита со закон. На сите им припаѓа еднаква заштита од каква и да е дискриминација, што е во спротивност на оваа Декларација и од какво и да е поттикнување на таква дискриминација.

Член 8

Секој има право на ефикасни правни лекови пред надлежните национални судови за дела што ги кршат основните права што му припаѓаат според уставот или законот.

Член 9

Никој човек нема да биде подложен на произволно апсење, притвор или прогонување.

Член 10

Секој има потполно еднакво право на праведно и јавно судење пред независен и непристрасен суд, при одредувањето на неговите права и обврски и во услови на какво и да е кривично обвинение против него.

Член 11

1. Секој обвинет за кривично дело има право да се претпоставува дека е невин се додека не се докаже неговата вина во согласност со закон и на јавно судење, на кое тој ги има сите гаранции неопходни за неговата одбрана.
2. Никој нема да се смета за виновен за кое и да е кривично дело поради дејство или пропуст, што не претставувале кривично дело според националното или меѓународното право во времето кога тоа било сторено. Исто така, не смее да се изрече казна поголема од онаа што се применувала во времето кога било сторено кривичното дело.

Член 12

Никој нема да биде изложен на произволно вмешување во неговиот приватен и семеен живот, домот или преписката, ниту пак на напади врз неговата чест и углед. Секој има право на правна заштита од таквото вмешување или напади.

Член 13

1. Секој има право на слобода на движење и живеалиште во рамките на границите на секоја држава.
2. Секој има право да ја напушти земјата, вклучувајќи ја и неговата сопствена земја, како и да се врати во својата земја.

Член 14

1. Секој има право во друга држава да бара и да ужива азил поради прогонување.
2. Луѓето не можат да се повикаат на ова право во случај на прогонување што произлегува од неполитички злосторства или од дејствија што се спротивни на целите и начелата на Обединетите нации.

Член 15

1. Секој има право на државјанство.
2. Никому не смее произволно да му биде одземено неговото државјанство, ниту пак ќе му се порекне правото да го промени државјанството.

Член 16

1. Полнолетните мажи и жени, без никакви ограничувања врз основа на расата, националноста или религијата, имаат право да стапат во брак и да основаат семејство. Ним им припаѓаат еднакви права пред бракот, за време на бракот и по неговото раскинување.
2. Бракот ќе се склучи само со слободна и целосна согласност на идните брачни другари.
3. Семејството е природна и основна ќелија на општеството и има право на заштита од страна на општеството и државата.

Член 17

1. Секој човек има право на сопственост, како самостојно, така и заедно со други.
2. Никој нема да биде произволно лишен од неговата сопственост .

Член 18

Секој има право на слобода на мислата, совеста и религија. Ова право ја вклучува и слободата - човекот да ја промени својата религија или убедување, како и слободата - човекот, индивидуално или во заедница со други луѓе, приватно или јавно, да ја манифестира својата религија или убедување преку подучување, практикување, одржување служби или обреди.

Член 19

Секој има право на слобода на мислење и изразување. Ова право ја вклучува и слободата да се застапува одредено мислење без никакво вмешување и да се бараат, да се примаат и да се даваат информации и идеи преку медиумите и без оглед на границите.

Член 20

1. Секој има право на слобода на мирни собири и здружување.
2. Никој не може да биде принуден да членува во некое здружение.

Член 21

1. Секој има право да учествува во управувањето со неговата земја, непосредно или преку слободно избрани претставници.
2. Секој има право на еднаков пристап кон јавните служби во неговата земја.
3. Волјата на народот ќе биде основата на власта, волјата на народот ќе се изразува на повремени и автентични избори, што ќе се одржуваат, со универзално и еднакво право на глас и со тајно гласање или според соодветните процедури на слободно гласање.

Член 22

Секој, како член на општеството, има право на социјална сигурност и има право да ги остварува своите економски, социјални и културни права, неделливи од неговото достоинство и слободниот развој на неговата личност и тоа преку национални напори и меѓународна соработка и во согласност со поредокот и потенцијалите на секоја држава.

Член 23

1. Секој има право на работа, слободен избор на работно место, праведни и поволни услови за работа и заштита од невработеност.
2. Секој, без каква и да е дискриминација, има право на еднаква плата за иста работа.
3. Секој кој работи има право на праведен и соодветен надоместок што нему и на неговото семејство ќе им обезбеди достоинствен живот, а кој надоместок ќе биде дополнителен, до колку е неопходно, со други средства на социјална заштита.
4. Секој има право да основа и да се зачленува во синдикати заради заштита на неговите интереси.

Член 24

Секој има право на одмор и слободно време, вклучувајќи ги тука и разумното ограничување на работното време и правото на повремени платени одмор.

Член 25

1. Секој има право на животен стандард што нему и на неговото семејство ќе им обезбеди здравје и добробит, вклучувајќи храна, облека, живеалиште и медицинска грижа и неопходни социјални услуги, и право на осигурување во случај на невработеност, болест, инвалидност, вдовство, старост или во друг случај на недостаточни средства за живот поради околности што се надвор од неговата контрола.
2. На мајките и на децата им припаѓаат посебна грижа и помош. Сите деца, без оглед на тоа дали се вонбрачни или не, ќе ја уживаат истата социјална заштита.

Член 26

1. Секој има право на образование. Образованието ќе биде бесплатно, барем на ниво на основно образование. Основното образование ќе биде задолжително. Техничкото и стручното образование ќе бидат општо достапни, а пристапот кон високото образование ќе биде достапно за сите врз основа на заслужените оценки.
2. Образованието ќе биде насочено кон целосниот развој на човековата личност и кон зајакнување и почитување на човековите права и основни слободи. Со него ќе се унапредува разбирањето, толеранцијата и пријателството меѓу сите народи, расни и религиозни групи и ќе се унапредуваат активностите на Обединетите нации за одржување на мирот.
3. Родителите имаат првенственото право да го изберат видот на образованието што ќе им биде дадено на нивните деца.

Член 27

1. Секој има право слободно да учествува во културниот живот на заедницата, да ужива во уметноста и да го споделува научниот напредок и неговите благодети.
2. Секој има право на заштита на моралните и материјални интереси што произлегуваат од кое и да е научно, литературно или уметничко дело, чиј автор е тој.

Член 28

Секој има право на општествен и меѓународен поредок, во кои правата и слободите наведени во оваа Декларација можат да бидат целосно реализирани.

Член 29

1. Секој има должности кон заедницата во која единствено евозможен слободниот и целосен развој на неговата личност.
2. При користењето на своите права и слободи, секој човек ќе подлежи само на такви ограничувања, какви што се определени со закон, со единствена цел да се осигура должното признавање и почитување на правата и слободите на другите и со цел да се задоволат предметните барања во врска со моралот, јавниот ред и општата благостојба во едно демократско општество.
3. Овие права и слободи во ниту еден случај не можат да бидат користени на начин што е спротивен на целите и принципите на Обединетите нации.

Член 30

Ниедна одредба од оваа Декларација не може да се толкува, како да и дава какво и да е право на некоја држава, групација или поединец да дејствуваат или да сторат некој акт со цел за рушење на правата или слободите предвидени со оваа Декларација.

Активност

Работете во парови и определете дали дадените тврдења се точни или неточни, користејќи ја Универзалната декларација за човекови права. При тоа обидете се да дадете конкретни примери кои се однесуваат на тврдењата:

1. Човековите права важат само за граѓаните на богатите земји.	Т	Н
2. Бегалците ги имаат истите човекови права како и другите граѓани.	Т	Н
3. Човековите права му припаѓаат на секое човечко суштество со самото негово раѓање.	Т	Н
4. Човековите права може да им се одземат на луѓето.	Т	Н
5. Никој не смее да биде дискриминиран врз основа на полот, расата, етничката припадност, религиската припадност, возраста, потеклото, попреченоста или статусот во општеството.	Т	Н
6. Сите човечки суштества се родени слободни и со еднакви права.	Т	Н
7. Оправдано е мажите да заработуваат повеќе од жените.	Т	Н
8. На луѓето коишто имаат поинакво мислење треба да им се забрани да зборуваат на телевизија.	Т	Н
9. На девојчињата не смее да им биде забрането да играат фудбал затоа што се девојчиња.	Т	Н
10. Базичните принципи на човековите права се универзалност и неутуѓивост, еднаквост и недискриминација.	Т	Н

Задача:

1. Наведи ситуации од секојдневниот живот кога се постапувало различно со припадници на различни групи и покрај тоа што немало вистинска причина за тоа.
2. Пронајди кои членови од Декларацијата обезбедуваат: неутуѓивост, еднаквост и недискриминација. Поврзи ги со секојдневниот живот и опиши ги.

Истакнати борци за човекови права

Претходно напоменавме дека во минатото луѓето немале исти права и слободи. Некои се осмелувале јавно да го кажат своето мислење и реагирале на личните неправди и неправдите кон другите луѓе.

Роза Луксембург е родена во XIX век во Полска и имала значајна улога во политичката историја, но имала и незаобиколен удел во идејата за рамноправност за мажите и жените. Себеси си гледала првенствено како личност, а не низ призмата на родот, етничката припадност или инвалидитетот (како дете се разболела и никогаш не закрепнала целосно, па куцала во текот на целиот живот). Имала храброст да влезе во светот на политиката што се сметала за машка сфера и да се избори за глас, да ги изложи своите ставови и идеи и да се залага за нив.

Била уникатна личност со голема самодоверба. Со своите дела настојувала да ги охрабри и другите жени да го следат нејзинот пример. Луксембург сметала дека жените може да постигнат целосна слобода само преку активно учество во политичкиот и општествениот живот.

Мартин Лутер Кинг – афроамерикански свештеник, борец за граѓански права во XX век и добитник на Нобеловата награда за мир. Тој е еден од најзначајните личности во поновата историја на Соединетите Американски Држави и се смета за еден од највлијателните поборници на ненасилството, а многу луѓе низ светот го почитуваат како херој, миротворец и маченик. Како признание на неговата истакната улога во американската историја, во прв ред поради неговата улога за добивањето на Афроамериканците со основните човекови и граѓански права, во 1986, во негова чест, беше прогласен државен празник во САД, наречен Ден на Мартин Лутер Кинг, кој се празнува третиот понеделник во јануари секоја година.

Истражувај:

Направи истражување за животот и делото на Елеонор Рузвелт – жената која е најзаслужна за настанувањето на Универзалната декларација за човекови права. Потоа, презентирај го резултатот од истражувањето пред останатите.

ПРАВАТА НА ДЕТЕТО

Имам право да ги знам сопствените права

Размисли и одговори:

1. Дали сите деца во светот ги имаат подеднакво сите права?
2. Кои права ги имаш ти како дете? (Потсети се на Универзалната декларација за човекови права.)
3. Дали треба да постојат некои права кои се разликуваат од правата на возрасните?

Конвенција за права на детето

Децата ги имаат истите права како возрасните (според принципот на универзалност на Универзалната декларација за човекови права), но се поранливи од возрасните (поизложени на ризици) поради што начинот на остварување на нивните права е поразличен. Затоа е донесена Конвенцијата за правата на детето која е донесена за да се регулираат специфичностите на детските права.

Конвенцијата за правата на детето е меѓународен договор донесен од страна на Обединетите нации во кој се содржани правата за кои се договориле државите дека им припаѓаат на сите деца насекаде низ светот. Конвенцијата ги утврдува темелните стандарди за добросостојбата на децата во различните фази на нивниот развој. Земјите што ќе ја прифатат оваа Конвенција, преземаат обврска да создадат услови за практично остварување на детските права. Во моментот ова е Конвенција што ја прифатиле најголем број држави во светот. Патот за донесување на овој документ е долг, но на 20 ноември 1989 година, Конвенцијата за правата на детето е довршена и Генералното собрание веднаш ја усвои. Затоа 20 Ноември е Ден на детето.

Размисли и одговори:

Разгледај ги и прочитај ги картичките, одбери три од нив и кажи пример за секое избрано право. Размисли и кажи дали картичките кои ги избра претставуваат:

- право кое се однесува на опстанокот (преживувањето) на детето,
- право на развојот на детето,
- заштитата на детето или
- на правото за учество на детето:

Член 1
Право да бидам дете
до осумнаесеттата
година.

Член 2
Право да се почитува
кој сум, каков сум и
од каде сум.

Член 6
Право да живеам,
да растам и да се
развијам.

Член 9
Право да живеам, со
своите родители.

Член 15
Право да се дружам
слободно со другите
деца.

Член 15
Право да бидам
информиран и да читам
списанија и книги за
деца.

Член 19
Право да бидам
заштитен од насилство.

Член 22
Право да бидам
заштитен и кога
не сум дома или
во своето место на
живеење.

Член 24
Право да ме лечат ако
сум болен.

Член 27
Право на стандард и живот кој му одговара на детето.

Член 28
Право да одам на училиште и да се образовам.

Член 31
Право на игра, одмор, слободно време и слободни активности.

Член 32
Право да не го правам тоа што е опасно или што ми пречи во образованието и развојот.

Член 33
Право да бидам заштитен од дрога.

Член 34
Право да бидам заштитен од сите облици на сексуално искористување и злоупотребување

Член 35
Право да бидам заштитен од киднапирање и трговија со деца.

Член 37
Право да бидам заштитен од мачење, понижување и казнување.

Член 42
Право да ги знам моите права.

Основното групирање на правилата што се однесуваат на правата на детето е направено според содржината: опстанок (преживување), заштита, развој и учество.

Правата што се однесуваат на опстанокот ги опфаќаат детските права за живот и потребите, чие задоволување е најнеопходно за постоењето. Во нив спаѓаат правата на право на живот, слобода и сигурност, право на семејство, право на социјална сигурност, право на здравствена и медицинска заштита.

Правата што се однесуваат на развојот ги вклучуваат оние нешта што им се потребни на децата за да го издигнат својот потенцијал. Тука спаѓаат право на образование, право на квалитетно образование, право на одмор и слободно време, право на сопствен идентитет, право на употреба на својот јазик.

Правата на заштита ја наметнуваат законската обврска за заштита на децата од секаков вид злоупотреба, запоставување или искористување. Овие права опфаќаат прашања какви што се: право на приватност, претпоставка на невиност, сè додека не се докаже спротивното, заштита од експлоатација, заштита од употреба на опојни дроги, заштита од сексуално искористување и сексуална злоупотреба, заштита од малтретирање и негрижа, забрана за ропство.

Правата на учество им овозможуваат на децата да преземат активна улога во општеството. Тука спаѓаат право на сопствено мислење, слобода на изразување и пристап до информации, слобода на собирање и здружување, слобода на уверување и религија. Јакнењето на способностите на децата треба да води кон сè поголеми можности за нивно учество во активностите на општеството, со што тие ќе се подготвуваат да станат одговорни возрасни граѓани.

Прашања:

1. Дали возрасните ги имаат овие права или тие важат само за децата?
2. Дали децата имаат помалку права од возрасните?
3. Дали самите деца можат да се изборат за почитување на нивните права?

Размисли и одговори:

Како ќе ги примениш следните права дома, а како на училиште:

- а) право на сопствено мислење
- б) право на приватност
- в) право на образование
- г) право на заштита од насилство

Моите права и моите одговорности

Размисли и одговори:

1. Што ќе се случи ако некој правото на свое мислење погрешно го сфати?
2. Што ќе се случи ако децата почнат да го применуваат правото на игра, одмор, слободно време и слободни активности за време на час?

Кога сакаме да се повикаме на некое право, треба да имаме предвид дека секое право повлекува и одговорност. На пр.: правото на образование повлекува одговорност редовно да одиш на училиште, да бидеш активен и одговорен ученик; правото на игра повлекува одговорност одговорно да се однесуваш кон реквизитите за игра и да ги средиш по играта.

Задача:

Поврзи ги правата на децата со соодветните одговорности:

Децата имаат право да бидат заштитени од насилство.

Децата имаат одговорност да го почитуваат туѓото мислење и вероисповед.

Децата имаат право на образование.

Децата имаат одговорност вредно да учат и да им помагаат на другите во учењето.

Децата имаат право на слобода на мислење и вероисповед.

Децата имаат одговорност да не ги навредуваат и повредуваат другите.

Децата имаат право да бидат сакани и почитувани.

Децата имаат одговорност да покажат љубов и почитување кон другите.

Активност**Права и одговорности**

Поделете се во две групи. Првата група ќе биде Актери, а втората група Оценувачи. Актерите треба да одберат едно од правата на децата и да осмислат драмска игра во врска со одговорностите кои одговараат на правото кое го избрале. Оценувачите треба да проценат дали Актерите се придржуваат или не се придржуваат на одговорностите. Доколку проценат дека Актерите не се придржуваат до одговорностите, извикуваат СТОП и објаснуваат како треба да се применат одговорностите.

По драматизацијата дискутирајте во врска со поврзаноста на детските права со нивните одговорности.

Прашања:

Кои одговорности одговараат на правото:

- а) да бидеш заштитен од насилство
- б) да те почитуваат кој/која си, каков/каква си и од каде си
- в) право на лекување

Кога моите права се повредени?

Активност: Дебата

Прочитај ги следните ситуации, поделите се во две групи и дебатирајте ЗА и ПРОТИВ на тврдењата кои се дадени под текстовите:

1. Во одделението на Маја дојде нова ученичка. Кога се претстави кажа дека се вика Сун Ју, дека е родена во Јапонија и дека тука ќе останат подолго време поради службата на татко ѝ. На сите им беше чудна затоа што малку поинаку изгledаше од нејзините врстници. Една група соученици почнаа да ѝ се потсмеваат на нејзиното име и начин на поздравување.

Исказ бр. 1: Соучениците го повредија детското право да се почитува детето без разлика кој е, каков е и од каде е.

Исказ бр. 2: Соучениците имаа право да го повредат детското право затоа што навистина чудно зборуваше и се однесуваше.

2. Учениците од петто одделение учеа за детските права. Наставничката им рече дека постојат места во некои земји каде децата не можат да се образуваат и дека работат во фабрики, рудници, полиња. На тоа еден ученик рече дека можеби на тие деца не им се учи, па затоа одат да работат. Друга ученичка се спротивстави и рече дека на тие деца им е повредено правото за образование, но и дека се принудени на работа.

Исказ бр. 1: На децата кои не можат да се образуваат им е повредено детското право на образование.

Исказ бр. 2: Ученикот беше во право дека на децата не им се учи, па затоа одат да работат.

Исказ бр. 3: Ученичката беше во право дека тие деца се принудени на работа.

Задача:

Во табелата подолу дадени се неколку права на децата. Во празната колона запиши на кој начин можат да бидат повредени правата:

Детски права	Начин на повреда на правата
1. Детето има право на слобода на мислење и вероисповед	
2. Детето има право да не го прави тоа што му пречи на образованието и развојот	
3. Детето има право на слобода на мислење и вероисповед	
4. Детето има право да биде заштитено од насилство	

Дали знаеш дека...

Првата детска амбасада во светот се вика **Меѓаши** и е основана на 29 Април 1992 година во Скопје како светска асоцијација и прва регистрирана меѓународна организација за заштита на правата на детето. Таа со своите активности придонесе за подигање на свеста на граѓаните за детските права.

УНИЦЕФ е Фонд за деца при Обединатите нации која работи на спасување на детските животи, одбрана на детските права и остварување на потенцијалот на децата.

Тема 2

Резултати од учење

Ќе се оспособиш да:

- објаснуваш како големите географски откритија придонеле за ширење на населението од еден континент на друг;
- ги редиш континентите по големина според површината, според бројот на население и густината на населеност и да прави разлика меѓу најгусто населен континент и континент со најголем број на население;
- правиш разлика меѓу наталитет, морталитет и природен прираст на населението;
- ги објаснуваш структурата и движењето на населението во светот;
- ги наведуваш најголемите држави на секој континент (според површината и според бројот на население) и нивните главни градови и да ги покажуваш на географска карта;
- ја опишуваш Република Северна Македонија според местоположбата (Европа и Балкански Полуостров), површината, бројот на население и густината на населеност.

НАСЕЛЕНИЕТО И КОНТИНЕНТИТЕ

ШИРЕЊЕ НА НАСЕЛНОСТА НА ЗЕМЈАТА

- Кога и каде се појавиле првите луѓе?
- Видови/типови населеност на Земјата

ГОЛЕМИТЕ ГЕОГРАФСКИ ОТКРИТИЈА

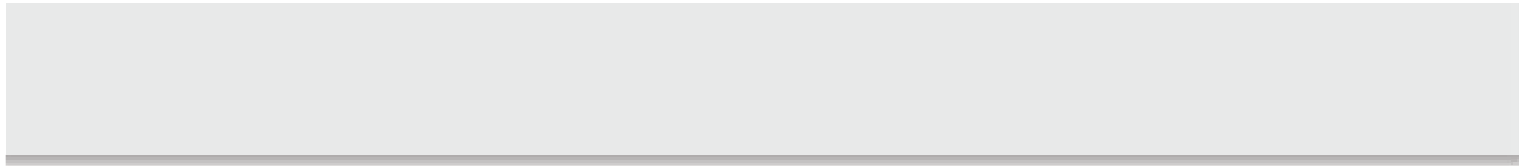
НАСЕЛЕНИЕТО ВО СВЕТОТ

- Површина, број на население и густина на население
- Население/природен прираст
- Миграција на населението

НАЈГОЛЕМИТЕ ДРЖАВИ ВО СВЕТОТ

- Најголемите држави на континентите
- Факти за најголемите држави

НАСЕЛЕНИЕТО, ПОВРШИНАТА И МЕСТОПОЛОЖБАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ШИРЕЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО НА ЗЕМЈАТА

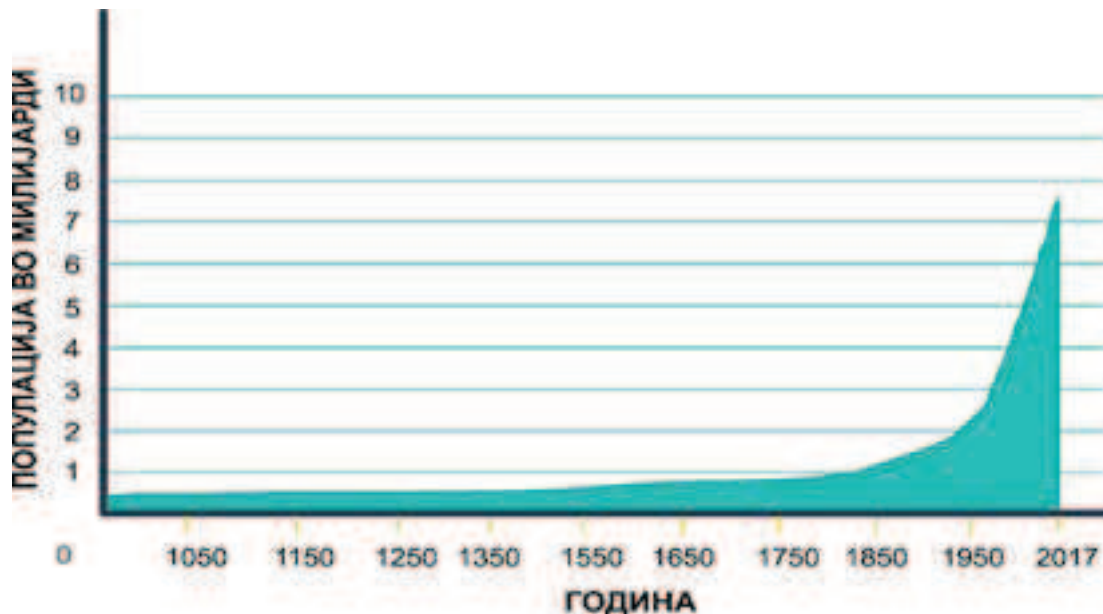
Каде и кога се појавиле првите луѓе?

На графиконот е даден бројот на жители на нашата планета од далечното минато на човекот до денес.

Размисли и одговори:

1. Кога имало најмала, а кога најголема населеност?
2. Зошто во минатото имало помала населеност на нашата планета?

Човекот релативно доцна се појавил на планетата Земја. Веројатно, нашите човеколики предци еволуирале од суштества – животни слични на шимпанзата пред повеќе од 10 милиони години. Нашите човеколики предци живееле во потоплите предели богати со вода и храна. Според најновите истражувања, во Африка е откриен череп стар околу 7 милиони години.

Најстариот предок на човекот го викаме **прачовек**. Тој најпрвин се појавил во Источна Африка. По својот изглед, многу се разликувал од денешните луѓе. Бил наведнат, обраснат со коса, а главата му била помала. За да може да опстане во природата и да преживее, прачовекот морал да размислува, односно да го употреби својот разум. На тој начин човекот се одделил од животните.

Како се развивало и ширело населението на земјата?

Првите луѓе биле малубројни и загрозени од останатите диви животни, а особено од месојадите. Луѓето биле меѓу најнемоќните, не можеле да се движат брзо, немале големи заби, немале канџи, а имале младенчиња на кои им била потребна долготрајна редовна исхрана и заштита. Во едни такви услови на крајна несигурност и немоќ, тие имале и одредена предност во споредба со другите животни, а тоа била моќта да размислуваат, да се приспособуваат, да живеат во група, да соработуваат, да бараат храна и заедно да ловат.

Борбата за опстанок и преживување на некој начин ги принудила луѓето да се исправаат, да комуницираат меѓу себе, да го развиваат говорот и да создаваат заедници. Со текот на годините започнале да се преселуваат и да бараат поубаво место за живеење.

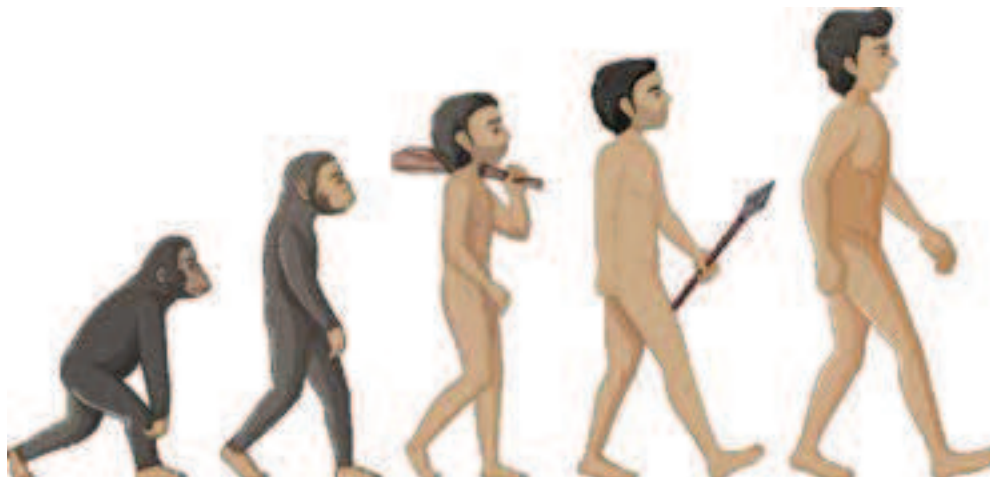

Размисли и одговори:

Зошто говорот бил една од најзначајните придобивки на човекот?

Истражувај

Истражи дали прачовекот и диносаурусите во текот на својата еволуција живееле во ист период? Во своето истражување можеш да побараш податоци на интернет, енциклопедија, музеј или други извори.

Знаевте ли дека

Зборот **еволуција** значи постепено и бавно менување на живите организми од генерација во генерација.

Слика: Реконструкција на „вешт“ човек и „исправен“ човек

Активност

На Јутјуб пронајди го видеото насловено како „Home Planet - Human Migration“ и откриј како се одвивало населувањето на териториите во праисторијата.

Развитокот и ширењето на населението на Земјината површина зависело и зависи од природно-географските фактори, и тоа од:

- релјефот,
- климата,
- хидрографијата,
- природните богатства (минерали, енергетски извори, растителен и животински свет).

Ваквото влијание на природните фактори било пресудно во развојот и просторното ширење на човекот на Земјата.

Правец на мигрирање на прачовекот

Осознавањето на светот околу него и откривањето нови копнени површини придонесувало, со текот на времето, луѓето да ги населуваат сите континенти.

Прашања:

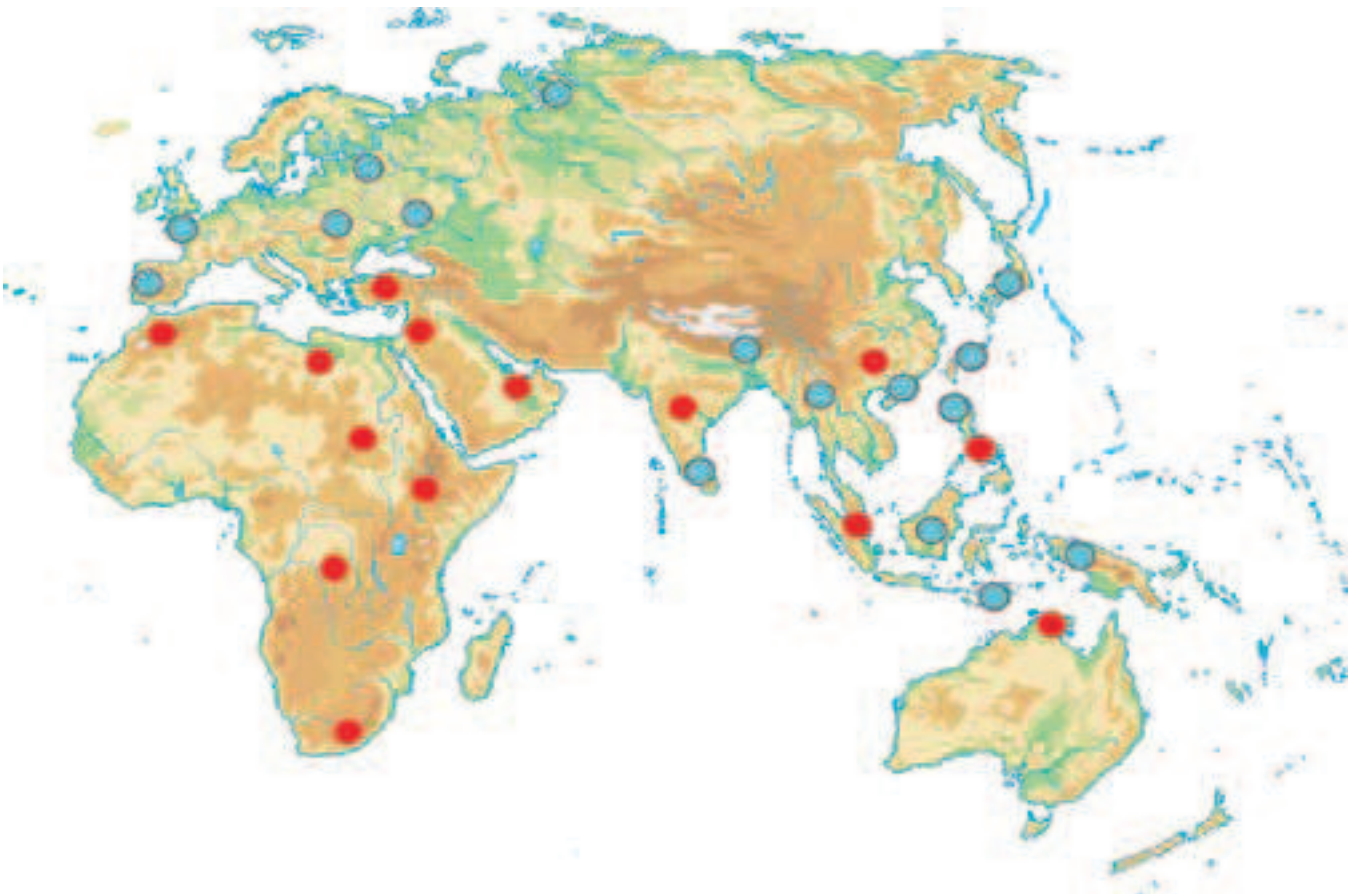
1. Каде се пронајдени најстарите остатоци од првиот прачовек?
2. Кои знаци на еволуција го издвоиле прачовекот од другите животни?
3. На кој начин прачовекот опстанал во суровите услови за живот?
4. Која била причината за населување нови места?
5. Во кои правци се одвивало преселувањето на луѓето во далечното минато?
6. На кој начин релјефот, климата, хидрографијата и природните богатства влијаеле и влијаат врз развитокот и ширењето на населението на Земјината површина?

Видови/типови населеност на земјата

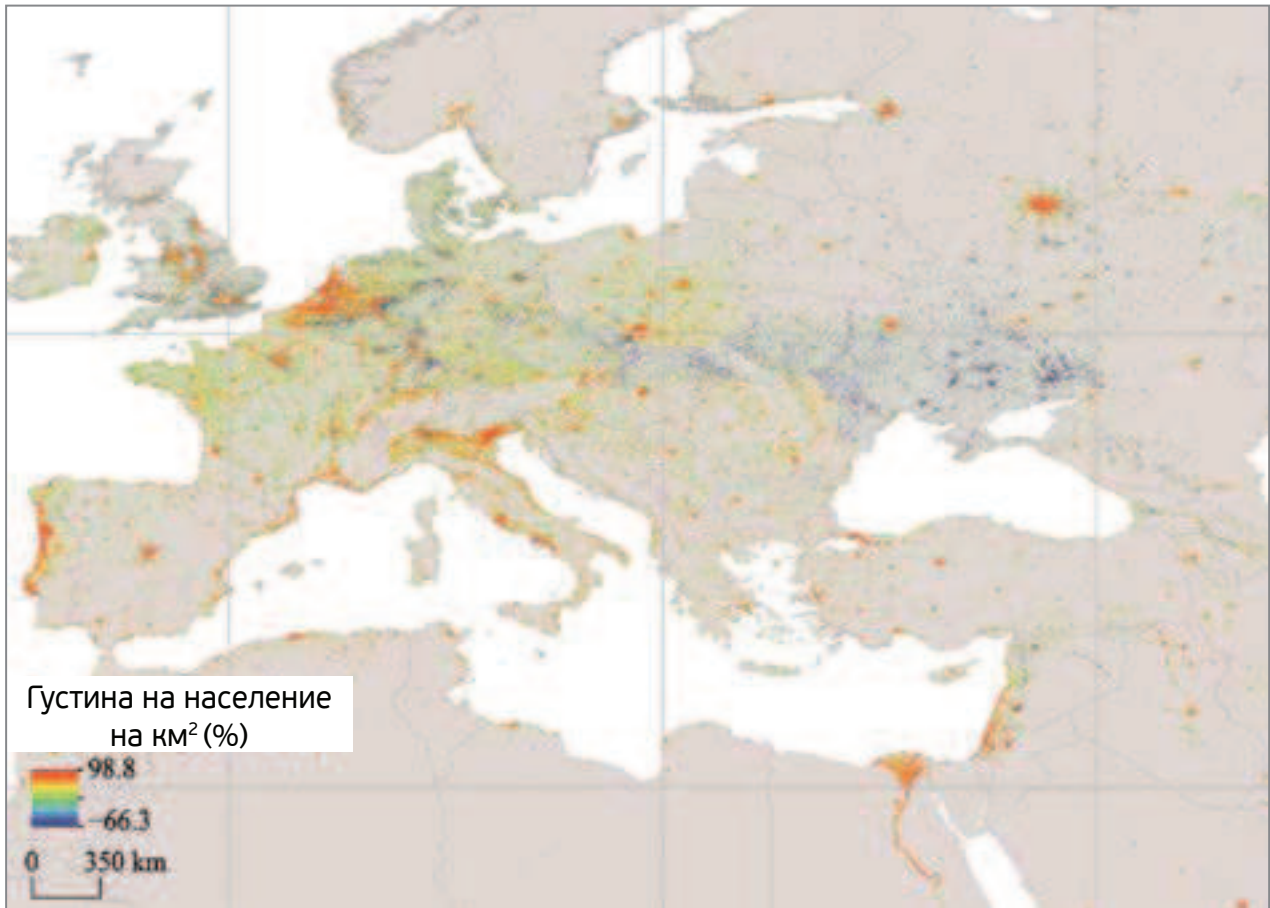

Размисли и одговори:

1. Спореди ги картите на населени места во светот и одговори:
  - Во кој временски период постои поголема населеност на Земјината површина?
  - Што влијаело врз промената на населеноста на нашата планета?

● Постојани населени места во праисторијата

Постојани населени места во модерното време (Европа и дел од Азија)
(извор: <https://bioone.org/journals/journal-of-resources-and-ecology>)

Веќе спомнавме дека релјефот, климата, хидрографијата и природните богатства влијаат врз густината на населеност на човекот и неговата стопанска активност.

Ширењето на населеноста на луѓето од првите преселувања до денес постојано се менувала и се подобрувала врз основа на квалитетот. Според истражувањата, населеноста на одреден простор најмногу зависи од природно-географските карактеристики на просторот и врз основа на тоа постојат три типови на населеност, и тоа: постојано населен простор, ненаселен простор и привремено населен простор.

Ако го набљудуваме постојано населениот простор на Земјината површина од појавата на првите луѓе до денес, ќе забележиме големи разлики. Во далечното минато постојано населениот простор на Земјата бил многу помал од денес. Особено започнал да се зголемува со големите географски откритија и откривањето на континентите Америка и Австралија. Постојано населениот простор го сочинуваат градовите и селата на Земјината површина.

Знаевте ли дека

Најмногуброен град во светот е Токио (Јапонија) со 37,3 милиони жители.

Најголем град во светот според површината која ја опфаќа е Њујорк (САД) со површина од 11 642 km².

Токио

Њујорк

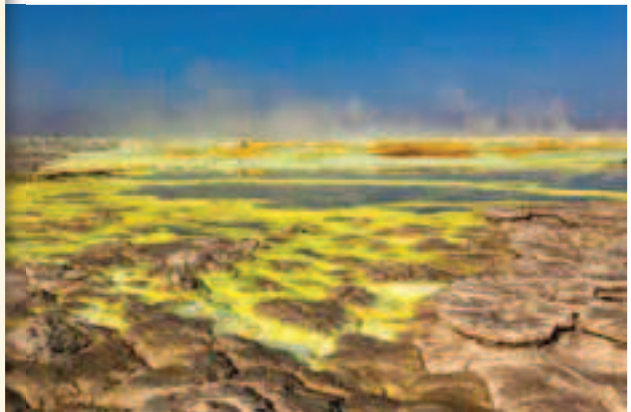
На Земјината површина постои и дел, кој воопшто не е населен. Станува збор за високите планински делови на надморска височина од над 6.000 метри, односно над снежната граница, големите пустински песочни и каменити пространства, непристапните мочуришта, густите и непристапни шумски комплекси на екваторски, тропски и други шуми, снежните простори на поларните предели и слично.

Слика: Ненаселени предели на Земјата

Знаевте ли дека

Пустината Данакил во североисточна Етиопија се смета како едно од најтоплите места на планетата. Температурата достигнува и до +70 Целзиусови степени. На нејзина територија има активни и заспани вулкани, поради кои постојат сулфурни испарувања во воздухот, а тука се наоѓа и соленото езеро кое е на најниска надморска висина во светот. Поради наведените карактеристики ова место нема услови за живот и не е населено.

Површините на Земјата кои **повремено се населуваат** од страна на луѓето за задоволување одредени потреби се прилично големи. Тие се од привремен карактер или сезонски, каде што престојот на човекот е заради задоволување на своите здравствени, рекреативни или економски цели. Привремено населени простори можат да бидат просторите со викенд населби, рекреативни центри, планинарски, ловни и риболовни домови.

Така, планините, особено во топлите периоди од годината, се погодни за населување на сточарите кои ја напасуваат својата стока, подигнуваат привремени населби – бачила, колиби и сл., но и за сезонските туристи (планинари, алпинисти) кои привремено престојуваат во високите делови на планините (во планинарските домови, засолништата, привремените логори од шатори и сл.). Сезонскиот риболов на подалечните – отворени мориња и океани, ги принудува рибарите на одредени крајбрежни брегови или на осамени и ненаселени острови да направат привремени живеалишта и рибарски населби.

Истражувај

Како и зошто Ескимите градат привремени живеалишта?

Научи повеќе

Трите вида населеност на одреден простор имаат свои називи: екумена – постојано населен простор, анекумена – ненаселен простор и субеккумена – привремено населен простор.

Активност:

Поделете се на три групи. Првата група нека напише позитивни и негативни карактеристики на постојано населените простори, втората група на ненаселените простори, а третата група на привремено населените простори. Согледувањата запишете ги во табела. Учете кои се заеднички позитивни, а кои се заеднички негативни страни на постојано населените, ненаселените и привремено населените простори.

Дискутирајте во врска со прашањето: Кои привремено населени простори можат да станат постојано населени простори? Што треба да направи човекот за тоа да се случи?

ПОСТОЈАНО НАСЕЛЕНИ ПРОСТОРИ

ПОЗИТИВНИ СТРАНИ	НЕГАТИВНИ СТРАНИ

ПРИВРЕМЕНО НАСЕЛЕНИ ПРОСТОРИ

ПОЗИТИВНИ СТРАНИ	НЕГАТИВНИ СТРАНИ

НЕНАСЕЛЕНИ ПРОСТОРИ

ПОЗИТИВНИ СТРАНИ	НЕГАТИВНИ СТРАНИ

Дебата:

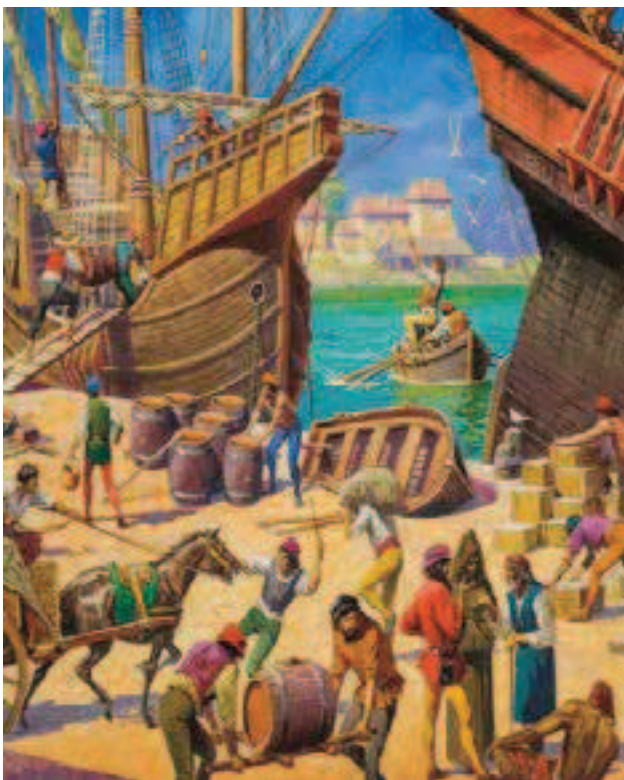
Дебатирајте во врска со прашањето: Дали повремено населените простори човекот треба да ги претвори во постојано населен простор? Изнесете ги своите аргументи за ставот кој го имате.

Прашања:

1. Од што зависи населеноста на одредени територии на Земјината површина?
2. Во кој дел од светот има најголема населеност?
3. Зошто некои територии се со постојана населеност, а некои се ненаселени?
4. Кои услови треба да постојат за луѓето да населат некоја територија?

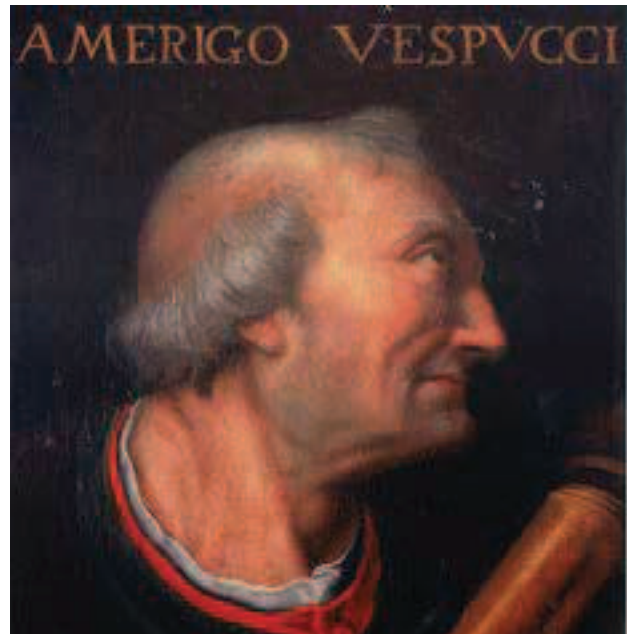
ГОЛЕМИТЕ ГЕОГРАФСКИ ОТКРИТИЈА

Брзиот развој на општеството ја зголемувал и љубопитноста на луѓето за откривање нови места и осознавање на светот. Во средниот век, богатите источни земји, Индија и Кина, биле главен извор за снабдување на Европа со разни зачини и минерали, злато, скапоцени камења, свила и друго. Со навлегувањето на Османлиите во Европа, на европските трговци им биле прекинати сите патишта на копно. Затоа биле принудени да откријат поморски патишта, кои ќе им помогнат да стигнат до посакуваните држави. Во тие намери им помогнале и новите технички пронајдоци, како што се географската карта, компасот, огненото оружје, барутот и новиот брод, наречен каравела, кој бил поотпорен, лесно подвижен и можел да собере повеќе морнари. Авантурата можела да започне. Првите патувања ги презеле шпански и португалски морепловци. Но се случило нешто неочекувано. Наместо поморскиот пат за Индија, бил откриен нов континент.

Знаевте ли дека

Домородното население во Америка по грешка го добиле името Индијанци? Како се случило тоа ќе откриеш во наредниот текст.

Кристофер Колумбо, кога во 1492 година тргна од Шпанија со три каравели наречени „Св. Марија“, „Ниња“ и „Пинта“, стигнал за неколку месеци до островот Сан Салвадор. Колумбо бил убеден дека го открил поморскиот пат за Индија, па затоа и тамошните жители ги нарекол Индијанци. Подоцна морепловецот Америго Веспучи докажал дека Колумбовото откритие не се однесува на Индија, туку на нов континент, кој по него бил наречен Америка.

Мапа на патувањата на Кристофер Колумбо

Размисли

Доколку сме живееле во X век, дали би можеле да правиме помфрит?

Знаевте ли дека

Зачините низ историјата се користени како лекови, козметика, парфеми. Во стариот и средниот век зачините биле ретка и скапа стока на пазарот. Нив можеле да си ги дозволат само најбогатите. Зачините како бибер, цимет, каранфилче, морско оревче се увезувале од Индија, Кина, Арабија и биле поскапи од златото.

Откритието на Васко де Гама придонело за падот на цената на зачините во средниот век.

Васко де Гама

Мапа на патувањето на Васко де Гама

Васко де Гама бил морепловецот, кој во 1498 година ја обиколил Африка и стигнал до индискиот брег. Тој го открил поморскиот пат за Индија.

Размисли и одговори:

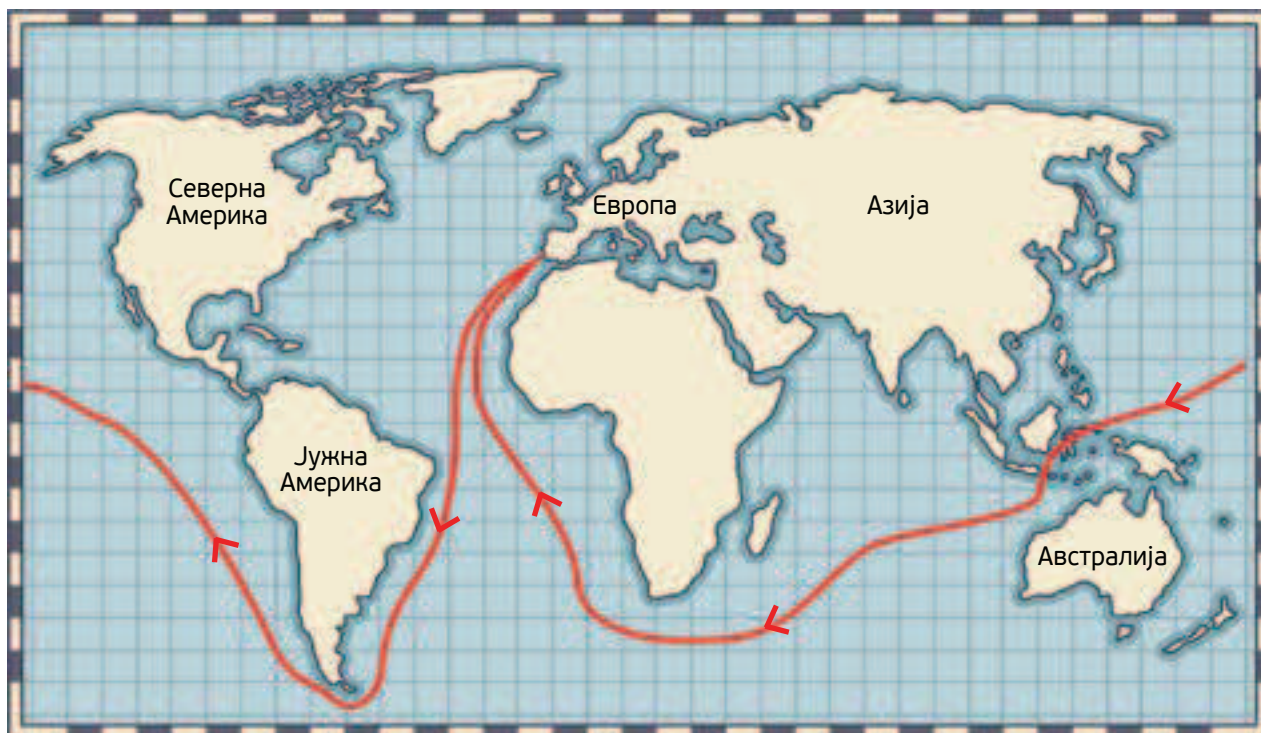
Како откритието на поморскиот пат за Индија придонело за намалување на цената на зачините и другите вредни производи во средниот век?

Знаевте ли дека

Името на Тихиот Океан го дал Фернандо Магелан кој во своето пловење со брод по него, мислел дека океанот е мирен, тих. Тој е првиот морепловец кој ја утврдил поврзаноста на Тихиот и Атлантскиот Океан.

Фернандо Магелан бил португалски морепловец, кој е многу значаен затоа што успеал да докаже дека Земјата има тркалезна форма. Своето патување го започнал 1519 година кога запливил од Европа до Азија одејќи на запад и на тој начин успеал да го побие мислењето на луѓето дека Земјата е рамна. Тоа што е интересно е стравот кај морнарите на Магелан. Најголем дел од нив мислеле дека ќе дојдат до крајот на Земјата и ќе паднат од нејзиниот раб. Ова мислење им влевало неверојатен страв.

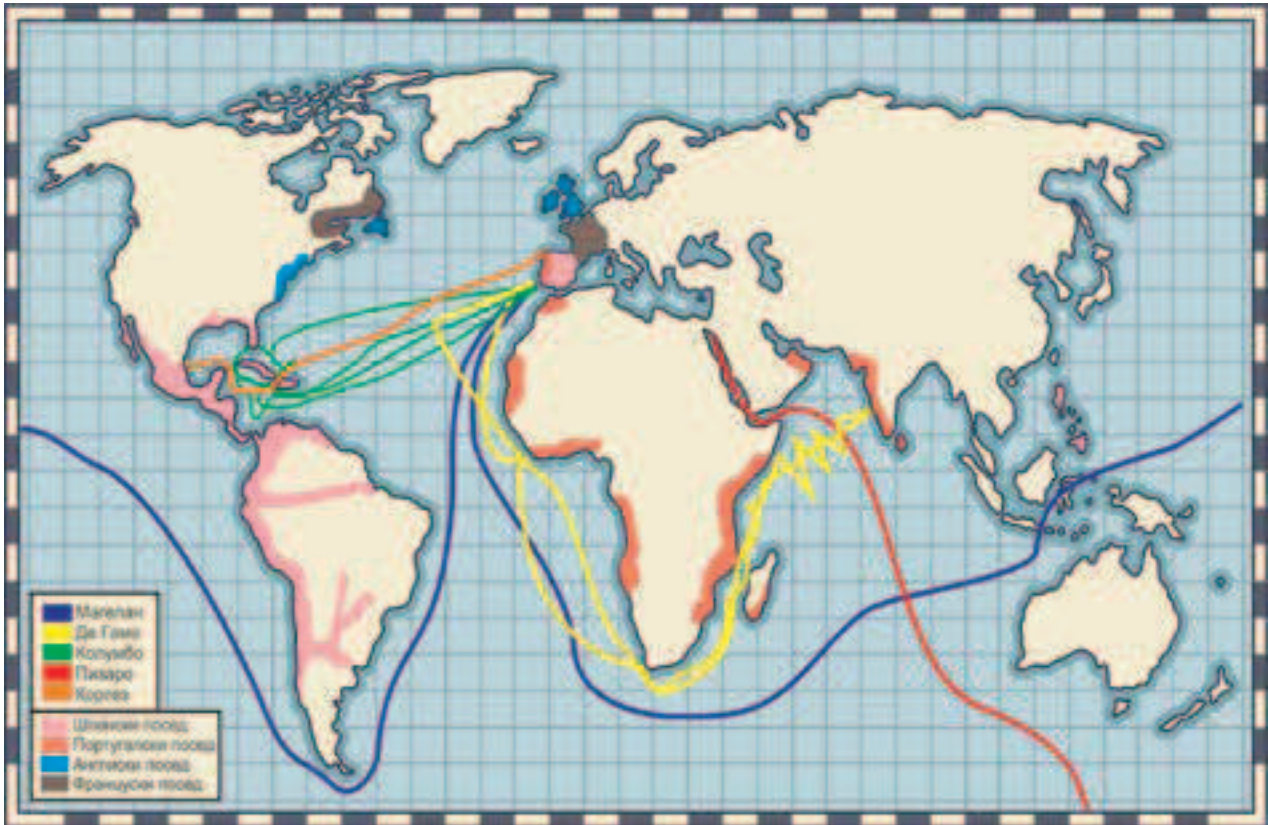

Неколку века подоцна, познатиот **Џејмс Кук**, како капетан на Кралската морнарица, направил три патувања до Тихиот Океан, при што тој бил првиот Европеец кој се закотвил на источниот брег на Австралија, во Нова Каледонија, Јужните Сендвички Острови и Хаваи. Тој исто така бил и првиот морепловец кој го обиколил Антарктикот и изработил мапа на Њуфаундленд и Нов Зеланд.

Големите географски откритија придонеле за побрз развој на градовите, кои станале големи трговски центри. Европските трговци од новооткриените територии носеле злато, сребро, зачини и друго. Почнало населувањето на Америка, потоа и на Австралија и Нов Зеланд.

Од Америка во Европа биле донесени нови, дотогаш непознати земјоделски култури: компир, пченка, тутун, какао и друго. Во Америка започнале да одгледуваат памук, лоза, различни видови овошје, повеќе видови животни и друго.

Истражувај

Поделете се во групи и истражувајте за погоре споменатите морепловци и пронаоѓачи. Подгответе презентации и презентирајте ги резултатите од истражувањето.

Прашања:

1. Која била причината за организирање поморски патувања од страна на богатите европски земји?
2. Која била целта на патувањето на Кристофер Колумбо?
3. На кој начин Фернандо Магелан докажал дека Земјата е топчеста?
4. Зошто е важно откривањето на поморскиот пат до Индија од страна на Васко де Гама?
5. Како влијаеле големите географски откритија врз понатамошниот развој на светот?

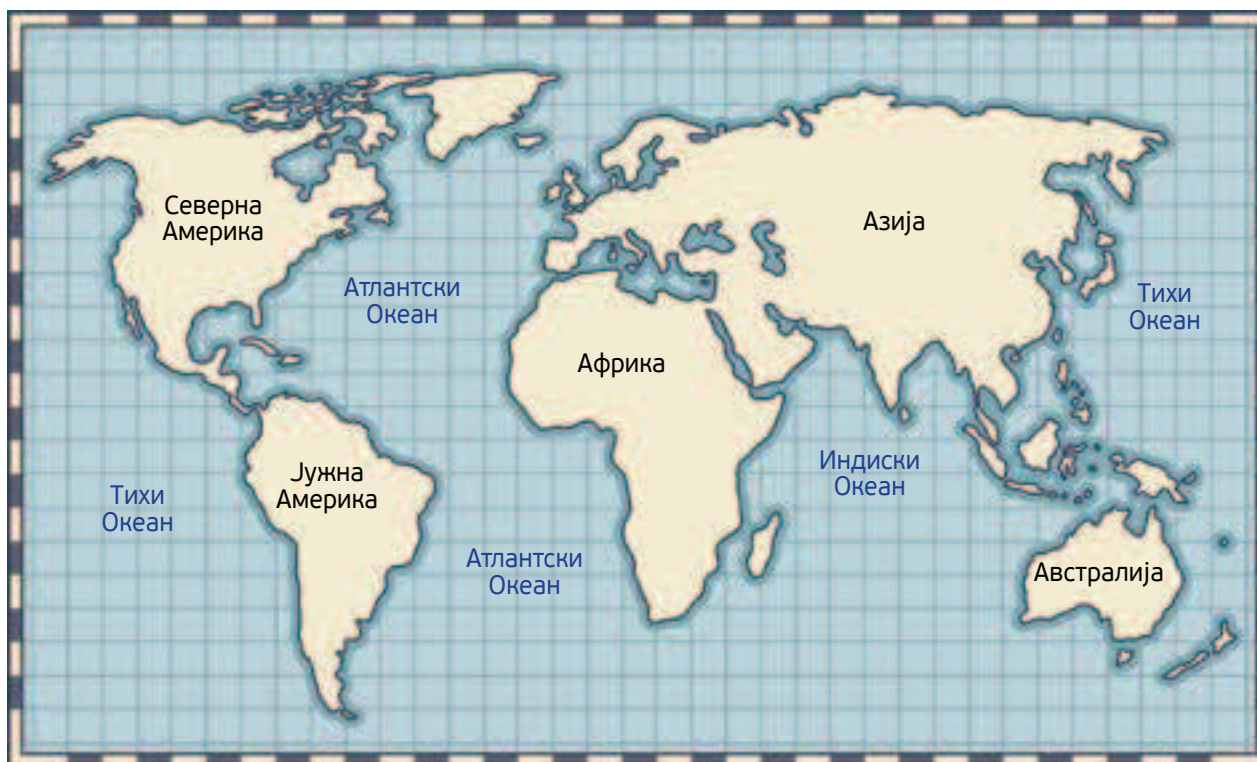
НАСЕЛЕНИЕТО ВО СВЕТОТ

Површина, број на население и густина на населеност

Потсети се:

- Како се викаат континентите на Земјата?
- Наброј ги океаните на Земјата!

Знаете ли дека сите мориња и океани се поврзани меѓу себе, сочинувајќи го големото Светско Море? Најголемите копнени делови кои од сите страни се опкружени со водите на Светското Море се викаат континенти. Големата водна површина зафаќа две третини, а копното една третина од површината на Земјата.

Приказ на Светското море и континентите

На Земјината површина има седум континенти: Европа, Азија, Африка, Северна Америка, Јужна Америка, Австралија со Океанија и Антарктик. Најголем континент е Азија, а најмал Австралија. Вкупната површина на сите континенти е 139 милиони km^2 , другите 10 милиони km^2 од копното е површината на островите.

Размисли и одговори:

Разгледај ја картата и воочи на која Земјина полутопка (северна или јужна) има повеќе копно, а на која има повеќе вода?

Поголемиот дел од копното лежи на северната полутопка: Европа, Азија, Северна Америка и половина Африка. На северната полутопка водните површини зафаќаат 61 % и континентите 39 %.

На јужната полутопка лежат: јужниот дел на Африка, Јужна Америка, Австралија, Антарктик и голем број острови во Океанија. Водните површини заземаат 81 %, а 19 % е копно.

Европа и Азија претставуваат една целина. Тоа е големото Евроазиско копно со површина од 54 милиони km^2 . Замислената граница меѓу Европа и Азија е по текот на реката Урал и планината Урал, Касписко Езеро, Кавказ и Црно Море.

Континентите, освен Европа и Азија, меѓу себе се разделени со океани, мориња и протоци.

Површината која ја зафаќаат континентите, бројот на население и густината на населеност се карактеристики различни за сите континенти.

Бројот на население означува колку жители има на континентот. Така најброен континент според бројот на жители е Азија во која живеат околу 60 % од светското население, а најмалуброен е Антарктикот, кој нема постојани жители, туку само околу 1000 до 4000 привремени жители.

Густина на населението е мерка за бројот на луѓе по единица површина, најчесто претставена како број на луѓе по квадратен километар. Просечната густина на населеност се добива кога бројот на жители на тој континент ќе се подели со површината на континентот. Така најгуста населеност има Азија со 93,41 жители на 1 км², а најмала Антарктикот со 0 постојани жители на км².

Разместеност на континентите на Земјата

Заклучивме ли кој е најголемиот континент на Земјата? Секако, тоа е Азија. Најголем е и во однос на големината и во однос на популацијата. Но, што е со останатите седум континенти: Африка, Антарктик, Австралија, Европа, Северна Америка и Јужна Америка? Дознајте како овие континенти се рангираат според површината, бројот на жители и густина на населеност и откриваат забавни факти за секој од нив.

Задача:

Со помош на столбест дијаграм подреди ги континентите според површината која ја опфаќаат почнувајќи од најголемиот. Дискутирајте кој континент е најголем, а кој најмал според површината која ја зафаќа. Колку километри квадратни е разликата меѓу најголемиот и најмалиот континент?

Континентите рангирани според број на жители:

Покрај тоа, има повеќе од 15 милиони луѓе кои не живеат на континент. Речиси сите овие луѓе живеат во островските земји Океанија, светски регион, но не и континент.

Континенти рангирани според густина на населеност:

(податоци од 2022 год)

Размисли и одговори:

1. Што можеш да заклучиш од наведените податоци:
  - Дали бројот на жители зависи од големината на површината на некој континент?
  - Дали густината на населението зависи од бројот на жители на континентот?
  - Посочи пример каде што бројот на жители не зависи од површината која го зафаќа континентот!

Знаевте ли дека

- **Азија** има највисоки и најниски точки на Земјата. Монт Еверест е највисока точка на Земјата на 29.035 метри надморска височина. Најниска точка е Мртвото Море, кое е повеќе од 1.400 метри под морското ниво.
- **Африка** е дом на најдолгата река во светот, Нил. Се протега на 6650 км од Судан до Средоземното Море.
- **Северна Америка** може да се пофали со најголемото слатководно езеро во светот, Езерото Супериор. Едно од големите Езера, Езерото Супериор, опфаќа површина од 82103 км² и се наоѓа меѓу САД и Канада.
- **Јужна Америка** има најдолг планински венец во светот. Планините Анди се протегаат 7000 км од Венецуела на југ до Чиле.
- **Австралија** е најмалиот континент и единствена во светот која е составена само од една држава.
- **Антарктикот** е покриен со повеќе мраз од кој било друг континент. Речиси 98 проценти од овој јужен континент е врзан за мраз.

Прашања:

1. Кои континенти не се одделени со протоци, море или океан?
2. Кој е најголемиот, а кој е најмалиот континент според површина?
3. Кој е најмалиот континент според број на жители?
4. Подреди ги по ред континентите според густина на населеност почнувајќи од најмалиот.
5. Објасни зошто бројот на жители не зависи од големината на површината на континентот.

Население/природен прираст

Размисли и одговори:

- Дали бројот на жители на нашата планета е постојан?
- Од што зависи промената на бројот на жители?

Наталитетот го покажува бројот на живородени деца во определен временски период и претставува основна компонента на природното движење на населението.

Стапката на наталитет со текот на времето била различна по одделни континенти. Таа во светот се менувала со текот на времето, зависно од периодот, природните услови, општествените, социјалните и економските фактори. Наталитетот (стапката на наталитет) е променлив во просторен и временски поглед, и е различен во континентните, регионите и државите.

Морталитетот го претставува бројот на умрени лица во една популација за одреден временски период. Морталитетот е дел од природното движење на населението кој се однесува на смртноста. Нивото на морталитет зависи од повеќе фактори и тоа: биолошките фактори, старосната структура на населението, природните фактори, политичките фактори, социјалните прилики во државите, здравствените услови, животниот стандард и друго.

Стапката на морталитет со текот на времето е различна и по одделни континенти.

Природниот прираст претставува разлика помеѓу наталитетот и морталитетот во една популација. Природниот прираст покажува пораст или опаѓање на бројот на население. А дали таа ќе се зголемува или ќе опаѓа зависи од наталитетот (раѓањето) и од морталитетот (смртноста).

Светската стапка на природен прираст бележи намалување во периодот на изминатите 30 години на сите континенти, освен во Африка.

Задача:

На дадениот линк можеш да провериш како се движи наталитетот и морталитетот на светско ниво: <https://www.worldometers.info/>

Во минатото, природно-географските фактори имале посебно големо влијание врз природното движење на населението. Климатските промени и неповолните природни временски услови, катастрофи и непогоди: ерупции, земјотреси, поплави, епидемии, цунами, урагани, торнада, лизгалишта и друго, предизвикувале намалување на бројот на населението преку зголемена смртност. На пример: ерупцијата на Кракатау во 1883 година предизвикала 40.000 жртви; земјотресот во Токио во 1928 година земал 140.000 жртви; епидемијата на чума во Европа во XIV век зела 25 милиони жртви.

слика: Последици од цунами

слика: Последици од земјотрес

Големо влијание врз природното движење на населението имаат општествено-економските, политичките и социјалните фактори, како што се: воените конфликти низ светот, животниот стандард, сиромаштијата, гладта и друго. Овие фактори и во денешно време се причина за зголемена смртност, но и за миграција на населението.

Истражувај

Истражувај за последиците кои ги предизвика земјотресот во Скопје во 1963 година и големата поплава во Стајковци во 2016 година.

Задача:

Разговарајте за последиците кои ги предизвика во светски рамки пандемијата КОВИД 19, на која и вие бевте сведоци.

Прашања:

1. Од кои фактори зависи наталитетот, а од кои морталитетот?
2. Што е природен прираст?
3. Во кои случаи има менување на природниот прираст во некоја земја, регион, континент?

Миграција на населението

Потсети се:

- Во кои правци се одвивало населувањето на нови територии во праисторијата?

Размисли и одговори:

- Дали познаваш луѓе кои се доселиле или се отселиле од твоето место на живеење?
- Каде се преселиле или од каде се доселиле тие луѓе?
- Која била причината за доселување или отселување од местото на живеење?

Миграција е преселба на населението од едно место во друго. Причините за миграција можат да бидат од:

- економски причини,
- политички причини,
- религиозни причини,
- природни катастрофи,
- здравствени причини и др.

Миграциите се во вид на:

Емиграција – претставува заминување, иселување на луѓето од нивната земја, регион или локалитет од каде што потекнуваат, да се населат во друга земја, регион или локалитет што им нуди поголеми изгледи во однос на економскиот приход, квалитетот на животот и можностите за развој на нивниот личен и семеен живот.

Имиграција – доселување во земја, регион или град од страна на индивидуа или група на луѓе од друга земја, регион или град, со можност да се одлучат за подобар квалитет на живот, подобри можности, повисок економски приход и можности за развој на лично и семејно ниво.

Миграциите можат да бидат **внатрешни**, кога се одвиваат во рамките на една земја, и **надворешни**, кога се изведуваат надвор од границите на земјата.

Во одделни временски периоди во нашата земја се одвивале големи внатрешни миграции во насока село-град, посебно кон градот Скопје (како од руралните, така и од урбаните населби). Најинтензивниот бран на ваквиот тип на миграции настана во периодот на индустријализацијата на државата (шеесеттите и седумдесеттите години од минатиот век). Се смета дека во овој период, повеќе од 175.000 лица ги напуштаат руралните средини за да ја побараат својата егзистенција во градските населби. Таквиот миграциски ток предизвика пренаселување на градските населени места (особено градот Скопје) и значајни последици во возрастната структура на населението.

Но исто така голем број жители на нашата земја во минатиот век емигрирале во економско поразвиени земји во Европа, но и на другите континенти.

И во светски рамки миграциите се причина за менување на бројот на население и густината на населеност на некоја територија. Така, со откривањето на новите континенти и новите поморски патишта, се менувала и населеноста на одредени региони, а со тоа и бројот и густината на населеност. Америка и Австралија се населувале со нова популација од Европа и на тие континенти почнувале да се создаваат нови држави.

Во новото, модерно доба, со брзиот развој на технологијата, комуникациските средства и сообраќајот, сè почесто и полесно е миграциското движење на населението. Таквата миграција овозможува поголема комуникација меѓу луѓето и придонесува за прифаќање на расните, религиските и јазичните разлики меѓу луѓето.

Истражувај

Истражувајте за миграциите кои се случуваат во најново време. Кои се причините? Какви последици предизвикуваат миграциите за определена територија? Кои се придобивките за светот од нив, од аспект на комуникација меѓу луѓе припадници на различни раси, религии, нации?

Прашања:

1. Кои се причините за миграција?
2. Наведи пример за внатрешна миграција од твоето блиско опкружување.
3. Какви последици има миграцијата врз општеството?

НАЈГОЛЕМИТЕ ДРЖАВИ ВО СВЕТОТ

Најголемите држави на континентите

Размисли и одговори:

- Разгледај ја политичката карта на светот и процени на кој континент која држава е најголема според површината која ја опфаќа.

Размисли:

- Дали бројот на жители зависи од големината на површината на државата?

Обиколувајќи ја Земјината топка, најголемите светски земји нудат разноликост на географијата, климата, живиот свет, културата и народите кои живеат во нив. Во светот постојат 195 суверени држави, но постојат и земји кои се зависни од други земји или земји со спорни територии.

Задача:

Во табелата подолу наведени се најголемите држави во светот според одредена карактеристика. Преку анализа и споредување на податоците во табелата, ќе дојдете до многу интересни сознанија и ќе извлечете корисни заклучоци.

1. Најнапред пополнете ја последната колона и во празните полиња напишете на кој континент се наоѓа секоја од наведените држави. За да го направите тоа може да ја користите политичката карта на светот која ја имате на следната страница.
2. Користете ваша табела во која ќе ги подредите државите: во првата колона според бројот на жители, започнувајќи од најбројната кон најмалку бројната, а во втората колона според површината на територијата започнувајќи од најголемата кон најмалата. Ќе забележите дека не го добивте истиот редослед на државите во двете колони. Зошто е така? Кои држави имаат приближно место во двете ваши колони? Која држава е најгусто населена – најголема според бројот на населението, а која најголема според територијата што ја зафаќа? Проверете и определете на кој континент се лоцирани двете држави кои се најголеми според населението и според површината.
3. Во табелата се наведени и главните градови на седумте држави кои се најголеми според одредена карактеристика. Не секој од нив е најголем во државата во која припаѓа и покрај тоа што е главен град. Истражувајте ги најголемите градови и објаснете што е тоа што ги прави најголеми. Дали големината на територијата или бројот на население. Направете албум во хартиена или електронска форма и презентирајте го пред паралелката.

ДРЖАВА	ПОВРШИНА ВО МИЛИОНИ КИЛОМЕТРИ КВАДРАТНИ ¹	ГЛАВЕН ГРАД	НАСЕЛЕНИЕ (ПРОЦЕНЕТ БРОЈ НА ЖИТЕЛИ) ВО ДРЖАВАТА ²	КОНТИНЕНТ
Австралија	7,69	Канбера	26 милиони	
Бразил	8,51	Бразилија	215 милиони	
Кина	9,70	Пекинг	1,448 милијарди	
САД	9,37	Вашингтон	334 милиони	
Канада	9,98	Отава	38 милиони	
Русија	17,09	Москва	145 милиони	
Алжир	2,38	Алжир	45 милиони	

(податоци од 2022 год.)

Прашања:

1. Наброј ги најголемите држави од секој континент!
2. Направи споредба меѓу најголемата држава по површина со најголемата држава според број на жители. Изведи заклучок: Дали големината на површината има улога во бројот на жители на некоја држава?
3. Од што зависи бројот на жители во државите?

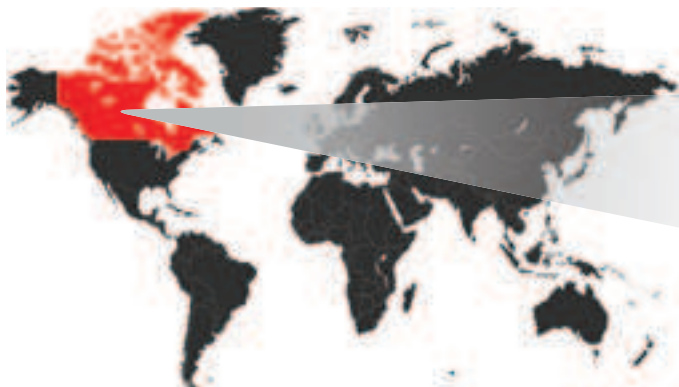
¹ Заокружени вредности² Заокружени вредности

Факти за најголемите држави и нивните главни градови

Канада

Таа е втора по големина земја во светот и најголема земја на западната хемисфера по вкупна површина, ако се земат предвид површината на водата и на земјата. Всушност, Канада е земја со најголема водена површина на нејзината територија во светот. Има 1,6 милиони квадратни километри покриени со вода. Покрај тоа, Канада е земја со најголем број километри крајбрежје во светот, со 202.080 километри. Главен град на Канада е **Отава**. Поголем град од Отава е Торонто.

Знаевте ли дека

Канада го добила името по индијанскиот збор *каната* што означува населено место, село.

- Староседелци на Канада се Индијанците и Инуитите.

Отава

Торонто

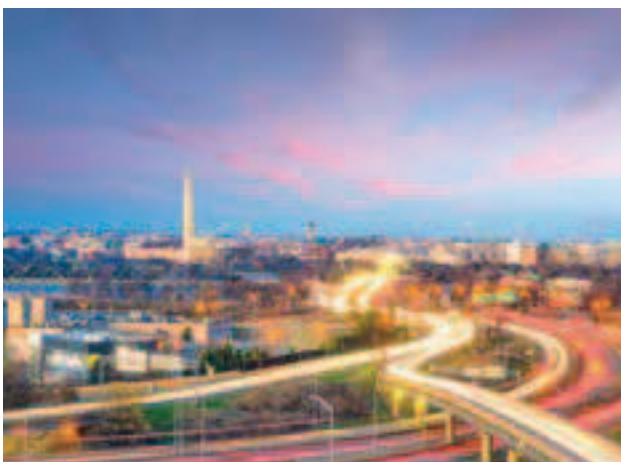
САД

Соединетите Американски Држави (САД) е сојузна држава која ја сочинуваат повеќе држави. Таа е земја со најголема копнена површина на западната хемисфера и втора по вкупна површина по Канада. Територијата на САД се наоѓа зад Кина и Бразил, со што е петта по големина територија на планетата. Главен град на САД е Вашингтон, но поголеми од него се Њујорк и Лос Анџелес (по површина и број на жители).

Знаевте ли дека

- Најголемиот број жители на САД се доселеници.
- Иако англискиот е најчесто говорениот јазик што се користи во САД и е јазикот што се користи во владата, земјата нема официјален јазик.

Вашингтон

Њујорк

Кина

Кина е најголемата земја во Азија според бројот на населението и втора по големина земја во Азија според територијата. Таа е најнаселена држава во целиот свет со повеќе од 1.250.000.000 жители.

Кина ја има најдолгата копнена граница во светот и граничи со 14 земји. Главен град е Пекинг, а најголем град на нејзината територија е Шангај.

Знаевте ли дека

- Кинезите ги измислиле: хартијата, порцеланот, барутот, свилените ткаенини, компасот, хартиените пари.
- Кина е позната по Кинескиот ѕид кој е изграден како заштита од освојувачките војски.

Пекинг

Шангај

Бразил

Бразил е најголемата земја во Јужна Америка и на целата јужна хемисфера. Но, тоа е и најголемата соседна територија во САД, пред Канада и САД. Главен град е Бразилија. Поголеми градови од Бразилија се Сао Паоло и Рио де Женеиро

Знаевте ли дека

Бразил е еден од најголемите производителци на кафе во светот.

- 60 % од амазонската дождовна шума, т.н. бели дробови на планетата, се наоѓа во Бразил.

Бразилија

Рио де Женеиро

Австралија

Австралија е најголемата земја во Австралија и Океанија. Исто така, таа е најголемата земја без граници во светот и најголемата земја на јужната хемисфера (Бразил има територии на двете хемисфери). Голем дел од земјата е пустински или полусушен. Всушност, Австралија е најсувата и најрамната населена земја во светот и земја со најмалку плодна почва.

Само југоисточниот и југозападниот дел имаат умерена клима, каде што е сконцентриран најголем дел од населението. Главен град е **Канбера**. Покрај Канбера, поголеми градови се и Сиднеј и Мелбурн.

Знаевте ли дека

- Најблизок континент на Австралија е Азија.
- Коалите и кенгурите се заштитен знак на Австралија.
- Се смета дека Сиднејската опера е една од најубавите градби во светот во модерното време.

Канбера

Сиднејска опера

Алжир

Листата на најголемите земји во светот ја комплетира најголемата земја во Африка, Алжир. Северниот дел на земјата се состои од големо издолжено плато, во кое се формираат многу вдлабнатини, а северот и југот се ограничени со високи планински венци. Главен град е **Алжир**, а покрај него еден од поголемите градови е Оран.

Знаевте ли дека

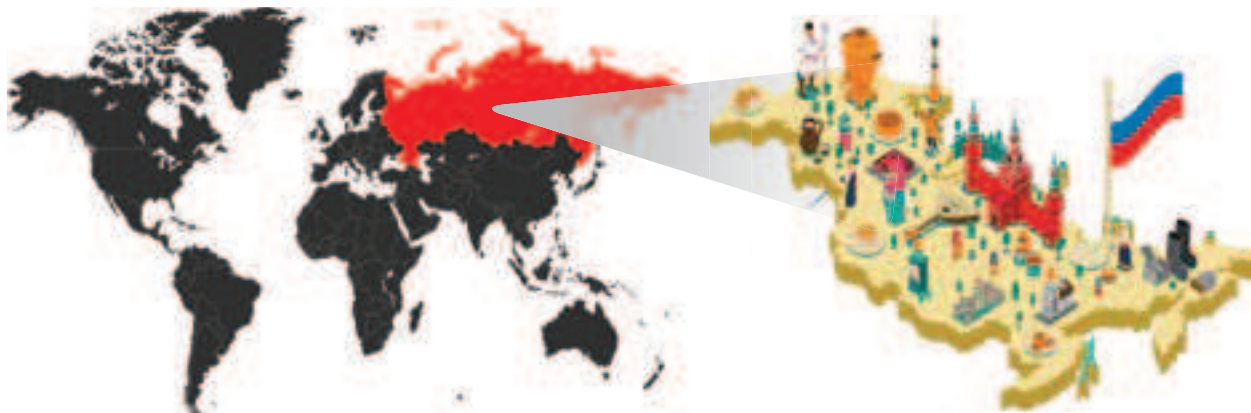
- Официјални јазици во Алжир се арапскиот и берберскиот.
- Пустината Сахара зафаќа 80 % од територијата на Алжир.
- И покрај жешката клима, снегот паѓа во одредени региони на Алжир во зима.

Градот Алжир

Русија

Русија е најголемата земја во светот според површината која ја зафаќа. Затоа, нејзината површина зафаќа 11 % од површината на Земјата. Сместена помеѓу два континента, Русија е најголемата земја во Азија и Европа. Главен град на Русија е Москва. Поголеми градови во Русија се Санкт Петербург, Новосибирск, Екатеринбург и др.

Знаевте ли дека

- Поради големината на површината, земјата има дури девет временски зони.
- Бајкалското Езеро кое се наоѓа во Русија е најдлабокото езеро во светот.
- Русија е единствена земја во светот која граничи со 12 мориња.

Активност:

Поделете се на групи. Едната група е „туристичка агенција“, а другата група се „туристи“. Туристите се обраќаат до туристичката агенција да им организира пат до некој континент. Туристичката агенција им го планира патувањето, им посочува поголеми држави и градови, број на население и им објаснува зошто треба да ги посетат тие држави и градови. Двете групи со помош на картата на светот ги одредуваат дестинациите и мапираат кои држави и градови треба да ги посетат.

Дискутирајте за тоа кои се карактеристики на тие државите кои ги одбравте. На интернет истражете некои туристички дестинации кои би сакале да ги посетите. Направете флаер за туристичките дестинации во државата која ја одбравте.

Москва

НАСЕЛЕНИЕ, ПОВРШИНА И МЕСТОПОЛОЖБА
НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Разгледај ја мапата и одговори:

На кој континент се наоѓа Република Северна Македонија?

Република Северна Македонија се наоѓа на југоисточниот дел од континентот Европа. Таа е дел од Балканскиот Полуостров, но не излегува на море. Иако по површина и број на жители нашата земја во однос на други европски држави е помала, таа сепак има повољна местоположба. Низ неа поминуваат важни европски патишта со кои таа е поврзана со останатите земји од Европа како и со блиските земји од Африка и Азија.

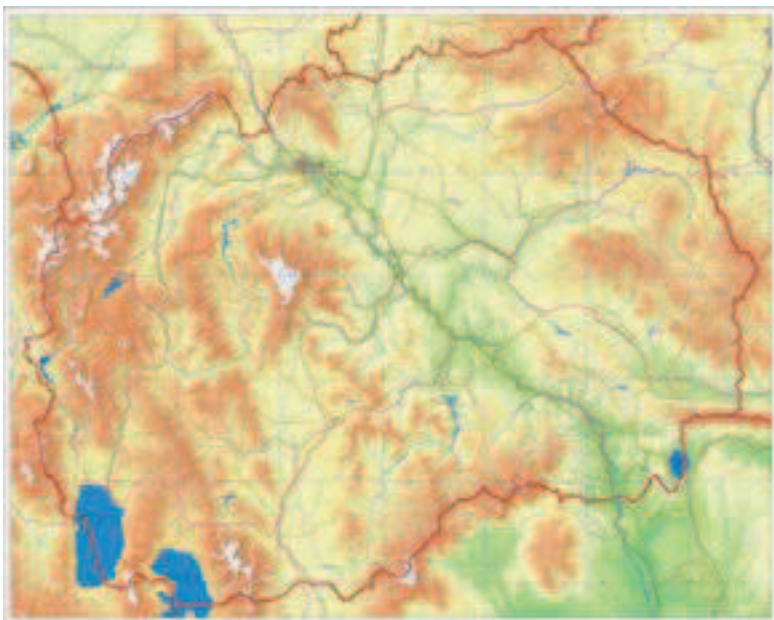

Научи повеќе:

Полуостров е голема копнена површина опколена со вода од три страни. Полуостровот секогаш е поврзан со главното копно.

Балканскиот Полуостров го сочинуваат следниве земји: Република Северна Македонија, Република Грција, Република Албанија, Република Бугарија, Република Косово, Република Србија, Република Хрватска, Република Словенија, Република Црна Гора, Република Босна и Херцеговина.

Република Северна Македонија зафаќа површина од 25.713 км².

На исток нашата земја се граничи со Република Албанија, на север со Република Косово и Република Србија, на запад со Република Бугарија и на југ со Република Грција.

Задача бр. 1

Во следната табела се дадени податоците за површина, број на жители и главни градови на нашите соседни земји. Разгледај ја табелата и одговори на прашањата кои следуваат.

ДРЖАВА	ПОВРШИНА ВО КИЛОМЕТРИ КВАДРАТНИ	БРОЈ НА ЖИТЕЛИ	ГЛАВЕН ГРАД
Р. Албанија	28.748	2.8 милиони	Тирана
Р. Србија	88.361	8.6 милиони	Белград
Р. Косово	10.887	1.8 милиони	Приштина
Р. Бугарија	110.879	6.8 милиони	Софија
Р. Грција	131.990	10.3 милиони	Атина

- Која наша соседна земја е најголема по површина? Спореди ја со нашата земја. Колку изнесува разликата?
- Која наша соседна земја има најмногу жители? Спореди ја со нашата земја. Колку изнесува разликата?
- Нацртај табела во која ќе ги подредиш соседните земји, вклучително и Република Северна Македонија по големина на површина почнувајќи од најмалата. Во друга табела спореди ги според број на жители. Што забележуваш, на кое место се наоѓа Република Северна Македонија според површина, а на кое според број на жители?

Задача бр. 2

На немата карта напиши ги имињата на државите и обележи ги нивните главни градови.

Тема 3

Резултати од учење

Ќе се оспособиш да:

- разликуваш како се дели минатото на човештвото на два големи временски периоди – праисторија и историја и да ги разликуваш основните периоди во рамки на праисторијата и историјата;
- објаснуваш како се сметало времето во минатото и како се смета во денешно време;
- правиш разлика меѓу основните видови историски извори и да наведуваш примери за секој од нив;
- даваш примери на познати археолошки наоѓалишта во светот и на територијата на нашата држава и да ги лоцираш временски и просторно.

Исто така ќе сфатиш дека:

- археолошките наоѓалишта се значајни за осознавање на историјата на светот.

ПРАИСТОРИЈА И ИСТОРИЈА

ИСТОРИСКИ ПЕРИОДИ:

- Временски периоди
- Поделба на минатото
- Праисторија:
  - Камено време
  - Метално време
- Појава на писмото
- Историја:
  - Стар век/античка историја
  - Среден век/средновековие
  - Нов век/модерна историја
  - Најново време/современа историја

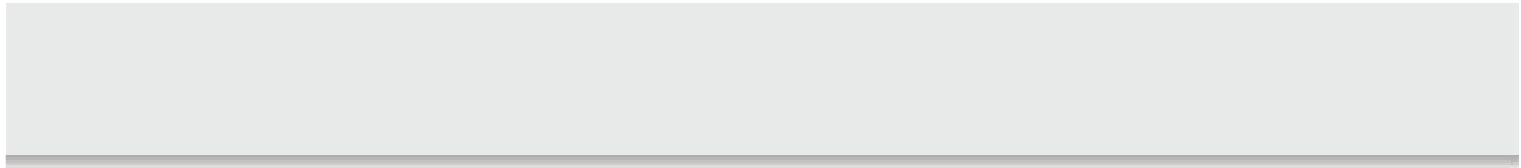
СМЕТАЊЕ НА ВРЕМЕТО НИЗ ИСТОРИЈАТА

- Календарите низ историјата
- Јулијански и грегоријански календар

ИСТОРИСКИ ИЗВОРИ

ПОЗНАТИ АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА ВО СВЕТОТ

АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА НА ТЕРИТОРИЈАТА НА НАШАТА ДРЖАВА

ИСТОРИСКИ ПЕРИОДИ

Временски периоди

Размисли и одговори:

- Определи во кој век, која деценија и во кој милениум припаѓа годината во која си роден/родена!
- Колку дена трае една година? Колку дена поминале од почетокот на годината до твојот роденден?
- Потсети се колку години се содржат во една деценија, а колку децении во еден век? Потоа, определи колку века и колку години има еден милениум.
- Дали ти и твоите родители/старатели сте родени во истиот век? Дали сте родени во истиот милениум?

Заклучивте дека за да го изучуваме минатото, многу е важно да знаеме кога се случиле настаните и да умееме правилно да ја пресметаме далечината на случките, гледано од денешна перспектива. На пример, една година има 365 дена, една деценија содржи 10 последователни години, еден век е период од 100 последователни години (10 децении), еден милениум е период од 1000 последователни години (10 последователни векови).

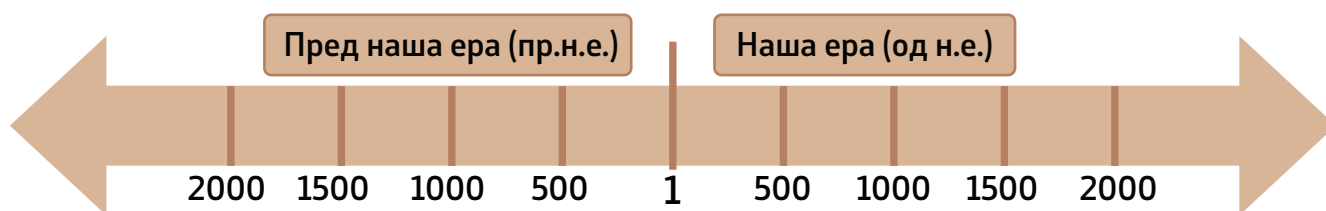
Лесно е нели? Забележавте дека определувањето на временските периоди има голема поврзаност со математиката. Така првиот век започнува од првата година и завршува со стотата, вториот век започнува со 101 година, а завршува со двестотата итн. За да ви биде појасно ќе повежбаме преку конкретни примери:

Задача

Работете во групи и определете во кој милениум и кој век припаѓаат наведените години. Откако ќе го определите векот, одредете и во која деценија од векот се годините. На пример, 2022 година е во третиот милениум, XXI век, и тоа третата деценија од XXI век. Продолжете во групи за следниве години, пополнувајќи ја табелата подолу.

ГОДИНА	МИЛЕНИУМ	ВЕК	ДЕЦЕНИЈА
1973 година			
2000 година			
969 година			
1014 година			
1394 година			
168 година			

Изучувајќи го минатото на човекот, честопати ќе се среќавате со поимот ера. Ера е многу долг период во историјата на Земјата. Во историска смисла на зборот, сметањето на времето е дефинирано во две ери, според раѓањето на Исус Христос. За настаните кои се случиле пред раѓањето на Исус Христос велиме дека се случиле **пред нашата ера (пр.н.е.)**, а за настаните кои се случиле по раѓањето на Исус Христос велиме дека се случиле во **нашата ера (од н.е.)**. Ваквото сметање на времето денес го практикуваат најголем дел од земјите во светот. Годините пред нашата ера се сметаат наназад, броејќи од поголемите кон помалите, на пример: 225 г., 224 г., 223 г. итн. Годините од нашата ера ги броиме напред, од помалите кон поголемите, на пример: 2005 г., 2006 г., 2007 г. итн.

Слика: Временска лента дадена во години

Не постои „нулти век“ или нулта година помеѓу I век пр.н.е. и I век н.е. Првиот век пр.н.е. го опфаќа периодот од 100 пр.н.е. до 1 пр.н.е. Другите векови пред нашата ера ја следат истата шема. Многу е слично со мерење на температурата на воздухот, само што нема нула степени. Колку е поголема бројката во минус, толку е пониска температурата.

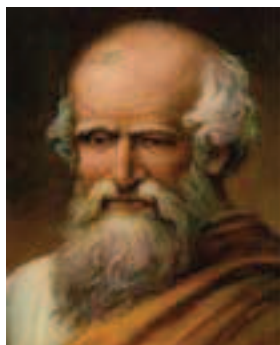
Од историски аспект, колку е поголема бројката пред нашата ера, толку е подалечно минатото за кое се зборува. Во нашата ера вековите започнуваат од 1 јануари првата година и завршуваат со заокружување на стотката, на 31 декември. На пример XX век започнува на 1 јануари 1901 г. и завршува на 31 декември 2000 г.

Задача

Познатите историски личности поврзете ги со векот на кој припаѓаат на временската лента. Претходно, истражете во кој временски период дејствувал/а.

Клеопатра
(египетска кралица)

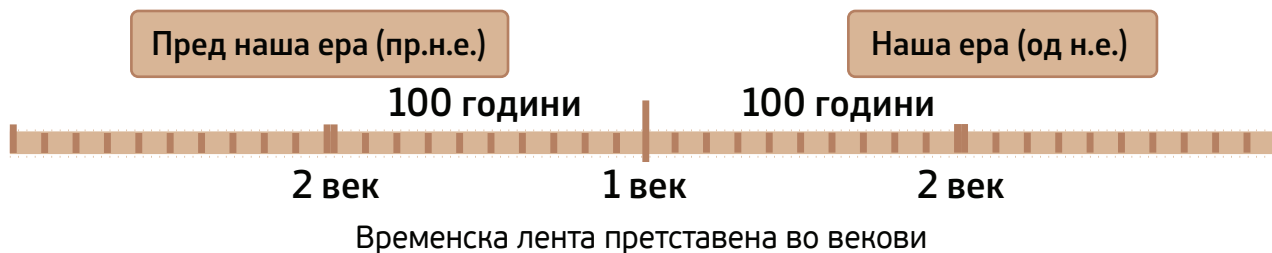
Архимед
(антички математичар)

Мајна Тереза
(мисионерка и хуманитарка)

Фернандо Магелан
(морепловец и истражувач)

Прашања:

1. Во кој век и кој милениум живееме денес?
2. На кој начин се дефинирани временските периоди во историјата?
3. Наведи по еден значаен историски настан што се случил *пред нашата ера* и од *нашата ера*.

Поделба на минатото

Размисли и одговори:

- Објасни ја изреката: „Историјата е учителка на животот“.
- Зошто се вели така?

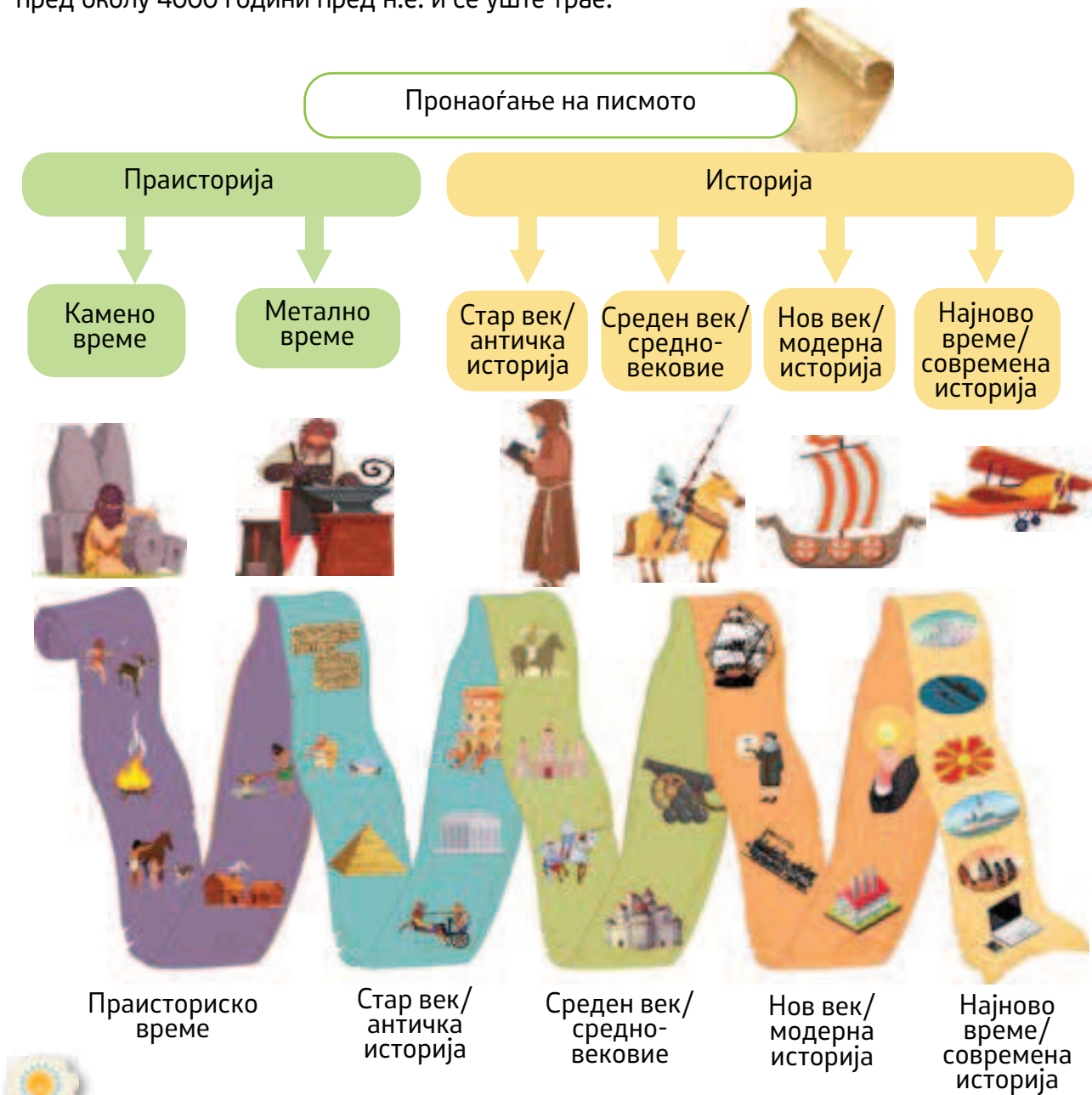
Без историјата, не би знаеле кои се најдобрите дела на нашите предци, кои се хероите од нашето минато, што било најважното во нивниот живот. Без историјата, не би знаеле како се менувал и како може да се промени светот. Всушност, изучувањето и разбирањето на минатото ни помага да можеме да ја разбереме сегашноста и да си создадеме подобри услови за живеење.

Зборот историја се употребува за да се објасни нешто што се случило во минатото, за изминатите настани, појави и промени во животот и дејноста на луѓето. Така се нарекува и науката што го проучува минатото на човечкото општество, од настанокот на човекот до денес. Тоа значи дека историја е поим што означува информација за минатото.

Минатото на човекот се дели на два големи периоди: праисторија и историја.

Праисторијата траела повеќе милиони години. Не може точно да се определи кога започнала, но знаеме дека праисторијата го опфаќа периодот од појавата на човекот до пронаоѓањето на писмото.

Историјата го опфаќа периодот од пронаоѓањето на писмото до денес. Таа започнала пред околу 4000 години пред н.е. и сè уште трае.

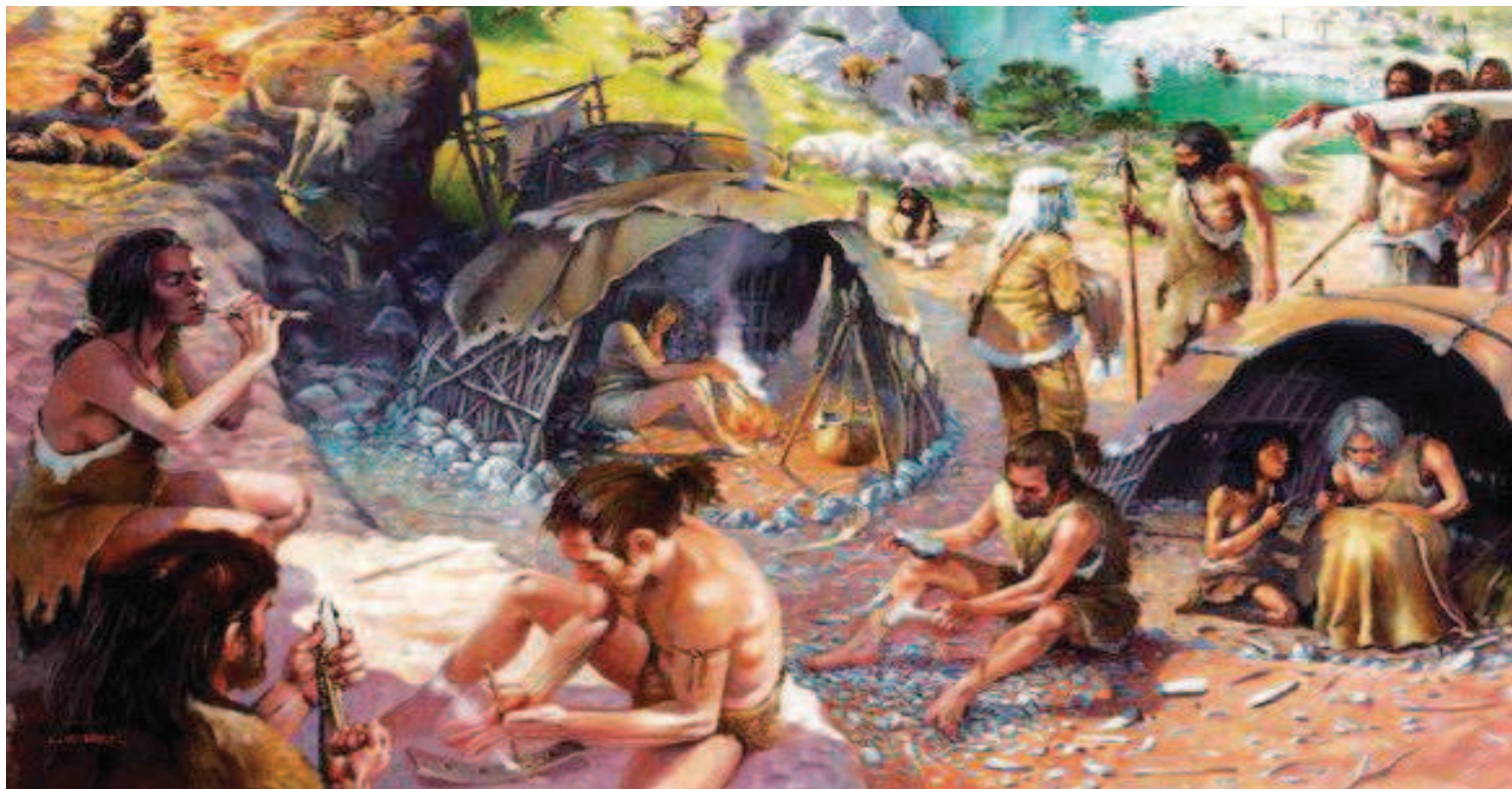

Размисли и одговори:

- Колку вкупно години, до денес, трае периодот на историјата?

Праисторија

Споменавме дека праисторијата е најдолгиот период од минатото на човештвото. Во тој долг временски период се појавиле најстарите предци на денешните луѓе. Човекот од праисторијата бил собирач на храна и ловец. Потоа почнал да одгледува растенија и да припитомува животни. Научил да ги користи огнот, лакот, стрелата и разни орудија. Во најстариот период од праисторијата човекот употребувал камени орудија и оружја, а подоцна го открил металот. Од тој долг период се зачувани малку остатоци, и тоа: камени орудија, оружје, делови од населби, гробови со коски, делови од садови и друго. За животот на човекот во праисторијата дознаваме само од материјалните остатоци.

Во минатата тема го споменавме процесот на еволуција на човекот, кој се одвивал бавно и постепено. Докази за неговиот развој од најстаро време има и на територијата на нашата држава.

Според тоа какви орудија користел човекот во одреден период, праисторијата се дели на: камено и метално време.

Веројатно си поставувате многу прашања, кои во денешно време на технологија и комуникација со светот се неразбирливи. На пример: како живееле луѓето? Со што се хранеле? Како изгледале нивните живеалишта?

Камено време

Во најстариот и најдалечен период, наречен камено време, луѓето го употребувале како орудие за работа каменот, и тоа онаков каков што го наоѓале во природата. Подоцна, по многу векови и години научиле како да го обработуваат каменот и да му даваат разни облици според своите потреби. Од каменот изработувале ножеви и секири. Ги користеле и коските од животните, и од нив правеле шила, игли и украси.

Праисториски предмети изработени од камен, коски и животинска кожа

Во почетокот, првобитните луѓе живееле во мали групи, во пештери. Се хранеле со животните што ги ловеле и со плодови и корења од растенијата кои ги наоѓале во природата.

Што мислите, зошто појавата на говорот била една од најважните придобивки за првобитните луѓе?

Со оглед на тоа што првобитните луѓе биле ловци, стравот од дивите животни и доаѓањето до храна било голем проблем за нив. Се плашеле и од природните појави, затоа што не знаеле да го објаснат нивното постоење.

Истражувај

Како првобитните луѓе го откриле огнот?

Забележавте дека на почетокот луѓето бегале и се криеле од огнот, а подоцна, кога откриле колку е корисен, почнале да го одржуваат. Многу години поминале додека луѓето научиле сами да го палат огнот со триење суви гранки или искри од камења. Тоа не е така едноставно, но им успевало. Веќе можеле да го испечат месото, да се преселуваат во постудени краишта, да им го менуваат обликот на предметите со загревање, да изработуваат садови од глина, која ја печеле. Неговото откривање многу влијаело врз развојот на општеството. Луѓето започнале да градат живеалишта, да не го менуваат местото на живеење, да припитомуваат и да одгледуваат животни и постепено од ловци да преминуваат во сточари.

Знаевте ли дека

Првото животно што го припитомил човекот уште во најстаро време било кучето. Освен најдобар, кучето е и најстар пријател на човекот.

Праисториски сточари и земјоделци

Реконструкција на наколна населба
(Заливот на коските – Охрид)

Првите земјоделци и сточари граделе постојани живеалишта на земја и на вода (наколни живеалишта), подоцна и едноставни куќи од гранки и кал.

Луѓето започнале да живеат во поголеми заедници во кои сите биле роднини. Таквите заедници се викаат родови. Се сметало дека еден род водел потекло од една заедничка прамајка. И покрај тоа што во овие првобитни заедници сите луѓе биле еднакви, мајката, жената имала особено значајно место во овие заедници и била многу почитувана.

Научи повеќе

Ваквите човечки заедници, во кои жената имала водечка улога, се викаат матријархат. Како се викаат човечките заедници во кои водечка улога имал мажот?

Откритието на тркалото исто така придонело за побрз развој на заедниците во кои живееле праисториските луѓе. Тркалото од каменото време немало некоја позначајна улога врз развојот на општеството бидејќи го користеле како тркало за изработка на глинени садови. Дури многу подоцна се развива како пронајдок кој ќе го олесни животот на луѓето и ќе придонесе до брз развој на општеството.

Тркало за изработка на глинени садови

Размисли и одговори:

- Зошто луѓето во далечното минато граделе живеалишта на вода? Од што се штителе?
- Според дадените фотографии замисли и опиши еден ден на луѓето во каменото време.

 Прашања:

1. Како се дели периодот на праисторијата? Зошто е така поделен?
2. Кои се најголемите откритија во каменото време?
3. Како користењето на говорот влијаело врз животот на луѓето од каменото време?
4. Што придонело луѓето во праисторијата да почнат да се занимаваат со сточарство и земјоделие?

Метално време

Во потрага по соодветен камен за обработка, луѓето во праисторијата случајно ги пронашле различните видови руди, од кои ги добивале металите. Затоа и овој поразвиен период од праисторијата е наречен метално време.

Најнапред го пронашле бакарот и започнале од него да изработуваат орудија за работа и оружјето. Проблемот бил што бакарот е многу мек, па предметите изработени од него лесно се виткале. Потрагата по нови метали ги довела првобитните луѓе до калајот. Кога го пронашол калајот, човекот почнал да го меша со бакар и добиле нов и поцврст метал – бронза. Орудиеото и оружјето од бронза биле поцврсти и потрајни. Најголем и најбрз развој на човештвото во праисторијата предизвикало пронаоѓањето и употребата на железото.

Праисториски предмети изработени од метал

Размисли и одговори:

- Каква била улогата на металите во животот на човекот во праисторијата?
- Какви промени предизвикало нивното откривање? Наведете неколку метални предмети кои ги имате во домот и во училиштето. Може ли човекот денес да го замисли животот без употреба на металите?

Откривањето и употребата на железото овозможило да се направат орудија за работа кои дотогаш првобитните луѓе не ги користеле. Откако биле усовршени орудијата, а посебно ралото и железниот плуг што го влечеле животни, се орало подлабоко, а земјата давала повеќе жито и повеќе плодови. Земјоделството и сточарството станале главни занимања на луѓето, но се развивале и занаетите и трговијата. Животот на луѓето станал многу полесен и побезбеден. Усовршувањето на тркалото се смета за едно од најважните достигнувања во развојот на човековата цивилизација, затоа што тркалата поврзани со оска почнале да се користат во многу занаети, но и го олеснувало транспортот.

Праисториска кола за транспорт

Знаевте ли дека

Во 2002 година, словенечките археолози открија дрвено тркало на околу 20 километри југоисточно од Љубљана. Утврдено е дека тркалото е старо помеѓу 5 100 и 5 350 години. Ова го прави најстарото тркало во светот некогаш пронајдено.

Занаетчиите почнале да произведуваат разни алатки, како секири, мотики, копја и други потребни орудија.

Вишокот на производи започнале да ги разменуваат за земјоделски и сточарски производи, на пример: копје за жито, овца за жито и слично. Размената се вршела производ за производ.

Во овој период луѓето веќе не живееле во родови, туку во племиња, кои сочинувале повеќе различни семејства и зафаќале поголема територија.

Прашања:

1. Зошто металното време така е наречено?
2. Како откривањето на металите придонело за развој на општеството?
3. Кои стопански гранки најмногу се развиле во тоа време?

Појава на писмото

Говорот и писмото се најважни за меѓусебно разбирање на луѓето. Тие се основните карактеристики по кои човекот се разликува од другите живи суштества. Праисторискиот човек од дамнина се обидува да остави траги како знак дека на тоа место престојувал, да остави информација за успешен лов или за некој настан поврзан со нивниот живот.

Тие траги тој ги оставал во вид на цртежи, слики, кои ги сликал на ѕидовите од пештерите, на карпите, а потоа и на глинени плочи.

Сликање во пештера од праисторијата

Сликање во пештера од праисторијата

Издлабени цртежи на карпа од праисторијата

Така далеку почнало да се појавува писмото кое најпрво се појавило во државите на Стариот Исток. Тоа се случило пред околу 4 000 години.

Најпрвин се појавило сликовното писмо во Месопотамија и во Египет.

Сликовното писмо се состоело од мали цртежи, кои се поврзувале во логичка целина за да изразат една мисла. Постепено, некои цртежи се заменуваа само со еден знак, или се употребуваа мешано цртежи и знаци. Такво било египетското хиероглифско писмо, што се сликало на камен или се пишувало на папирус.

Египетски хиероглифи пишувани на камен и на папирус

Во Месопотамија се развило клинестото писмо. Таму се пишувало со остар предмет на глинени плочки. Сликковните знаци постепено добиле форма на клинови, по кои и писмото го добило своето име.

Старо клинесто писмо на глинена плоча

Развиено клинесто писмо

Најдоцна се појавило гласовното писмо, кое го измислиле Феникијците.

Тоа писмо било наједноставно, а послужило како основа за создавање други писма (грчкото, латинското и кирилското). Се пишувало главно на глинени плочки, а подоцна и на папирус и пергамент.

Феникијско гласовно писмо

Знаевте ли дека

На нашата планета сè уште постојат неколку племиња кои не користат писмо.

Активирај се

Најпрво обиди се да го напишеш твоето име, а потоа да составиш реченица со помош на прикажаните букви (гласови) на клинестото или феникијското писмо.

Прашања:

1. На кој начин праисторискиот човек оставал трага како информација за нешто?
2. Каде се појавило првото писмо?
3. Каков облик имало најстарото писмо?
4. Каде се појавило клинестото писмо и зошто го добило тој назив?
5. Кои писма се развиле од феникијското писмо?

Историја

Погоре наспоменавме дека историјата го опфаќа периодот од пронаоѓањето на писмото до денес. Таа започнала пред околу 4000 години пред н.е. и сè уште трае. Историјата се дели на четири големи периоди: стар век/античка историја, среден век/средновековие, нов век/модерна историја и најново време/современа историја.

Стариот/античка историја век е историски период кој започнал со пронаоѓањето на првото писмо, а завршил во V век пр.н.е. со падот на Западното Римско Царство. Овој период се нарекува и античко време. Во него се појавиле првите држави покрај големите реки, но се развиле и многу култури и цивилизации. Во овој период се појавуваат зачетоците на науката како што се филозофијата, математиката, астрономијата, но не изостанува и уметноста. Период на големи кралства и царства, кој завршил со големата преселба на народите, која предизвикала распаѓање на Римската Империја. И покрај тоа што човештвото во стариот век многу напреднало со новите пронајдоци, појавата на првите држави предизвикала и нееднаквост меѓу луѓето.

Пирамидите и сфингата
во Гиза (Египет)

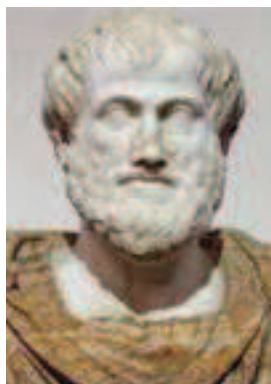
Александар Велики

Римски колосеум

Гладијаторски борби

Аристотел
(познат старогрчки
филозоф)

Облека и предмети
од антички Рим

Научи повеќе

Истражувај за седумте светски чуда на стариот век и подготви презентација или албум.

Средниот век/средновековието во историјата на човештвото започнува со Големата преселба на народите и трае околу десетина векови. Многу значајна улога во животот на луѓето во средниот век имаат религиите, кои поставувале правила за однесување во општеството. Период на голема нееднаквост меѓу луѓето, многу војни и болести. Како придобивки за човештвото ги споменавме во претходната тема големите географски и научни откритија.

Првата средба на Кристофер Колумбо со домородното население на новиот континент – Америка

Марко Поло – венецијански трговец, истражувач и писател

Витез од средниот век

Облека и предмети од средниот век

Знаевте ли дека

Во средниот век се мислело дека Сонцето и другите планети кружат околу нашата планета Земја. Никола Коперник бил научник кој докажал дека планетите всушност кружат околу Сонцето.

Задача

На интернет и од други извори истражи кои откритија, освен географските, се случиле во средниот век.

Почетокот на **новиот век/модерната историја** се означува со откривањето на парната машина, а историски завршува со Првата светска војна. Карактеристична е појавата на нови држави, многу востанија и револуции, но и многу пронајдоци, кои ќе предизвикаат голем напредок на општеството. Откривањето на електричната енергија, телефонот, автомобилот и многу други пронајдоци ќе предизвикаат огромен и брз напредок. За жал, некои од овие пронајдоци ќе бидат искористени во следните војни. Од големо значење за овој период е борбата за човекови права и слободи и работнички права.

Првата парна машина

Никола Тесла – изумител на електричната енергија

Првиот автомобил на бензин (1886 г.)

Марија Кири – полска научничка, добитничка на две Нобелови награди за наука

Истражувај

Поделете се на групи. Секоја група нека истражува за пронајдоците од новиот век:

- телефонот
- електричната енергија
- првото летало
- автомобилот

Направете презентација, а потоа презентирајте пред одделението.

Најновото време или современата историја ги опфаќа настаните и случувањата во животот на луѓето од Првата светска војна до денес. И покрај тоа што овој период е најкраток во однос на другите, само стотина години, брзината и количината на случувања е огромна и молскавична. Силен развој на техниката и технологијата, култура и уметност, каков што не можеле ниту да замислат луѓето од пред еден век. Човекот ги прошири границите на своите интереси и почна да ја истражува вселената. Глобалната комуникација стана многу полесна и побрза преку развојот на информатичката технологија, интернетот и интернет-мрежите.

Првиот телевизор

Смарт телевизор

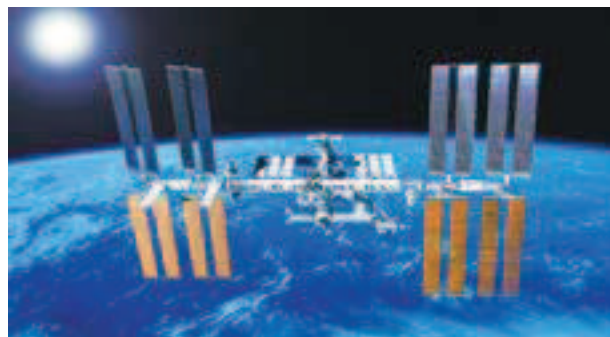
Нил Армстронг – астронаут кој прв стапнал на Месечината

Валентина Терешкова – првата жена астронаут во вселената

Развој на дигитална технологија и интернет

Сателит во Земјината орбита

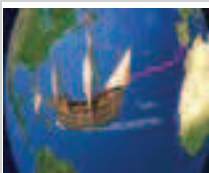

Истражувај

Поделете се на групи. Секоја група нека истражува за пронајдоците од најновиот век:

- телевизор
- смарт-телефон
- интернет
- автомобил на електричен погон

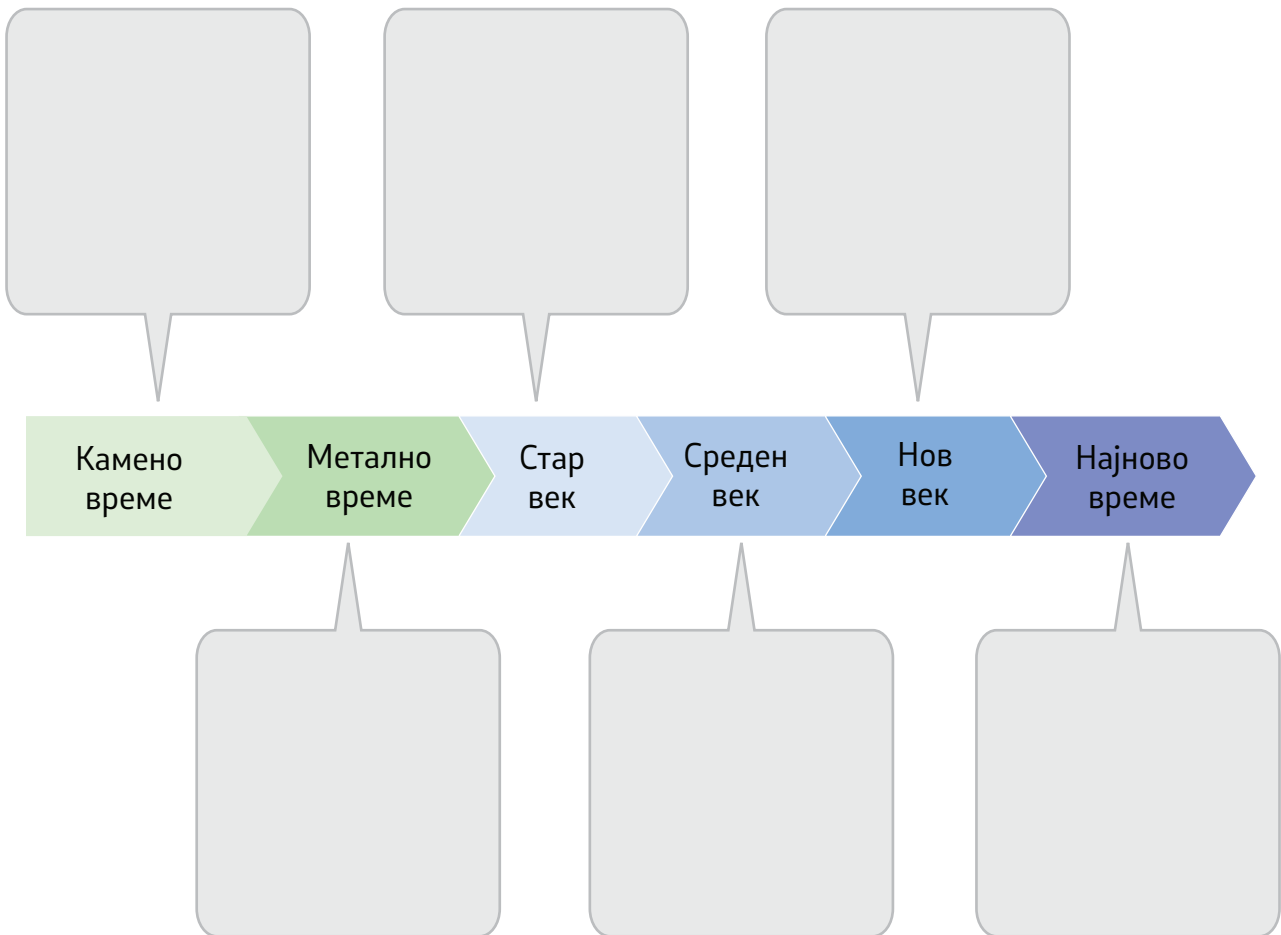
Направете презентација, а потоа презентирајте пред одделението.

Табелата нека ти помогне да се потсетиш со што се карактеризира секоја историска ера и историски период:

ПРЕД НОВАТА ЕРА		НОВА ЕРА			
ПРАИСТОРИЈА		ИСТОРИЈА			
Камено време	Метално време	Стар век/ античка историја	Среден век/ средновековие	Нов век/ модерна историја	Најново време/ современа историја XX, XXI... век
					
<ul style="list-style-type: none"> - орудија од камен - живот во пештери - откривање оган и говор 	<ul style="list-style-type: none"> - орудија од метал - живот во куќи и населби - развој на сточарство, земјоделство и трговија - усовершено тркало 	<ul style="list-style-type: none"> - падот на Римската Империја - појава на првите држави - почеток на новата ера 	<ul style="list-style-type: none"> - географски откритија на нови земји - преселби на народите - доминација на религијата 	<ul style="list-style-type: none"> - откривање на парната локомотива, електрична енергија, телефон, автомобил, вакцини, - борба за човекови права 	<ul style="list-style-type: none"> - двете светски војни - истражување на вселената - развој на компјутерски науки - развој на медицината, спортот, уметноста - напредок во правата на луѓето
<p>Појава на човештвото</p> 	<p>Појава на писмото</p> 				

Прашања:

1. Од кога почнува историјата?
2. На кои периоди е поделена историјата?
3. Наведи што е карактеристично за:
  - стариот век
  - средниот век
  - новиот век
  - најновото време
4. Размисли кои познати личности, настани или откритија би можел/можела да додадеш соодветно на секој историски период на временската лента:

СМЕТАЊЕ НА ВРЕМЕТО НИЗ ИСТОРИЈАТА

Календарите низ историјата

До сега научивме дека кога зборуваме за настаните што се случиле во минатото, многу е важно да го знаеме местото и времето кога се случиле. Времето што изминало се смета со денови, месеци, години, векови, милениуми, ери...

Во сегашно време календарската година започнува на 1 јануари и завршува на 31 декември. Но, дали во минатото било така?

Во минатото, секоја култура различно го пресметувала времето, затоа што земала некој значаен настан од кога почнувала да ги брои годините. Историчарите, кога истражуваат документи за одреден настан, се среќаваат со различни години во различни документи. За да определат точно за кој период станува збор, се ориентираат според календарот кој е користен и го споредуваат со календарот кој го користиме сега.

Египетски календар

Египетскиот календар се смета за прв. Старите Египќани прво користеле лунарен, заснован на мените на Месечината, така што времето се сметало од една до друга полна месечина. Но, бидејќи на секоја трета полна месечина се излевала реката Нил, па земјата станувала плодна, тоа била причина за многу славење и ритуали. А тогаш нивните астрономи сфатиле дека на секои 12 месеци се појавува Сириус, па периодот помеѓу го нарекле „година“ и ја поделиле на 365 дена, што одговарало на 12 Месечеви мени. Интересно е дека Египќаните со секој фараон ги броеле годините од почеток.

Научи повеќе

Фараоните биле египетски владетели. Се верувало дека по смртта фараонот ќе продолжи да живее во задгробниот живот. Поради тоа, тие биле погребувани со најразлични предмети и храна. За фараоните обичниот народ верувал дека се богови.

Најстариот асирски календар

Асирскиот календар е месечев календар кој почнува од градењето на првиот храм во Ашур. Новата година, според овој календар, започнува со првите знаци на пролетта и се празнува како таква до денес. Асирците биле многу развиена култура во античко време и се смета дека создале едно од седумте светски чуда на Стариот Свет. Во табелата подолу можете да видите како тие ги пресметувале месеците во годината. Секој месец бил поврзан со некој бог.

Годишно време	Месец	Транслитерација	Значење	Надлежен бог	Бр. на денови	Грегоријански месец
Пролет	𒍪 𒍪	Нисан-Нисон	месец на среќата	Енлил	31	март/април
	𒍪 𒍪	Јар-Ијар	месец на љубовта	Хаја	31	април/мај
	𒍪 𒍪	Хзеран-Хзирин	месец на изградба	Син	31	мај/јуни
Лето	𒍪 𒍪	Тамуз	месец на жетвата	Тамуз	31	јуни/јули
	𒍪 𒍪	Тдабах (Аб)-Тибак (Об)	месец на узревање на плодовите	Шамаш	31	јули/август
	𒍪 𒍪	Елол-Илул	месец на посејување	Иштар	30	август/септември
Есен	𒍪 𒍪	Тишрин I	месец на дарување	Ану	30	септември/октомври
	𒍪 𒍪	Тишрин II	месец на будење на закопаните семки	Мардук	30	октомври/ноември
	𒍪 𒍪	Канон I (Кислеу)	месец на зачнување	Нергал	30	ноември/декември
Зима	𒍪 𒍪	Канон II (Тебет)	месец на починка	Нашо	30	декември/јануари
	𒍪 𒍪	Шват/Себат (Ишвит)	месец на поплави	Раман	30	јануари/февруари
	𒍪 𒍪	Адар - Одар	месец на зли духови	Рохати	29	февруари/март

Задача

Прочитај ги значењата на имињата на месеците и размисли зошто така се нарекувале?

Евреите го сметале времето од создавањето на светот. Еврејскиот календар е месечево-сончев календар, што значи дека месеците се засновани на Месечината, но годините пак, се засновани на Сонцето. Календарската година се состои од 12 месеци од по 29 или 30 денови, а периодично се додаваат престапни месеци. Почетокот на секој месец според еврејскиот календар се заснова на појавата на млада месечина. Овој календар е многу сложен, а особено е интересно пресметувањето на еден ден. Денот, според овој календар, нема одредено траење и се смета од зајдисонце до зајдисонце. Тоа го комплицира пресметувањето на часовите, затоа што зајдисонцето во одредени периоди од годината се случува порано, а во други подоцна. Овој календар Евреите го користат и сега за религиски цели.

БР.	ЕВРЕЈСКИ КАЛЕНДАР	ТРАЕЊЕ
1	нисан	30
2	ијар	29
3	сиван	30
4	тамуз	29
5	ав	30
6	елул	29
7	тишри	30
8	хешван	29
9	кислев	30/29
10	тевет	39
11	шват	30
12	адар	29/(30)
ВКУПНО		354/(355)

Еврејски календар со соодветните месеци

Муслимански календар или **исламски календар** е месечев календар, кој е во службена употреба во многу муслимански земји, а се користи од сите муслимани во одредувањето на верските празници.

Календарот е месечев, составен од дванаесет месеци, а годината трае околу 354 дена. Бидејќи месечевата година има 11 дена помалку од сончевата, исламските празници, иако се прославуваат на фиксни дати според нивниот календар, обично се поместуваат за 11 дена порано секоја следна сончева година, т.е. според грегоријанскиот календар.

Првата година од календарот е 622 година и се вика Хиџра. Тоа е годината кога пророкот Мухамед се преселил од Мека во Медина, така што календарот ги брои годините од тој настан.

Првиот ден од седмицата е недела. Според исламскиот календар, деновите започнуваат на зајдисонце. Муслиманите се собираат за молитва во џамија на пладне на „денот за собор“ кој одговара на петок. Затоа, петокот се смета за ден за одмор, а саботата честопати е прв работен ден.

Islamic Months	
1 Muharram	محرم
2 Safar	صفر
3 Rabi-ul-Awwal	ربيع الأول
4 Rabi-us-Saani	ربيع الثاني
5 Jama-dil-ula	جمادى الأولى
6 Jamad-us-Saani	جمادى الثانية
7 Rajjab	رجب
8 Shabaan	شعبان
9 Ramazaan	رمضان
10 Shawwal	شوال
11 Zulqaidah	ذو القعدة
12 Zulhujjah	ذو الحجة

Задача

- Определи која година е сега според муслиманскиот календар?
- Како се вика месецот во кој сме сега според муслиманскиот календар?

Прашања:

1. Кои календари постоеле во историјата?
2. Кој е најстар календар?
3. Во кој календар месеците биле поврзувани со соодветен бог?
4. Како се пресметува денот во еврејскиот календар?
5. Од кој настан почнале да се бројат деновите во исламскиот календар?

Јулијански и грегоријански календар

Како што наспоменавме претходно, христијаните го сметаат времето од раѓањето на Исус Христос. Денес, најмногу земји во светот времето го сметаат од раѓањето на Исус Христос и настаните од минатото ги определуваат пред и по раѓањето на Исус Христос.

Размисли и одговори:

Зошто некои земји ги слават во различни дати најголемите христијански празници: Божиќ и Велигден? Зошто Божиќ не го слават сите христијани во ист ден?

Јулијанскиот календар го вовел римскиот император Гај Јулиј Цезар и се користел во цела Европа до XVI век, кога се вовел и новиот грегоријански календар. Според јулијанскиот календар годината започнува на први јануари и трае точно 365 дена и 6 часа. Секоја четврта година се смета за престапна и се состои од 366 дена. Со текот на времето разликата меѓу јулијанскиот и грегоријанскиот календар стигнала до 13 дена, а во 2100 година ќе биде 14 дена. Јулијанскиот календар денес го користат некои православни цркви, меѓу кои и Македонската православна црква. Разликата меѓу грегоријанскиот и јулијанскиот календар е таа што грегоријанскиот има 97 престапни години на секои 400 години, а јулијанскиот има 100.

Грегоријанскиот календар го добил името по папата Гргур и денес е важечки календар во речиси сите краишта во светот. Кога започнал да се употребува во 1582 година, биле избришани 10 дена од сончевата година. Така последен ден од јулијанскиот календар бил 4 октомври 1582, а прв ден од грегоријанскиот календар бил 15 октомври 1582 година.

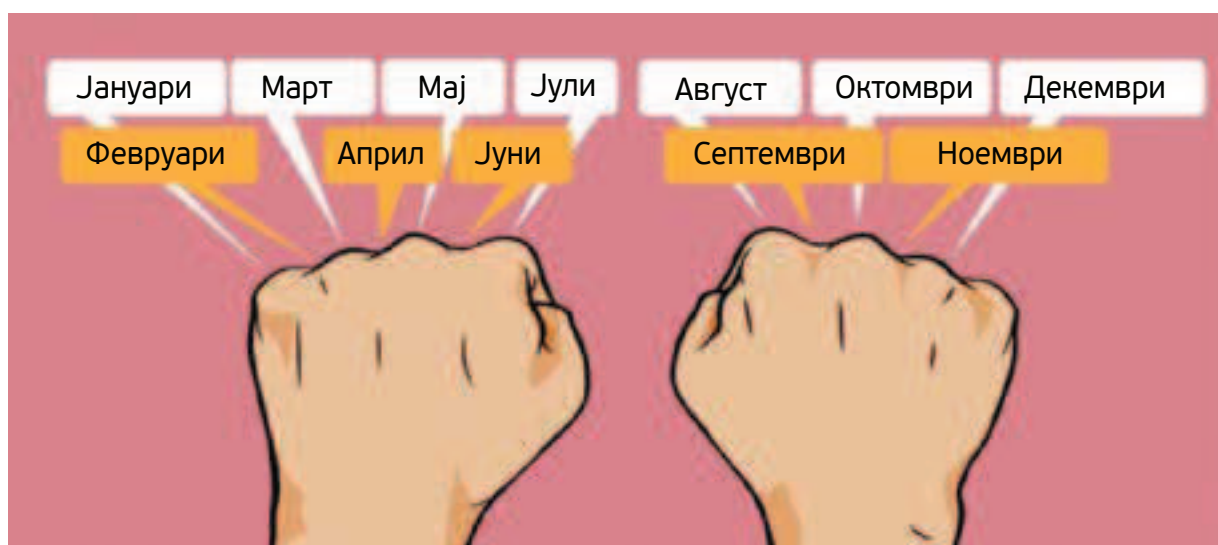
Грегоријанскиот календар е сончев календар, зависи од вртењето на Земјата околу Сонцето. Според грегоријанскиот календар секоја година има 365 дена, секој ден 24 часа, секој час 60 минути, секоја минута 60 секунди. Период од седум дена се нарекува седмица.

Јулијански 1582		Октомври			Грегоријански 1582	
Недела	Понеделник	Вторник	Среда	Четврток	Петок	Сабота
	1	2	3	4	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30
31						

Разликата во денови кога се вовел грегоријанскиот календар

Знаевте ли дека

Лесен начин да се запамти колку дена има даден месец е да се стиснат двете раце во тупаници и да се доближат една со друга кај палците. Потоа се бројат коските и вдлабнатините меѓу прстите. Почнувајќи, од коската на малиот прст на левата рака, се набројуваат месеците од јануари. Броејќи коска, вдлабнатина, коска, вдлабнатина сè до декември. Коските претставуваат месеци со 31 ден, вдлабнатините претставуваат месеци со 30 дена (со исклучок на февруари).

Понекогаш, сè уште има недоразбирање за тоа кој календар официјално се користи во Република Северна Македонија, па и во другите држави. Неколку православни цркви, меѓу кои е и македонската, сè уште го употребуваат јулијанскиот календар и верските празници ги водат по тој календар, но во секојдневниот живот се користи грегоријанскиот календар. Двата споменати календари водат потекло од римскиот календар, кој бил во употреба до времето на познатиот римски император Јулиј Цезар. Римскиот календар бил непрецизен, создавајќи многу нарушувања и проблеми во јавниот живот. Сметањето на времето според него, по извесно време станало толку тешко што, навистина повеќе никој не се снаоѓал. Последица на несоодветноста на овој календар било и тоа што месеците не се поклопувале со годишните времиња; или на пример празникот на жетвата почнал да паѓа во зима.

Истражувај

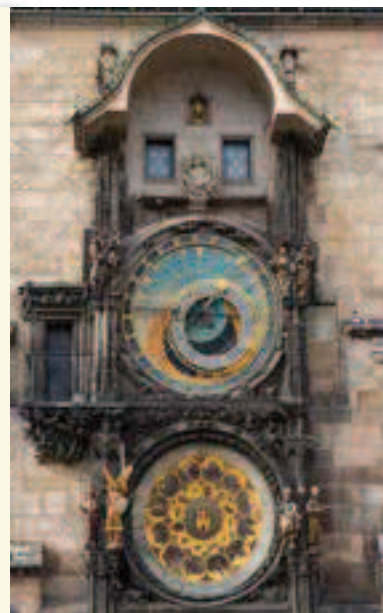
Дознај како месеците во античко време ги добиле своите имиња!

Дознај кои се архаичните македонски имиња на месеците и зошто така се викаат!

Знаевте ли дека

Во Прага, главниот град на Чешка, постои часовник кој е туристичка атракција, но има и историско значење. Направен е во 1410 година и сè уште функционира и беспрекорно го мери и покажува времето. Овој часовник го покажува изгревањето на Сонцето и Месечината, деновите, годините, месеците и некои големи планети. Планетата Земја се наоѓа во центарот на часовникот. Синиот дел од овој круг го претставува небото над хоризонтот. Зборовите исток, запад, зора и самрак се напишани на латиница на часовникот. Постојат уште три помали часовници на часовникот што го прикажуваат старото чешко време, средноевропско време и вавилонското време. Вавилонското време, патем, се разликува според сезоната – часовите се пократки во зима и подолги во лето, а ова е единствениот часовник во светот што може да ги измери.

Прашања:

1. Според кој значаен настан христијаните го сметаат времето?
2. Кој календар се користел до XVI век?
3. Која била причината за менување на јулијанскиот со грегоријанскиот календар?
4. Откриј кои земји своите верски празници ги празнуваат според јулијанскиот, а кои според грегоријанскиот календар?

ИСТОРИСКИ ИЗВОРИ

Историски извори се нарекуваат предметите и пишаните сведоштва за животот и дејноста на луѓето во минатото. Согласно тоа, историските извори се делат на материјални и пишани. Исто така, се користат и усните кажувања за минатото, кои не се многу веродостојни, но се големо богатство за светската и националната историја.

Материјалните извори се различни видови докази за одреден период од минатото. Во нив спаѓаат стари орудии, оружје, облека, пари, накит, садови, остатоци од градби, споменици, остатоци од уметнички дела, предмети од покуќнина и други. Материјалните остатоци се многу драгоцени. Затоа се чуваат во музеите, а некои, како остатоци од градбите, се наоѓаат на местото каде што се откриени. Изворите за најдалечното минато во најголем дел се наоѓаат под земја. Нив ги пронаоѓаат и ги проучуваат научниците кои се викаат археолози. Науката која се занимава со ископување и проучување на предметите на старите култури се вика *археологија*.

Материјални извори

Истражувај

Какви остатоци од минатото има во вашето место на живеење? Дознај од кое време потекнуваат и кое е нивното историско значење.

Пишаните извори се многу сигурни и даваат значајни податоци за минатото. Во пишаните историски извори спаѓаат документи, извештаи, закони, патописи, писма, записи, весници, книги, како и натписи на камени плочи, натписи на глинени плочи, а и натписи на папирус, хартија и пергамент. Тие се чуваат на разни места: во библиотеки, музеи, архиви и/или на самите ѕидини и градби.

Всушност, со појавата на писмото започнува и периодот историја. Историчарите ги користат како докази при опишување на некоја случка од минатото.

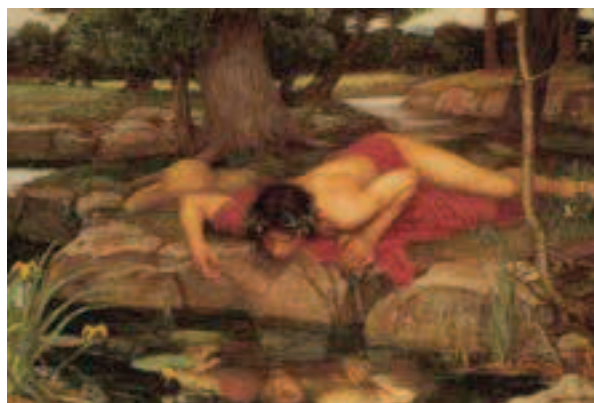

Пишани извори

Во усните кажувања спаѓаат разни кажувања за историски настани кои се пренесуваат усно од генерација на генерација. Историчарите ги користат многу внимателно, бидејќи во нив има неистини, измислени настани и личности. Пример за усни извори се митовите и легендите. Мит е приказна во која се зборува за богови и за херои. Легенда е прераскажана приказна за некои далечни случувања, места или личности.

Митот за Нарцис

„Син на богот Кефис и Лириопа, Нарцис бил многу убав и привлечен млад човек. Тој предизвикувал воодушевување и кај мажите и кај жените и бил свесен за својата убавина, поради што бил многу вообразен и ги презирал доблестите и чувствата на другите. Еден ден, кога се приближил да пие вода, Нарцис го видел својот одраз во водата на езерцето и лудо се вљубил во него. Обидувајќи се да се доближи до својот сакан лик, Нарцис паднал во водата и се удавил“.

Легендата за Охридското Езеро

Старата легенда за настанот на прекрасното Охридско Езеро ја запишал Марко Цепенков, собирачот на македонски приказни. Според оваа легенда, на местото на денешното езеро многу одамна имало само ливади и изворче.

На местото каде што денес се простира градот Охрид некогаш имало мало село, а наместо езеро имало прекрасни ливади. Селото немало ни бунар, ни чешма за вода, па селските жени полнеле вода од мало изворче. Останало аманет од стар дедо од тоа село, дека откако ќе наполнат вода, со капак мора да го затворат изворот, оти ако забораваат да го затворат водата ќе се излие и сите ќе ги удави.

Мештаните внимателно го следеле советот од дедото, па секогаш го ставале капакот врз изворчето откако ќе ги наполнеле стомните со вода.

Но една ноќ, несреќна ноќ, млада невеста набрзина отишла да наполни вода, па враќајќи се со трчање дома заборашила да го стави капакот. Цела ноќ од изворот бликала вода, па утрината, кога станале селаните, наместо ливади ги пречекала само вода. Не можејќи да го затворат изворот, водата продолжила да се насобира, па така се родило езерото.

Истражувај

Кој бил Марко Цепенков?

Задача:

Посети го најблискиот музеј во твојата околина. Откриј какви историски извори поседува и направи албум од фотографии од таа посета. Презентирајте го вашиот труд.

Научи повеќе

Направи виртуелна тура низ музејот во Куманово на следниот линк [MUSEUM Kumanovo | Virtual Tour \(rsku.org.mk\)](https://museu.kumanovo.org.mk) и разгледај ги историските пишани извори во Државниот архив на Република Северна Македонија на линкот [Дигитални Збирки | Државен Архив на Република Северна Македонија \(arhiv.mk\)](https://arhiv.mk)

Прашања:

1. Какви историски извори се користат во науката?
2. За кои историски извори се вели дека се материјални извори?
3. Каде се чуваат материјалните извори?
4. Кои историски извори се пишани извори?
5. Каде се чуваат пишаните извори?
6. Откриј кои митови или легенди се поврзани со твоето место на живеење.

ПОЗНАТИ АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА ВО СВЕТОТ

Археолошко наоѓалиште или археолошки локалитет е место на кое се откриени археолошки остатоци од човекови дејности во минатото. Археолошките наоѓалишта можат да се најдат на површината на земјата (оние кои се поголеми), под површината на земјата или во вода. Таквите остатоци луѓето ги откриваат најчесто случајно (при земјоделски активности или градежни зафати), но постојат и оние кои со векови опстојуваат и се видливи за луѓето. Освен случајното откривање на локалитетите, во науката постојат и методи со чија помош може да се открие некој археолошки локалитет. Од голема помош се историските пишани извори кои се користат за откривање такви локалитети.

Во наредниот текст ќе можеш да дознаеш нешто повеќе за некои најпознати археолошки наоѓалишта во светот.

Стоунхеџ

Стоунхеџ е праисториски локалитет кој се наоѓа во Англија и се претпоставува дека е изграден во периодот меѓу 3000 до 1000 години пр.н.е. (во доцното камено време и почетокот на металното време). Изграден е од големи камени блокови поради што спаѓа во типот на мегалитски градби. Неговата намена сè уште не е точно определена, но се претпоставува дека служел за изведување пагански обичаи.

Знаевте ли дека

Мегалити се градби од големи камени блокови кои не се поврзани со малтер. Такви мегалитски градби постојат на многу места низ светот. Некои од попознатите се:

Ѓобекли Тепе (Турција)
Потекнува 9500 - 8000 година пр.н.е

Моаи статуи (Велигденски Остров, Чиле)
Потекнуваат 400 - 1500 година од н.е.

На следниот линк можеш да направиш виртуелна тура во Стоунхеџ
[Stonehenge Virtual Tour - Inside The Stones | English Heritage \(english-heritage.org.uk\)](https://www.english-heritage.org.uk/visit/inside-the-stones/)

Кинески ѕид

Се наоѓа во Кина и е составен од повеќе поврзани ѕидови кои се доградувале во текот на историјата. Првиот ѕид е изграден во VII век пр.н.е, а се доградувал сè до XVII век од н.е. Бил наменет во одбранбени цели од освојувачките војски, но и како гранична контрола. Вкупната должина на ѕидот е 21 196 км и граден е од камен, земја и дрво. Тој е најголемата историска градба во светот што некогаш е направена од човек.

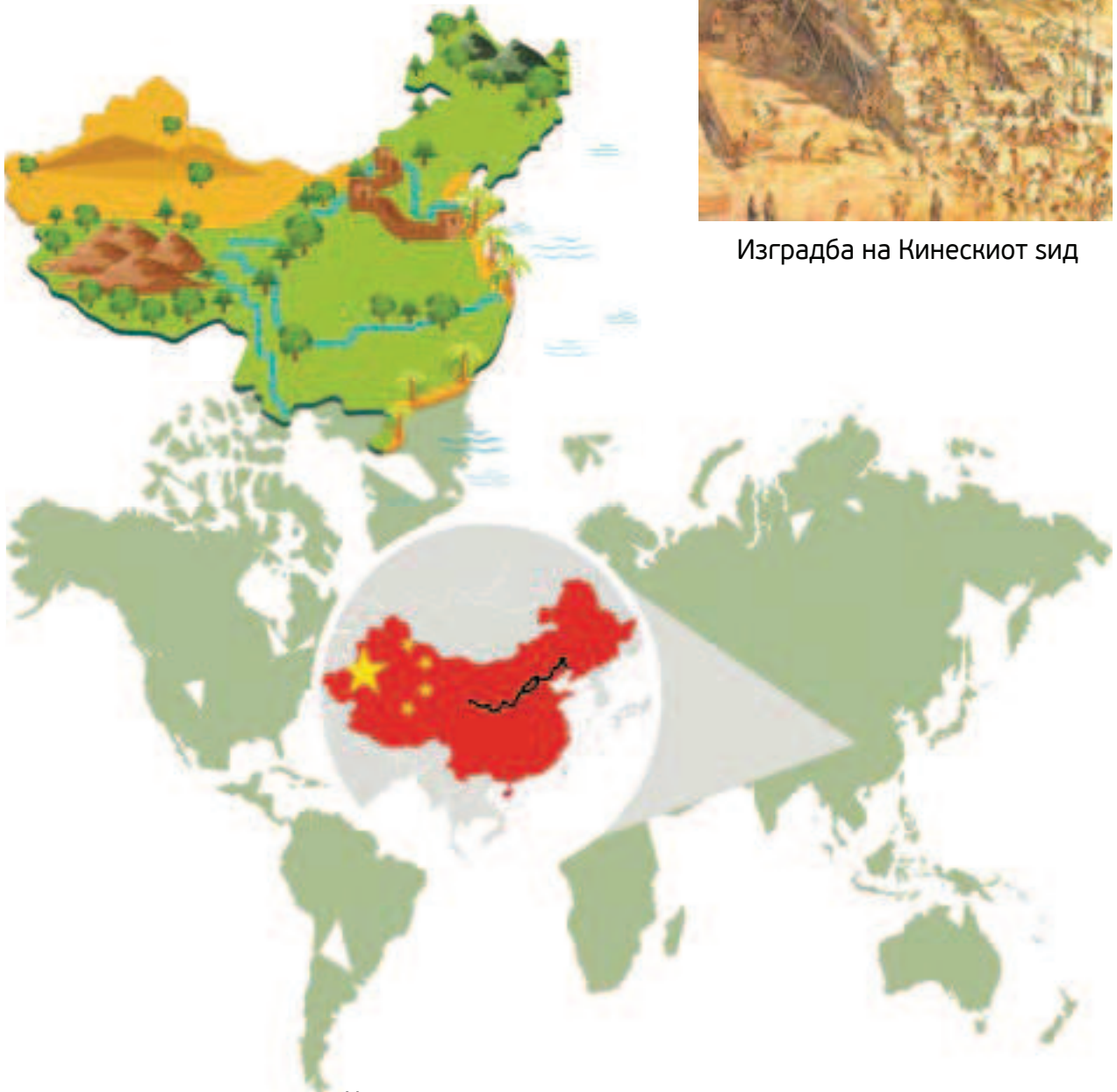

Знаевте ли дека

Градежниот материјал за ѕидот бил пренесуван со рака, јаже, количка и кози. Античките луѓе развиле напредни градежни техники за да преместат огромно количество материјали на врвот на планината за да го изградат ѕидот.

Изградба на Кинескиот ѕид

Кинескиот ѕид на мапата на светот

Пирамидите во Гиза

Комплексот од пирамиди се наоѓа во Гиза, предградие на главниот град на Египет, Каиро.

Градени се во различни историски периоди. Најголемата од комплексот е пирамидата на Куфу, наречена Кеопсова пирамида, која воедно е и најстара во комплексот пирамиди. Нејзината изградба траела околу 20 години и завршила во 2560 година пр.н.е. Пирамидите се градени од големи камени блокови кои биле вадени од каменоломи и пренесувани до местото на изградба.

Освен Кеопсовата пирамида, тука се наоѓаат и пирамидата на Кефрен и пирамидата на Микерин. Во нивна близина се наоѓаат и помали пирамиди, како и Сфингата која исто така е изградена од древните Египќани.

Се претпоставува дека пирамидите се градени како гробници на фараоните кои владееле со Египет.

Во внатрешноста на пирамидите се наоѓаат погребни комори (простории) во кои го сместувале саркофагот на фараонот. Во саркофагот се поставувал ковчегот во кој се наоѓало балсамираното тело (мумија) на фараонот или кралицата. Саркофагот и ковчегот се украсувале со злато, хиероглифски натписи и украси.

Кеопсовата пирамида е единствено сочувано светско чудо од седумте чуда на Стариот Свет.

Пирамидите во Гиза на мапата на светот

Знаевте ли дека

Пирамидите ги има низ целиот свет и градени се за разни цели. Нивниот облик и големина варираат во зависност за која цел се градени, кога се градени, каде се градени и од кој материјал се изградени.

На следниот линк можеш да направиш виртуелна тура низ пирамидите во Гиза
[Digital Giza | \(harvard.edu\)](https://digitalgiza.harvard.edu/)

Мачу Пикчу

Мачу Пикчу, или во превод Стара Планина, се наоѓа во Перу, држава во Јужна Америка. Во 1400 г. градот почнале да го градат Инките, но по доаѓањето на Шпанците на континентот, градот останал без жители. Причината за иселување на населението сè уште е обвиео со мистерија. Се верува дека градот е граден како резиденција на нивниот човек-бог Пачакутек, создател на Империјата Инки.

Од страна на УНЕСКО наоѓалиштето е прогласено за светско наследство и опишано како ремек дело на архитектурата на Инките. Прогласено е за едно од седумте светски чуда на Новиот Свет.

Цивилизација на Инките

Знаевте ли дека

Мачу Пикчу е составен од повеќе од 150 згради: бањи, куќи, храмови и светилишта.

Реконструкција на градот Мачу Пикчу

Направи виртуелна тура низ Мачу Пикчу на следниот линк
<https://www.youvisit.com/tour/machupicchu>

Мачу Пикчу на мапата на светот

Чичен Ица

Чичен Ица се наоѓа на полуостровот Јукатан во Мексико. Изграден е од страна на Маите, цивилизација која почнала да се развива од 1800 година пр.н.е. сè до XVI век од н.е. кога последните мајански град-држави се освоени од Шпанците.

Чичен Ица бил политички и културен центар на Маите и се претпоставува дека бил изграден во VII век пр.н.е., но во X век бил разрушен од страна на цивилизацијата наречени Толтеки. Кога Шпанците во XVI век пристигнале на полуостровот Јукатан, на местото на некогаш развиениот град затекнале рушевини.

Од страна на УНЕСКО, Чичен Ица е прогласен за едно од седумте светски чуда на Новиот Свет.

Градот Чичен Ица

Знаевте ли дека

Секој голем град на Маите имал крал (или Ахау). Владетелите на Маите тврделе дека потекнуваат директно од сонцето, месечината или планетите, што им давало божествено потекло.

На следниот линк можеш да направиш виртуелна тура низ Чичен Ица
<https://www.airpano.com/360photo/chichen-itza-mexico/>

Чичен Ица на мапата на светот

Акропол

Акропол во буквален превод значи „висок град“. Се наоѓа во Атина, главниот град на Грција. Првичната градба потекнува од XIII век пр.н.е. и основна функција му била одбрана на градот. Во V век пр.н.е почнале да се доградуваат и реконструираат и други објекти како Партенонот и храмот Атина Ника.

Партенон - храм посветен на божицата Атина

Храмот на Атина Ника

На следниот линк можеш да направиш виртуелна тура низ Акропол
<https://www.acropolisvirtualltour.gr/>

Знаевте ли дека

Во Партенон се наоѓала голема статуа на божицата Атина која била направена од слонова коска и злато.

Реконструкција на статуата на божицата Атина

Римски колосеум

Потекнува од пред 72 година од н.е. што значи дека во однос на другите светски археолошки наоѓалишта е релативно млада градба. Се наоѓа во Рим, главниот град на Италија. Колосеумот се градел само 8 години и бил наменет да биде амфитеатар. Во него се одржувале спортски настани и игри, но и гладијаторски борби и борби меѓу животни. Собирал 55 000 гледачи и имал 80 влезови што помагало за брза евакуација на гледачите од колосеумот во случај на пожар. Бил висок околу 50 м, фасадата му била обложена со мермер, а средишниот дел, арената, на која се одвивале игрите и борбите бил поплочен со дрво.

Во 2007 год. Римскиот колосеум бил прогласен за едно од седумте светски чуда на Новиот Свет.

Внатрешноста на колосеумот

Просторот под поплочената арена

Трка со коњски коли во Римскиот колосеум

Реконструкција на Римскиот колосеум

Знаевте ли дека
Првите игри, во чест на отварањето на Колосеумот, траеле 100 дена.

На следниот линк можеш да направиш виртуелна тура во Римскиот колосеум
<https://historyview.org/library/roman-colosseum/>

Активност:

Поделете се во групи. Одредете за кое археолошко наоѓалиште во светот ќе истражувате. Направете презентација и презентирајте пред другарчињата. Дискусирајте за вашите впечатоци во врска со археолошките наоѓалишта.

Задача:

1. На мапата на светот обележи ги местата на археолошките наоѓалишта во светот за кои учеше и напиши ги нивните имиња:

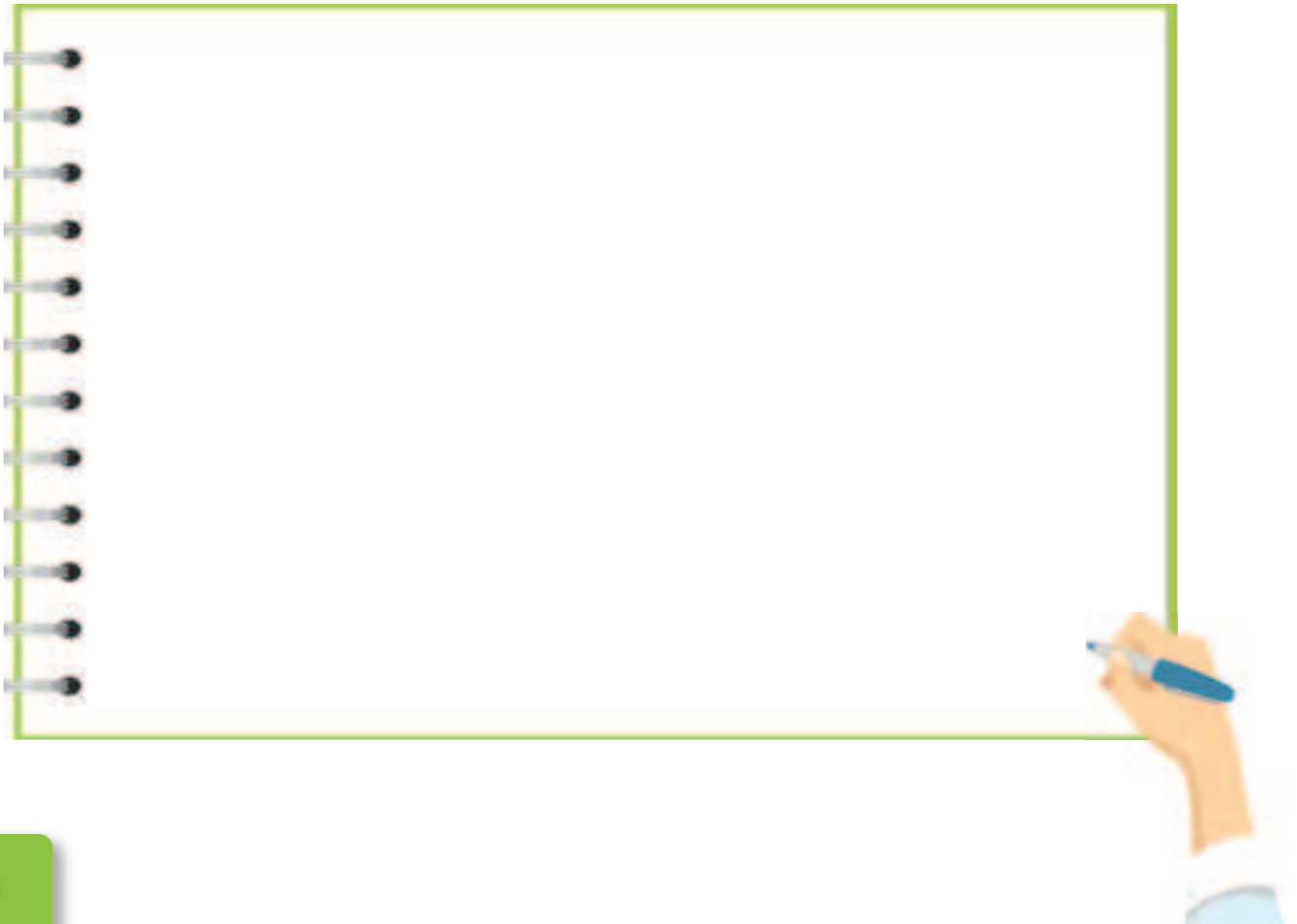

2. На временската лента обележи ги редоследно, според временскиот период кога се градени градбите од светските археолошки наоѓалишта и подреди ги почнувајќи од најстарото:

3. Напиши состав за замислено патување на некое светско археолошко наоѓалиште. Опиши го местото кое ќе го посетиш, размисли на кој начин ќе пристигнеш до него, што очекуваш да видиш, со каква цивилизација ќе се сретнеш, што од виденото очекуваш да те изненади, опиши ги градбите кои претпоставуваш дека ќе ги видиш. Се разбира, за сето ова да го напишеш ќе треба убаво да истражиш со помош на интернет или други извори на знаење.

АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА НА ТЕРИТОРИЈАТА НА НАШАТА ДРЖАВА

Археолошките наоѓалишта се сведоци за историското минато на населението кое живеело на одредено подрачје. Нашата земја изобилува со археолошки наоѓалишта кои датираат уште од металното време и кои се сведоци на богатата и разнолика општествена активност на ова тло. Освен што се сведоци на историското минато, археолошките наоѓалишта се и интересни туристички дестинации кои секојдневно се посетувани од домашни и странски туристи.

Меѓу најпознатите археолошки наоѓалишта во нашата држава се Кокино, Стоби, Хераклеја и Самуиловата тврдина.

Кокино

Кокино е мегалитска градба и се наоѓа на околу 30 км од Куманово. Се претпоставува дека потекнува од металното време и служела како опсерваторија. Изградена е на две платоа од камени блокови кои се распоредени на начин да можат да се набљудуваат сонцето, ѕвездите и месечината. Тука се наоѓаат и т.н. „трони“, камени седишта кои се издлабни во карпа и на кои кога изгрева сонцето, единствено на нив паѓа првиот утрински сончев зрак. На останатите карпи се наоѓаат обележани места кои со голема прецизност покажуваат изгревање на Сонцето и Месечината.

Во 2005 НАСА го вброи Кокино на листата на најстари и најважни астрономски опсерватории во светот.

Научи повеќе

Астрономска опсерваторија е место од кое се набљудуваат појавите на небото (ѕвезди, Сонце, Месечина).

Виртуелна тура низ Кокино можеш да направиш со помош на следниот линк
[Kokino | Virtual Tour \(rcku.org.mk\)](http://Kokino|VirtualTour(rcku.org.mk))

Стоби

Стоби се наоѓа во близина на Градско и местото каде што реката Црна се влева во Вардар. Тоа е антички град кој заземал мошне значајна стратегиска, воена и трговска позиција во северниот дел на римската провинција. Ископните на градот даваат податоци дека градот постоел во металното време, околу II и III век пр.н.е.

Во градот, освен другите градби, постоел и театар кој служел за претстави, но се изведувале и спортски игри.

Театарот во Стоби

Мозаици во Стоби

Научи повеќе

Мозаик е техника на редување мали камчиња во боја, при што се добива слика.

Направи виртуелна тура низ Стоби на следниот линк

[Stobi / Стоби - Macedonia | 360 VR tour \(macedoniafromabove.mk\)](http://Stobi/Стоби-Macedonia|360VRtour(macedoniafromabove.mk))

Хераклеја

Античкиот град Хераклеја се наоѓа во близина на градот Битола. Основан е во VI век пр.н.е., а највисок степен на цивилизациски развој градот доживеал во првите векови на новата ера, кога добива статус на колонија.

Се карактеризира со уметнички изведени мозаици, мермерни статуи и бисти на богови, божици и почесни граѓани од тоа време, театар со капацитет од 3000 гледачи и терма, сала за капење.

Овој антички град е прогласен за културно наследство од особено значење.

Мозаици во Хераклеја

Терма (бања) во Хераклеја

Античкиот театар во Хераклеја

Мермерни статуи во Хераклеја

На дадениот линк можеш да дознаеш повеќе за Хераклеја
Хераклеа Линкестис – Археолошки локалитет | Битола инфо (bitola.info)

Самуилова тврдина

Самуиловата тврдина која се наоѓа во Охрид е една од најголемите средновековни тврдини во нашата земја.

Најголемиот дел од ѕидовите и кулите датираат од времето на царот Самуил (X - XI век од н.е.), по кој оваа тврдина го добила и името.

Тврдината е археолошки локалитет кој сè уште претставува предизвик за археолозите и историчарите.

Во близина на тврдината се наоѓа и амфитеатар во кој се одржува манифестацијата Охридско лето.

Внатрешноста на тврдината

Златна маска и златна ракавица
пронајдени при археолошки
ископувања

Задача:

1. На мапата на Република Северна Македонија обележи ги археолошките наоѓалишта од нашата земја и запиши ги нивните називи.

2. На табелата подреди ги градбите од археолошките наоѓалишта во нашата земја почнувајќи од најстарата:

ВЕК				
НАЗИВ				

3. Замисли дека си туристички водич и треба на туристите да им претставиш некое археолошко наоѓалиште. Размисли и напиши што ќе им кажеш на туристите за тоа место.

4. Изработи брошура на која ќе ги прикажеш сите карактеристики на некое археолошко наоѓалиште од нашата земја. Се разбира претходно истражи на интернет или од други извори од кои ќе добиеш информации.

